

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

BİR ŞEHİR TARİHÇİSİ MATARÎ VE *ET-TA'RÎF* ADLI ESERİ

Yüksek Lisans

ABDULKERİM DİK

İSTANBUL, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

BİR ŞEHİR TARİHÇİSİ MATARÎ VE *ET-TA'RÎF* ADLI ESERİ

Yüksek Lisans Tezi

ABDULKERİM DİK

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı : Prof. Dr. Fatımatüz Zehra Kamacı Pekgeçgil
2. Üye : Prof. Dr. Gülgün Uyar
3. Üye : Prof. Dr. Mehmet Nadir Özdemir

İSTANBUL, 2024

ÖZET

BİR ŞEHİR TARİHÇİSİ MATARÎ VE *ET-TA'RÎF* ADLI ESERİ

Cemâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Matarî, 671/1272-741/1340 yılları arasında Memlûkler idaresindeki Medine’de yaşamış ve ömrünün büyük bir kısmını Medine’de geçirmiş bir müelliftir. Hayatı boyunca asıl görevi olan müezzinlik dışında, imam-hatiplik, kadılık ve medrese hocalığı görevlerini yerine getirmiştir. Matarî’nin günümüze gelen tek eseri olan *et-Ta’rîfû bimâ enseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre* Medine şehir tarihi alanında yazılmış bir eserdir. *et-Ta’rîf* çeşitli alanlarda otuz dört kaynaktan faydalanılarak yazılmıştır ve kendisinden sonra yazılan Medine şehir tarihlerine kaynaklık etmiştir. Matarî’nin Medine’nin kendi dönemindeki durumuna ilişkin aktardığı notlar, eserini XIII-XIV. yüzyıl Memlûk Medine’si için ana kaynak haline getirmiştir. Bu çalışmada öncelikli olarak Matarî’nin hayatı, vazifeleri, hocaları, öğrencileri, ilmi seyahatleri incelenmiş, bir Matarî biyografisi oluşturulmuştur. İkinci olarak, *et-Ta’rîf*’in yazılma amacı, ismi, yazmaları, neşirleri ve hakkındaki çalışmalar, kaynakları, muhtevası, zeyl olup olmadığı, üslubu ve kaynaklık değeri incelenmiştir. Çalışmada son olarak Matarî’nin XIII-XIV. yüzyıl Memlûk Medine’si hakkındaki gözlem ve müşahedeye dayalı notları bir araya getirip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Matarî, et-Ta’rîf, Medine, Memlûkler, Mescid

ABSTRACT

AN URBAN HISTORIAN MATARĪ AND HIS WORK NAMED AL-TA'RĪF

Jamāl al-Dīn Muḥammad b. Aḥmad al-Matarī was a writer who lived in Medina under Mamluk rule between 671/1272 and 741/1340 and spent most of his life in Medina. Throughout his life, he fulfilled the duties of imam-hatip, qadi and madrasa teacher and his main duty as a muezzin. Matarī's only surviving work, *al-Ta'rîf bimâ anṣat al-hijrah min me'âlimi dâri al-hijrah*, is a work written in the field of the history of the city of Medina. *al-Ta'rîf* was written using thirty-four sources in various fields and became a source for the city histories of Medina written after him. Matarī's notes on the situation of Madinah in his own time made his work the primary source for the XIII-XIVth century Mamluk Madinah. In this study, Matarī's life, duties, teachers, students, and scholarly travels were examined, and a biography of Matarī was created. Secondly, the purpose of writing *al-Ta'rîf*, its name, manuscripts, editions, and studies on it, its sources, content, whether it is a supplement or not, its style, and its reference value are analyzed. Finally, Matarī's notes are based on his observations and observations about the Mamluk Medina of the XIII-XIV. Century were brought together and evaluated.

Keywords : Matarī, *al-Ta'rîf*, Medina, Mamluks, Masjid

ÖNSÖZ

İslâm tarihinin başlangıç noktasını oluşturan ve erken dönemde teşekkül eden İslâmî ilimlerden olan siyerin en önemli kaynaklarından birisi şehir tarihleridir. Bu kaynak grubu, şehirlerin siyasi, ictimâî ve ekonomik durumunu etraflıca anlatırlar. İsmi Hz. Peygamber'in hicret ettiği yurt olmasından alan Medine, her yönüyle orijinal bir İslâm şehridir ve bu şehrin tarihini yazmak, siyere dair çok sayıda rivayeti derlemeyi gerektirir. Bu nedenle Medine şehir tarihleri, özellikle Hz. Peygamber'in yaşadığı sosyo-kültürel çevre ile ilgili detaylı bilgi sahibi olmak isteyen kimseler için vazgeçilmez kaynaklar arasında kabul edilir. İlk Medine şehir tarihinin müellifi olan İbn Zebâle, bu yazım tarzının genel üslup ve kurallarını da belirlemiş ve kendisinden sonra yazılacak pek çok Medine şehir tarihine elverişli bir ortam hazırlamıştır. Cemâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Matarî (ö. 741/1340) tarafından kaleme alınan *et-Ta'rifü bimâ enseti'l-hicre min me'âlimi dâri'l-hicre* adlı eser de bunlardan birisidir. Matarî'nin *et-Ta'rif* isimli eserini, müellifinin hayat hikayesi, eserin genel Medine şehir tarihi üslubu içerisindeki yeri ve literatüre katkısı açısından etraflıca ele alan bu çalışma, şehir tarihlerinin Hz. Peygamber devri açısından muahhar, müellifin yaşadığı yüzyıl açısından ise ana kaynak olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca İbnü'n-Neccâr'ın eserine zeyl yazan Merâgî'nin, *et-Ta'rif*'in orijinal içerik değil de zeyl olduğu yönündeki iddiası, ayrıntılı bir muhteva analizi ile değerlendirilmektedir. Medine şehir tarihi müellifleri İbn Zebâle ile İbn Şebbe arasında, birbirlerine çok yakın zamanlarda aynı türde eserler te'lif eden iki önemli siyer-megâzî müellifi İbn İshâk ile Vâkıdî arasındakine benzer bir ilişki olduğu tespit edilmiş, bu durumun muahhar şehir tarihçilerinden İbnü'n-Neccâr'a yansımaları üzerinde durulmuş, konu ile ilgili ileri çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir.

Üç bölümden oluşan tezin Giriş kısmında, çalışmanın konusu ve amacı hakkında bilgi verilmiş, çalışmada faydalanan kaynaklar tanıtılmıştır.

Birinci bölümde Matarî'nin hayatı, vazifeleri, hocaları, öğrencileri, ilmi seyahatleri, kendisine nisbet edilen eserler ve hakkındaki görüşler ele alınmış ve bir Matarî biyografisi oluşturulmuştur.

İkinci Bölümde Matarî'nin *et-Ta'rif* isimli eseri araştırma konusu edilmiştir. Bu bağlamda eser detaylıca incelenmiş, eserin telif tarihi, yazılma amacı ve isimlendirilmesi, eserin el yazmaları, neşirleri, tahkikleri ve hakkındaki çalışmalar, *et-Ta'rif*'in kaynakları, *et-Ta'rif*'in İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne* adlı eserinin zeyli olduğu görüşünün değerlendirilmesi,

et-Ta'rif'in muhtevası, Matarî'nin eseri kaleme alırken kullandığı metot ve *et-Ta'rif*'in kaynaklık değeri inceleme konusu edilmiştir.

Üçüncü Bölümde Matarî Döneminde Medine (7-8/13-14. Yüzyıl) başlığı altında Matarî'nin kendi dönemine dair gözlem ve tahlilleri özel olarak tespit edilmiş, böylece Matarî döneminde Medine'nin nasıl görüldüğüne ilişkin bütüncül bir gözleme ulaşılmıştır.

Çalışmanın Ekler kısmına, Matarî'nin şeceresi, Matarî'nin *et-Ta'rif*'i kaleme alırken faydalandığı müellifler ve atıf sayılarını gösteren tablo, Matarî'nin Hz. Peygamber'in kabrini selamlama bahsinde zikrettiği ve kendisine ait olması muhtemel şiir, Matarî'nin Hz. Peygamber'in kabrini selamlama esnasında, selamlama yapacak kişinin söylemesinin faziletli olduğunu bildirdiği sözler ve *et-Ta'rif*'in çeşitli nüshalarının unvan ve son sayfalarının resimleri eklenmiştir.

Tez sürecinin başlangıcından itibaren tasviye ve yardımlarını esirgemeyen, çalışmanın şekillenmesinde tashihleri ile önemli katkılar sunan, kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Fatımatüz Zehra Kamacı Pekgeçgil'e müteşekkirim. Bu süreçte bana yardımcı olan kıymetli dostum Arş. Gör. Muhammed Sezer Şahinkaya'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Eğitim-öğretim hayatımın her evresinde daima desteklerini hissettiğim kıymetli anne ve babama şükran ve minnet borcum büyüktür. Son olarak tez sürecinin başından sonuna kadar maddi-manevi desteğini daima yanımda hissettiğim, bu yolculuğun en yakın şahidi kıymetli eşim Merve Dik'e minnettarım.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Abdulkerim DİK

Üsküdar, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
TABLolar	viii
GİRİŞ	1
Konusu, Amacı ve Önemi	1
Yöntemi	2
Kaynaklar ve Araştırmalar	3
BİRİNCİ BÖLÜM	7
MATARÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	7
1.1 Doğumu ve Nesebi	7
1.2 Ailesi	8
1.3 Vazifeleri/Görevleri	9
1.4 Vefatı	11
1.5 Hocaları	11
1.6 Öğrencileri	15
1.7 İlmî Seyahatleri	21
1.8 Kendisine Nisbet Edilen Eserler	22
1.9 Matarî Hakkındaki Görüşler	23
İKİNCİ BÖLÜM	25
MATARÎ'NİN <i>ET-TA'RÎF</i> ADLI ESERİ	25
2.1 Te'lif Tarihi ve Sebebi	25
2.2 İsmi	26
2.3 Yazmaları-Neşirleri-Tahkikleri ve Hakkındaki Çalışmalar	28
2.4 Kaynakları	34
2.4.1 Kitaplar	34
2.4.1.1 Şehir Tarihi Kaynakları	34
2.4.1.2 Hadis Kaynakları	39
2.4.1.3 Siyer Kaynakları	45

2.4.1.4 Tabakât ve Vefeyât Kaynakları.....	47
2.4.1.5 Diğer Kaynakları.....	48
2.4.2 Semâ Lafızları ile Rivayet Edilen Hadisler.....	50
2.5 İbnü'n-Neccâr'ın <i>ed-Dürretü's-semîne</i> 'sinin Zeyli Olduğu Görüşünün Değerlendirilmesi.....	57
2.6 Muhtevası.....	65
2.7 Üslup Özellikleri.....	73
2.8 Kaynaklık Değeri.....	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	90
MATARÎ DÖNEMİNDE MEDİNE (7-8/13-14. YÜZYIL)	90
3.1 Mescid-i Nebevî.....	90
3.1.1 Hz. Peygamber'in Yaslanıp Ashabıyla Sohbet Ettiği Kütük.....	90
3.1.2 Mescid-i Nebevî'nin Sütunları.....	91
3.1.3 Mescid-i Nebevî'nin Kapıları.....	92
3.1.4 Hücre-i Şerîfe.....	94
3.1.5. Medine ve Mescid-i Nebevî'de Meydana Gelen Yangınlar.....	95
3.2 Mescid-i Nebevî Dışındaki Medine Mescidleri.....	98
3.2.1 Matarî Döneminde Ma'mûr Olan veya Kalıntıları Bulunan Mescidler.....	98
3.2.2 Matarî Döneminde Ma'mûr Olmayan Kalıntıları da Tespit Edilemeyen Kaybolmuş Mescidler.....	100
3.3 Mekke ile Medine Arasındaki Mescidler.....	104
3.4 Medine ile Tebük Arasındaki Mescidler.....	107
3.5 Hz. Peygamber'in Gazvelerde Namaz Kıldığı Mescidler.....	108
3.6 Medine'de Hz. Peygamber'in Ziyaret Ettiği Kuyular.....	109
3.7 Medine'nin Vadileri.....	111
3.8 Ehl-i Beyt'in Meşhur Simâlarından Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin Türbesi.....	112
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	116
EKLER	129

KISALTMALAR

b.	bin, ibn (Oğlu)
b.y.	Basım Yeri Yok
bk.	Bakınız
bnt.	Binti (Kızı)
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
H.z.	Hazreti
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm Tarihi
r.a.	Radıyallahu anh
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik Eden
ts.	Tarihsiz
v.dğr	ve diğerleri
vb.	ve benzerleri
yy.	Yüzyıl

TABLÖLAR

Tablo 1. Matarî ve İbnü'n-Neccâr'ın Ele Aldığı Bazı Konulara Dair Karşılaştırma	59
Tablo 2. Matarî'nin Eserinde Yer Verip İbnü'n-Neccâr'ın Yer Vermediği Konular.....	61
Tablo 3. İbnü'n-Neccâr'ın Eserinde Yer Verip Matarî'nin Yer Vermediği Konular.....	62
Tablo 4. et-Ta'rîf'in Muhtevası	72

GİRİŞ

Ömrünün neredeyse tamamını Medine’de geçiren Cemâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Matarî (ö. 741/1340), Memlûkler döneminde yaşamış, verimli bir öğrenim hayatı geçirmiş, hadis, fıkıh ve tarih ilimlerini tahsil etmiştir. Mescid-i Nebevî sermüezzinliği görevini uzun yıllar başarı ile yerine getiren Matarî, gerek Mescid-i Nebevî’de kurduğu ders halkalarında gerekse İbnü’l- Kalânîsî Medresesi’nde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Hadis hocalarından semâ yoluyla aldığı ve muttasıl senedle rivayet ettiği hadisler onun hadisçi kimliğini açıkça gözler önüne sermektedir. Öte yandan onu meşhur eden ve günümüze gelen tek eseri *et-Ta’rîfû bimâ enseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre* ismini taşımaktadır. Matarî, mezkûr eserle tarihçi kimliğini gözler önüne sermiştir. Çünkü *et-Ta’rîf* klasik üslupla yazılmış bir Medine şehir tarihidir. Matarî, şehir tarih yazıcılığında İbn Zebâle ile başlayan geleneği devam ettirerek hem Medine ile ilgili geçmiş dönem rivayetlerini toplayıp aktarmış hem de şehrin kendi dönemindeki durumu hakkında gözlem ve müşahedeye dayalı bilgiler vermiştir.

Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın konusu, Matarî nisbesiyle meşhur olan Cemâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Matarî’nin hayatı ve Medine şehir tarihi alanında yazmış olduğu, *et-Ta’rîfû bimâ enseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre* isimli eseridir.

Çalışmanın amacı İbn Zebâle (ö. 199/814) ile başlayan Eyüp Sabri Paşa (ö. 1307/1890) ile sona eren on bir yüzyıllık Medine şehir tarihçiliğinde tam orta noktada XIV. asırda eser te’lif etmiş olan Matarî’nin hem hayatı hem de *et-Ta’rîf*’i ile ilgili İslâm tarihi literatüründeki eksiklikleri gidermek, mezkûr eserin Medine şehir tarihçiliği açısından değerini ortaya koymaktır.

Yurt içinde ve dışında Matarî’nin hayatını ve *et-Ta’rîf* isimli eserini ele alan akademik bir çalışma tespit edilememiştir. *et-Ta’rîf*’in neşrini gerçekleştiren Ruhaylî’nin mukaddimesinde verdiği bilgilerin değerlendirmesi, kaynaklar ve araştırmalar başlığı altında yapılmıştır. Ülkemizde İlahiyat alanında en önemi referans kaynaklarından birisi olarak görülen *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nde şehir tarihçilerinden İbn Zebâle, İbn Şebbe, İbnü’n-Neccâr, Bedreddîn b. Ferhûn, Sehâvî, Semhûdî, Eyüp Sabri Paşa, müellif ve/veya kitap ismi şeklinde müstakil başlıklar halinde ele alındığı halde Matarî ve eseri hakkında bilgi bulmak mümkün değildir. *DİA*’da Matarî ve *et-Ta’rîf* arandığında yedi maddede birkaç kelimelik atıf

dışında malumat yoktur.¹ Bütün bu veriler ışığında Matarî ve eseri ile ilgili bu çalışma İslâm şehir tarihçiliği literatüründeki boşluğu doldurması açısından oldukça önemlidir.

Yöntemi

Bir Şehir Tarihçisi Matarî ve et-Ta'rîf Adlı Eseri isimli bu çalışmada tarama, tespit, tasnif ve değerlendirme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada tarama ve tespit yöntemleri aynı anda kullanılmıştır. Tezin her bir başlığı için ayrı bir tarama usulü benimsenmiştir. Matarî'nin hayatı, öğrencileri, hocaları, ilmi seyahatleri, kendisine nisbet edilen eserler ve hakkındaki görüşler konularını içeren birinci bölüm için el-Mektebetü's-Şâmîle isimli dijital kütüphane programından yararlanılmış ve Matarî hakkında geniş bir tarama çalışması yapılmıştır. Tarama sonucu elde edilen verilerden Muhammed b. Ahmed el-Matarî ile ilgili olanlar tespit edilmiştir. *et-Ta'rîf*'in ele alındığı ikinci bölümde Matarî'nin *et-Ta'rîf*'i yazarken kullandığı kaynaklar, eserin muhtevası ve eserde kullanılan üslup tespit edilmeye çalışılmıştır. *et-Ta'rîf*'in kaynaklık değeri başlığı için Matarî sonrası yazılan şehir ve bölge tarihleri ve genel tarih eserleri taranmış ve müelliflerin *et-Ta'rîf*'ten yaptıkları atıf sayıları ve yararlandıkları konular hakkında bilgi verilmiştir. “Matarî Döneminde Medine (7-8/13-14. yüzyıl)” başlığını taşıyan üçüncü bölümde Matarî'nin kendi gözlem ve müşahedelerine dayalı Medine tasvirleri tespit edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışmada kullanılan üçüncü ve dördüncü yöntem tasnif ve değerlendirme yöntemleridir. Bu iki yöntem birlikte kullanılmıştır. Matarî'nin hayatı hakkında taranıp tespit edilen ve dağınık halde olan malzeme kronolojik olarak konularına göre tasnif edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Matarî'nin hayatı, hocaları ve öğrencileri, mevcut çalışmalardan çok daha geniş bir şekilde ele alınmış ve bir Matarî biyografisi oluşturulmuştur. Eserin el yazmaları konusunda Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veritabanı'ndan² yararlanılmış ve bu web sitesi üzerinden eserin Türkiye'de bulunan iki adet yazmanın³ görsellerine ulaşılmıştır. Eserin yurt dışındaki bazı yazma nüshalarının kopyaları,

¹ Cevat İzgi, “Fâsî, Takıyyüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/212-213; Cengiz Kallek, “İbn Ferhûn, Burhâneddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/492-493; Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Medine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/305-311; Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Rûme Kuyusu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/231-232; Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Sakîfetü Benî Sâide”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/11-12; Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Irak, Arabistan (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/36-40.

² Yazma Eserler Katalog ve Görüntü Veritabanı (YEK), “Aranan: Matarî” (Erişim 20 Şubat 2024).

³ Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî el-Matarî, *et-Ta'rîf bimâ âneseti'l-hicre min me'âlimi dâri'l-hicre* (İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa, 362894); Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-

bulundukları kütüphaneler ile iletişime geçilerek temin edilmiştir. Eserin kaynakları “kitaplar” ve “hocalarından semâ ederek yer verdiği rivayetler” isminde iki başlık altında tasnif edilmiştir. Kitaplar başlığı altında incelenen eserler, ait olduklarını alanlara göre tasnif edilmiş ve müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralanmıştır. Matarî’nin bu kaynakları nasıl kullandığı ve ne kadar atıf yaptığı tespit edilmiştir. Bu başlık altında yirmi altı eser/müellif incelenmiştir. Hocalarından semâ ederek yer verdiği rivayetler başlığında da aynı usul devam ettirilmiştir. *et-Ta’rîf*’in İbnü’n-Neccâr’ın *ed-Dürretü’s-semîne*’sinin zeyli olduğu görüşünün değerlendirildiği bölümde öncelikli olarak klasik kaynaklardaki veriler tespit edilmiş ardından modern dönem çalışmalarının bu husustaki görüşleri incelenmiştir. Ardından *et-Ta’rîf* ve *ed-Dürretü’s-semîne*’nin genel bir içerik analizi yapılmış ve *et-Ta’rîf*’in zeyil olup olamayacağı değerlendirilmiştir. Matarî Döneminde Medine (7-8/13-14. yüzyıl) bölümünde, Matarî’nin kendi dönemine dair gözlem ve tahlilleri geçmiş dönemlerle ilgili rivayetlerden ayrıştırılarak sunulmuş ve böylece Matarî döneminde Medine’nin nasıl görüldüğüne ilişkin bütüncül bir gözleme ulaşılmıştır.

Kaynaklar ve Araştırmalar

Biyografi Kaynakları

Matarî’nin hayatı, hocaları, öğrencileri, ilmi seyahatleri, eserleri ve ilmî şahsiyetinin anlatıldığı birinci bölümde biyografi eserlerinden yararlanılmıştır. Matarî hakkında bilgi bulunan biyografi kaynakları şunlardır:

İbn Ferhûn (ö. 769/1367), *Târîhü Medîneti’l-Münevvere- Nasîhatü’l-müşâvir ve tağziyetü’l-mücâvir*⁴: Matarî’nin önde gelen öğrencilerinden olan İbn Ferhûn’un eseri, Matarî’nin doğumu, yetişmesi ve hayatına dair gözlem ve müşahedeye dayalı bilgiler vermektedir. Bu açıdan İbn Ferhûn’un eseri son derece önemlidir.

Sa’dî el-Medenî el-Matarî, *et-Ta’rîf bimâ âneseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 295681).

⁴ Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ebi’l-Kâsım Ferhûn el-Ya’merî Bedreddin b. Ferhûn, *Târîhü Medîneti’l-Münevvere- Nasîhatü’l-müşâvir ve tağziyetü’l-mücâvir*, thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükri (Beyrut: Dâru’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, 1995).

Zehebî (ö. 748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*⁵, *Mu'cemü's-şüyûh*⁶ ve *el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn*⁷: Zehebî'nin mezkûr eserleri, Matarî'nin doğumu, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgiler vermesi sebebiyle önem arz etmektedir.

Matarî Sonrası Yazılan Muhtelif Eserler

Matarî hakkında en detaylı bilgiler kendisinden bir asır sonra yaşamış müelliflerin eserlerinde bulunmaktadır. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır.

Takıyyüddîn el-Fâsî (ö. 832/1429), *Zeylu't-takyîd fî ruvâtu's-sunen ve'l-esânîd*⁸ ve *el-İkdu's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn*⁹

el-Makrîzî (ö. 845/1442), *el-Mukaffâ fî terâcimi ehli Mısır ve'l-vâridîne ileyhâ*¹⁰

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*¹¹

Takıyyüddîn Muhammed b. Fehd (ö. 871/1466), *Lahzu'l-elhâz bi zeyl-i tabakâti'l-huffâz*¹²

Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497), *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*¹³

Bu eserler Matarî'nin hayatı, vazifeleri, hocaları, öğrencileri ve hakkındaki görüşler konularında en detaylı bilgileri ihtiva eden kaynaklardır. Diğer kaynaklarda ise genel olarak bu kaynaklarda bulunan bilgilerin tekrarları yer almaktadır. Matarî'ye nisbet edilen eserlerin tespitinde, yukarıda zikredilen eserlerin yanı sıra, Kâtib Çelebî'nin (ö. 1067/1657) *Keşfüz-*

⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003).

⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Mu'cemü's-şüyûh* (Tâif: Mektebetu's-Sadîk, 1988).

⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn* (Tâif: Mektebetu's-Sadîk, 1988).

⁸ Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd fî ruvâtu's-sunen ve'l-esânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990).

⁹ Ebû't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998).

¹⁰ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed Makrîzî, *el-Mukaffâ fî terâcimi ehli Mısır ve'l-vâridîne ileyhâ* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2006).

¹¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine* (Haydarâbâd: Meclisu Dâirati'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, 1972).

¹² Ebû'l-Fazl Takıyyüddîn Muhammed b. Necm Muhammed b. Muhammed b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî, *Lahzu'l-elhâz bi zeyl-i tabakâti'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998).

¹³ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe* (Medine: Merkezü Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medeniyye, 2015).

*zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*¹⁴ ve *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*¹⁵ adlı eserleri, Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âssârü'l-musannifîn*¹⁶ ve *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*¹⁷, Ziriklî'nin (ö. 1976) *el-A'lâm*¹⁸ ve Ömer Rızâ Kehhâle'nin (ö. 1987) *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*¹⁹ eserlerinden faydalanılmıştır.

***et-Ta'rîf*'in Ruhaylî Tarafından Gerçekleştirilen Tenkitli Neşri**

et-Ta'rîf'in bu çalışmaya esas teşkil eden neşri Süleyman er-Ruhaylî tarafından gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında Medine'de Dârü'l-Melik 'Abdul'azîz tarafından gerçekleştirilen neşir, "Arap Yarımadası Tarihi El Yazması Kaynaklarının Neşri" projesi kapsamında basılmıştır.²⁰ Ruhaylî, *et-Ta'rîf*'in tahkikli neşrinin mukaddimesinde öncelikli olarak Matarî'nin hayatına dair özet bilgiler vermiştir. Ardından müellifin eserdeki yöntemine değinen muhakkik, eserde kullandığı yazma nüshalar hakkında bilgi sunmuştur. Ruhaylî, neşirde takip ettiği yolu ve üslubunu mukaddimesinde detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Buna göre muhakkik, dipnotta âyet ve sûre numaralarını zikretmiş, hadisleri tahrîc etmiştir. Ayrıca, metinde geçen âyet ve hadisleri parantez arasına almış ve belirgin hale getirmiştir. Eserde geçen kişi ve eser isimleri hakkında bilgiler vermiştir. Muhakkik, yer isimlerinin tarihteki karşılıkları hakkında bilgi verdikten sonra günümüzdeki durumları hakkında detaylı bilgi vermeyi ihmal etmemiştir. Anlaşılması zor kelimeler hakkında eş anlamlılarını vermek suretiyle açıklamalarda bulunmuştur. Şairi belirtilmeyen şiirlerin kaynağını zikretmiş, hadis tahrîcinin yanı sıra rivayetlerin, çokça atıf yapılan şehir tarihi, siyer-megâzî vb. kaynaklardaki yerlerine de işaret edilmiştir.

Araştırmalar

Matarî ile ilgili zikredilmesi gereken araştırmalardan ilki, Huriye Saîd es-Semlî tarafından Mekke, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde doktora çalışması olarak hazırlanan, *el-Üser'ül-ilmiyye fi'l-Medineti'l-münevvere ve eserühâ ale'l-hayâti'l-âmme fi'l-asri'l-memlûki*

¹⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Musennâ, 1941).

¹⁵ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Muhammed Abdul Kâdir el-Arnâvûd (İstanbul: IRCICA, 2010).

¹⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âssârü'l-musannifîn* (İstanbul, 1955).

¹⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul, 1947).

¹⁸ Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî Ziriklî, *Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002).

¹⁹ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, ts.).

²⁰ Cemaleddin Muhammed b. Aḥmed es-Sa'dî el-Medenî el-Matarî, *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicre min me'âlimi dâri'l-hicre*, nşr. Süleymân er-Ruhaylî (Medine: Dâru'l-Melik 'Abdul'azîz, 2005).

adlı çalışmadır.²¹ Bu araştırmadan Matarî'nin öğrencilerinin kimler olduğu, Matarî'nin vazifeleri ve kendisine nisbet edilen eserler gibi konularda yararlanılmıştır. Bir diğer araştırma ise, Hâlid Muhsin Hassân el-Câbirî tarafından Mekke, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde yüksek lisans çalışması olarak hazırlanan *el-Hayâtü'l-'ilmiyye fi'l-hicâz hilâle'l-asri'l-memlûkî*²² adlı çalışmadır. Bu çalışma *et-Ta'rîf*'in zeyl olması görüşü hakkında yol gösterici olmuştur. Ayrıca Abdullâh b. Abdurrahîm Useylân'ın, *el-Medînetü'l-münevvere fî âsâri'l-müellifîne ve'l-bâhisîne kadîmen ve hadîsen* ve Muhammed Hasan Abdulkâdir el-Ensârî Nâcî'nin, *et-Ta'lîm fî'l-Medîneti'l-münevvere* adlı eserleri çalışmada kullanılan modern dönem eserlerine örnektir. Matarî'nin hocaları, öğrencileri, vazifeleri ve kendisine nisbet edilen eserler ile ilgili mezkûr araştırmalar önemli veriler içermektedir.²³ Son olarak İbrahim Barca'nın *Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh El-Hasenî es-Semhûdî eş-Şâfî (911/1506) ve Medine Tarihiyle İlgili "Vefâü'l-Vefâ Bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ" Adlı Eseri*²⁴ isimli doktora tezinden de bahsetmek gerekir. Tezinde Barca, Semhûdî'nin kaynaklarını zikrederken Matarî'ye ve eserine de değinmiş, birkaç sayfayı geçmeyen bilgiler vermiştir.²⁵

²¹ Huriye Saîd es-Semlî, *el-Üser 'ül-ilmiyye fî'l-Medîneti'l-münevvere ve eserühâ ale'l-hayâti'l-'âmme fî'l-asri'l-memlûkî* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006).

²² Hâlid Muhsin Hassân el-Câbirî, *el-Hayâtü'l-'ilmiyye fî'l-hicâz hilâle'l-asri'l-memlûkî*. (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

²³ Abdullâh b. Abdurrahîm Useylân, *el-Medînetü'l-münevvere fî âsâri'l-müellifîne ve'l-bâhisîne kadîmen ve hadîsen* (Medine: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1997); Muhammed Hasan Abdulkâdir el-Ensârî Nâcî, *et-Ta'lîm fî'l-Medîneti'l-münevvere* (Medine, 1993).

²⁴ İbrahim Barca, *Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî B. Abdillâh El-Hasenî Es-Semhûdî Eş-Şâfî (911/1506) Ve Medine Tarihiyle İlgili "Vefâü'l-Vefâ Bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ" Adlı Eseri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

²⁵ Barca, *Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî B. Abdillâh El-Hasenî Es-Semhûdî Eş-Şâfî (911/1506) Ve Medine Tarihiyle İlgili "Vefâü'l-Vefâ Bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ" Adlı Eseri*, 114, 133.

BİRİNCİ BÖLÜM

MATARÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1 Doğumu ve Nesebi

Matarî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte başta öğrencisi Bedreddin b. Ferhûn'un da aralarında bulunduğu birçok biyografi yazarına göre 671 (1272) yılında Memlükler idaresindeki Medine'de dünyaya gelmiştir.²⁶ Matarî'nin çağdaşı olan Zehebî ise 676 (1277) yılının Rebîülevvel ayında doğduğunu belirtmiş²⁷, İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Belevî (ö. 780/1378 [?]) de aynı kanaati benimsemişlerdir.²⁸

Tabakât ve terâcim kitapları, Matarî'nin nesebini, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Halef²⁹ b. İsa b. Assâs³⁰ b. Yusuf b. Bedir b. Yusuf b. Ali b. Osman³¹ olarak vermektedirler. Baba adının Ahmed olduğu anlaşılmakla birlikte annesi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Matarî'nin el-Matarî nisbesi, babasının Kahire'nin Matariyye³² bölgesinden Medine'ye göç etmesi nedeniyle verilmiştir. Biyografi kaynaklarına göre, Medine'de namaz vakitleri konusunda bilgisine güvenilecek kimse kalmadığı için Matariyye bölgesinden üç kişi Medine'ye davet edilmiştir. Bunlardan birisi de namaz vakitlerini tespit etme konusunda bilgi sahibi olan Matarî'nin babası Ahmed'dir. Böylece şehre yerleşen babası Ahmed bir yandan

²⁶ Bedreddin b. Ferhûn, *Nasihatü'l-müşâvir*, 151; İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 75; Abdülhayy b. Fahriddîn b. Abdilâlî Abdülhayy el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1999), 5/93; Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî Ziriklî, *Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 325.

²⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/334.

²⁸ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 43; Ebû'l-Bekâ Alemüddîn Hâlid b. İsa b. Ahmed Belevî, *Tâcü'l-mefrik fi tahliyeti 'ulemâ'i'l-meşrik*, ts., 68.

²⁹ Bazı kaynaklarda bu isim Halid olarak geçmekle birlikte, Takiyyüddîn el-Fâsî bu ismi Huleyf olarak kaydetmiştir. bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/42; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 257; el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 2/51.

³⁰ İbn Hacer (ö. 852/1449) ve ona uyan bazı müellifler bu ismi Âmir olarak kaydetmişlerdir. bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/42; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/150; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 257.

³¹ İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 75; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 413; Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 68; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-mutâbe fi me'âlimi Tâbe* (Medine: Merkezü Buhûs ve Dirâsâti'l-Medeniyye, 2002), 1289; Abdülhayy el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 5/93; Ziriklî, *el-A'lâm*, 325; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/333; Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-Kebîr*, 93.

³² Matariyye Kahire'ye yaklaşık bir saat mesafede bulunan Mısır'ın köylerinden birisidir. Matarî'nin dedesi Halef Sînâ yarımadasında yaşamış buradan Matariyye'ye göç etmiştir. Matarî'nin babası da burada doğmuştur. bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 5/149; Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvînî, *Asârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 271; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002), 11/9; Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebir*, 5/93; Abdülhayy el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 5/93; el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 15.

namaz vakitlerini belirleme görevini yerine getirirken diğer yandan Mescid-i Nebevî'nin baş müezzinliği vazifesini üstlenmiştir.³³

Müellifimiz, çokça kullanılan Matarî nisbesi dışında başka nisbelerle de anılmaktadır. Bunlardan, “el-Ensârî”³⁴, “es-Sa’dî”³⁵, “el-Ubbâdî”³⁶, “el-Hazrecî”³⁷ nisbeleri, Matarî'nin ensarın önde gelenlerinden Sa’d b. Ubâde'nin (ö. 14/635 [?]) soyundan gelmesi,³⁸ “el-Medenî”³⁹ ise Medine’de dünyaya gelip burada yetişmesi sebebiyledir. “eş-Şâfiî”⁴⁰ nisbesi ise amelde İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) yolunu takip etmesi nedeniyledir. Künyesi ise “Ebû Abdullah”tır.⁴¹ Öğrencilerinden Bedreddîn b. Ferhûn başta olmak üzere pek çok müellif Matarî için “Cemâleddîn” ve “Cemâl” lakaplarını kullanmıştır.⁴²

1.2 Ailesi

Kaynaklar incelendiğinde Matarî'nin dört çocuğu olduğu anlaşılmaktadır. En büyük çocuğu 698/1299 yılında dünyaya gelen Afîfüddîn Abdullah’tır.⁴³ Matarî'nin önde gelen öğrencilerinden birisi olduğu için ileride bir başka başlık altında inceleneceğinden burada ismini zikretmek ile iktifa ediyoruz. Bir diğer oğlu ise Takiyyüddîn Abdurrahman’dır. Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Takiyyüddîn, abisi Afîf’in gözetiminde büyüdü ve ondan İmam Şâfiî'nin *es-Sünen*’ini okudu.⁴⁴ Fıkıh alanında kendisini yetiştiren Abdurrahman, “*Müslümanların müftüsü*” diye vasıflandırılmıştır. Kaynaklarda herhangi bir eserine rastlayamadığımız Abdurrahman, 765 (1364) yılında Halep’te vefat etmiştir.⁴⁵ Sehâvî,

³³ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 318; Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Ferhûn el-Ya'merî Bedreddin İbn Ferhûn, *Târihu Medîneti'l-Münevver- Nasihatü'l-müşâvir ve tağziyetü'l-mücâvir* (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1995), 137. Diğer iki kişi İzzeddîn el-Müezzin ve İbrahim b. Muhammed b. Mürtezâ el-Askalânî isminde birisidir. bk. İbn Ferhûn, *Nasihatü'l-müşâvir*, 137.

³⁴ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/42; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/325.

³⁵ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 5/93.

³⁶ İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 75.

³⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 15/333.

³⁸ İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 75; el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 2/51. Bazı kaynaklarda “es-Sa’dî” yerine “es-Sâidî” nisbesi kullanılmıştır. Kanaatimizce bunun sebebi, Sa’d b. Ubâde'nin Hazrec kabilesinin Sâideoğulları koluna mensup olmasıdır. bk. Abdülhayy el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 5/93; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 5/93.

³⁹ İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 75; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/42.

⁴⁰ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 5/93.

⁴¹ Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 68; Abdülhayy el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 5/93; Muhammed Abdul Kâdir Bâ Mutarriif, *el-Cami'a'lâm-i Şemli'l-muhacirine'l-yemeniyyine'l-müntesibîne ilel-Yemen ve kabâilihim* (Vizaratü's-Sekafe el-Cumhûriyyetü'l-İrâkiyye, 1981), 3/303.

⁴² İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/42; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 15/333; İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 75; el-Firûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-mutâbe*, 3/1289; Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 68.

⁴³ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kubrâ* (Kahire: Hieru li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1992), 1/34; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/65.

⁴⁴ es-Semlî, *el-Üser'ül-ilmiyye*, 153.

⁴⁵ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/131.

Matarî'nin Ebü'l-Berekât Ahmed ve Ümmü Hafs Fâtıma adlarında iki çocuğu daha olduğunu belirtmiş, ancak kaynaklarda bu iki isim hakkında herhangi bir mâlûmata rastlanamamıştır.⁴⁶

1.3 Vazifeleri/Görevleri

Matarî'nin müezzinlik, imam-hatiplik, kadılık ve medrese hocalığı gibi çok sayıda görev ifa ettiği anlaşılmaktadır. Kaynaklardaki bilgiler değerlendirildiğinde, müellifin asıl vazifesinin Mescid-i Nebevî müezzinliği olduğu ve diğer görevlerini bununla birlikte sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Müezzinlik

Matarî'nin babası Ahmed'in Mısır'dan namaz vakitlerini ayarlamadaki bilgisi sebebiyle Medine'ye davet edildiği ve Mescid-i Nebevî'nin baş müezzini olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Babasının vefat etmesiyle birlikte bu göreve Matarî getirilmiş ve ölünceye kadar vazifesini sürdürmüştür. Matarî, müezzinlik vazifesini, İzzeddîn el-Müezzin ve Muhammed b. İbrahim el-Askalânî ile birlikte yerine getirmiştir. İbn Ferhûn'un belirttiğine göre Matarî, İzzeddîn ve Muhammed sıra ile ezan okuyorlardı.⁴⁷ Matarî ezan okumadaki mahareti ve sesinin güzelliği ile biliniyordu.⁴⁸ Bu durumu İbn Ferhûn şu sözler ile dile getirmektedir. “*Minareler ondan daha güzel sesli olan kimseyi işitmedi. O ezanda arkadaşı İbrahim b. Muhammed'e tercih ediliyordu.*”⁴⁹ Matarî yetmiş yaşına geldiğinde dahi sesinin kuvvetinde bir zayıflama olmamış ve müezzinlerin reisi olmayı sürdürmüştür.⁵⁰ İbn Battûta (ö. 770/1368-69) *er-Rihle* isimli seyahatnamesinde 726 yılı Şevval (1326 Eylül) ayında Medine'yi ziyaret ettiği sırada Mescid-i Nebevî'nin baş müezzininin Matarî olduğunu ifade etmiştir.⁵¹

Bedreddîn b. Ferhûn'un bildirdiğine göre bir gün Matarî müezzinlik görevini İzzeddîn el-Müezzin'e emanet ederek Kubâ'ya gitmiş ve geceyi Kubâ mescidinde geçirmişti. Ancak İzzeddîn, unutmuş ve müezzinlik görevini yerine getirmemişti. Bunun üzerine Şeyhü'l-hüddâm (Mescid görevlilerinin başkanı) Azîz'üd-Devle el-Harîrî Matarî'ye çok ağır konuşmuş o da bir daha müezzinlik yapmayacağına dair yemin etmişti. İki yıl sonra İzzeddîn ve Azîz'üd-Devle vefat edince Matarî tekrardan müezzinlik görevine dönmüştür.⁵² Sehâvî'nin bildirdiğine göre,

⁴⁶ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 1/385, 9/359.

⁴⁷ Bedreddin b. Ferhûn, *Nasihatü'l-müşâvir*, 30.

⁴⁸ İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, 5/42.

⁴⁹ Bedreddin b. Ferhûn, *Nasihatü'l-müşâvir*, 136.

⁵⁰ es-Semli, *el-Üser'ül-ilmiyye*, 347.

⁵¹ Ebü Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta* (Rîbad: Akademiyetu'l-Memleketu'l-Mağribiyye, 1996), 1/357.

⁵² Bedreddin İbn Ferhûn, *Nasihatü'l-müşâvir*, 137-138.

Azîz'üd-Devle 700 (1301) yılında vefat etmiştir.⁵³ Buna göre Matarî'nin müezzinliği bıraktığı evre 698-700 yılları arasına denk gelmektedir.

Mescid-i Nebevî baş müezzinliği vazifesini babasından devralan Matarî'nin vefatından sonra bu görevin, üç kuşak boyunca Matarî ailesinin uhdesinde bulunmuş olması oldukça ilginçtir. Vefatından sonra bu göreve oğlu Afif gelmiş ve uzunca bir süre ezan okuma vazifesini sürdürmüştür.⁵⁴ Afif daha sonra görevi kardeşi Abdurrahman'a bırakmıştır. Abdurrahman da müezzinlik vazifesini bir süre devam ettirdikten sonra oğlu Ebû Hâmid Muhammed el-Matarî'ye bırakmıştır. Ondan da oğlu Muhib Muhammed el-Matarî müezzinlerin reisliği görevini almış ve 856 (1452) yılındaki vefatına kadar bu vazifeyi sürdürmüştür.⁵⁵ Görüldüğü üzere Ahmed b. Muhammed'den Muhib el-Matarî'ye kadar Matarî ailesi uzunca bir süre mescidin baş müezzinliği görevini yürütmüşlerdir.

İmam-Hatiplik ve Kadılık

Kaynaklar, Matarî'nin belli bir süre imam-hatiplik ve kadılık görevlerini sürdürdüğünü belirtmektedirler. Matarî'nin müezzinliği döneminde Medine'de kadılık görevini Sirâceddîn Ömer b. Ahmed el-Hudarî (ö.726/1326) yürütmekteydi. Sirâceddin, görevi bıraktığı zaman, yerine Şerefüddîn Muhammed b. Abdullah el-Ümyûfî (ö.745/1344) geçmiş ve bir süre sonra onunla birlikte Matarî de imam-hatiplik ve kadılık yapmıştır. İbn Ferhûn ve Sehâvî Matarî'nin bu görevi 738 (1338) senesinde üstlendiğini dile getirmişlerdir.⁵⁶ Matarî'nin ne zaman kadar söz konusu vazifeleri yürüttüğüne dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Müderreslik

Matarî'nin ismi hadis ilmi tahsil edilen bir medresenin hocaları arasında zikredilmiştir. Zeynüddîn İbnü'l-Kalânîsî isminde varlıklı bir kimse Medine'de hadis ilimleri tahsil edilsin diye “Medresetü İbnü'l-Kalânîsî” adıyla bir medrese kurup başına Şihâbüddîn es-San'ânî'yi (ö. 726/1326) getirmiştir. Şihâbüddîn'in vefatı ile medresenin başına Matarî tayin edilmiş ve ölünceye kadar vazifesini sürdürmüştür. Tıpkı müezzinlik gibi müderreslik görevinin de Matarî'den sonra oğulları tarafından yürütüldüğü görülür.⁵⁷

⁵³ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 5/458.

⁵⁴ el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 1/158, 2/51; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/65; Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn*, 125.

⁵⁵ Abdurrahmân el-Medaires, *el-Medînetü'l-münevvere fi'l-asri'l-memlûkî* (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, 2001), 219; es-Semlî, *el-Üser'ül-ilmiyye*, 347; Hasan Ahmed Abdürrezzâk es-Semîn, *Eserü'l-mısriyyine fi'l-hareketi'l-ilmiyye fi'l-Medîneti's-şerîfe hilâle karni's-sâmini'l-hicrî* (Kahire: Kahire Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 73.

⁵⁶ Bedreddin İbn Ferhûn, *Nasihatü'l-müşâvir*, 135; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 1/94, 264, 7/8.

⁵⁷ Bedreddin İbn Ferhûn, *Nasihatü'l-müşâvir*, 147; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 9/202.

1.4 Vefatı

Matarî, 27 Rebûlâhîr⁵⁸ Cuma günü 741 yılında, (20 Ekim 1340) yaklaşık 70 yaşında Medine’de vefat etmiştir. Cenazesi Mescid-i Nebevî’de kılınmış ardından Cennetü’l-bakî’a defnedilmiştir.⁵⁹

1.5 Hocaları

Matarî, öğrenim hayatının büyük bir kısmını devrin önemli ilim merkezlerinin başında gelen Medine’de geçirmiştir. Yetiştigi dönemin ilim geleneğine uygun olarak, hadis, tarih, tefsir, fıkıh ve nesep dersleri alan Matarî, mezûr ilimler arasında özellikle hadis ve tarih alanlarında temâyüz etmiştir. Eserinde zikrettikleri gerekse farklı kaynaklarda ismi geçenler bir araya getirildiğinde Matarî’nin on beş hocası hakkında bilgi elde etmek mümkündür. Matarî, hocalarının bir kısmından uzunca bir müddet ders alırken, diğerlerinden ilmi seyahatleri sırasında kısa süreli faydalanmıştır. Birçoğu dönemin ünlü simalarından olan hocaları Matarî’nin yetişmesinde önemli rol oynamışlardır.

- Safiyyüddîn Hüseyin b. Ali el-Malikî (ö. 682/1283)

Matarî’nin çocuk sayılabilecek yaşta dersler aldığı, Safiyyüddîn Hüseyin b. Ali b. Zâfir b. Ebî’l-Mansûr el-Malikî, 595 senesi Zilkâde (Ağustos 1199) ayında dünyaya gelmiştir.⁶⁰ Matarî, henüz ilim tahsilinin başlarında iken ders aldığı Safiyyüddîn’den Tirmizî’nin *el-Câmiu’s-sahîh* adlı eserini dinlemiş ve kendisinden rivayette bulunmuştur.⁶¹ Safiyyüddîn el-Malikî, 12 Rebûlâhîr 682 (10 Temmuz 1283) Cuma günü Mısır’da vefat etmiştir.⁶²

- Ebû’l-Yümn Abdüssamed b. Asâkir (ö. 686/1287)

Tam adı Ebû’l-Yümn Abdüssamed b. Abdilvehhâb b. el-Hasen ed-Dımaşkî olan İbn Asâkir, Matarî’nin önde gelen hocalarındandır.⁶³ Ebû’l-Yümn, 614 (1217) yılında Dımaşk’ta dünyaya gelmiştir. Âlimleri ile meşhur bir aileye mensup olan İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk* adlı eserin müellifi Ebû’l-Kâsım İbn Asâkir’in (ö. 571/1176) yeğeninin torunudur.⁶⁴

⁵⁸ Ömer Rıza Kehhâle 17 Rebûlâhîr olduğunu belirtmiştir. Ancak doğrusu birçok müellifin dile getirdiği Rebûlâhîr ayının 27. günüdür. bk. Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*, 8/257.

⁵⁹ Bedreddin İbn Ferhûn, *Nasîhatü’l-müşâvir*, 138; Ebû’l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed b. Râfi’ b. Hicris es-Sellâmî İbn Râfi’, *el-Vefeyât* (Beyrut: Müessessü’r-Risâle, 1982), 358; Sehâvî, *et-Tuhfetü’l-latîfe*, 2/413; Fîrûzâbâdî, *el-Meğânimü’l-mutâbe*, 3/1289; Makrîzî, *el-Mukaffâ’l-kebîr*, 5/93; Ebû’t-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî el-Fâsî, *Ta’rifü zevi’l-ulâ bi men lem yezkürhüm ez-zehebiyyü mine’n-nübelâ*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1998), 7; Muhammed el-Behlâvî, *Fihrist el-kütüb el-‘arabiyye el-mahfûzah bi’l-kütübhane el-hidîviyye* (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1889), 36; Ziriklî, *el-A’lâm*, 5/325.

⁶⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 33/78; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-‘arifîn*, 1/313.

⁶¹ el-Fâsî, *Zeylu’t-takyîd*, 1/43, 515; İbn Fehd, *Lahzu’l-elhâz*, 75.

⁶² Makrîzî, *el-Hittat*, 4/304; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu’l-meknûn*, 2/299.

⁶³ İbn Fehd, *Lahzu’l-elhâz*, 75.

⁶⁴ Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/11.

Matarî, özellikle hadis alanında dersler aldığı hocasından *Sahih-i Buhârî* icazeti almıştır. İbn Asâkir, ayrıca Matarî'ye *İthâfû'z-zâ'ir* eserini rivayet etme icazeti vermiş, Matarî kendi ders halkalarında bu eseri de okutmuştur.⁶⁵ Matarî hocası hakkında eserinde “eş-Şeyhü'l-İmâmü'l-Âlim” ve “Emînüddîn” gibi övgü ifadelerine yer vermektedir.⁶⁶ Matarî, hocasının İbnü'n-Neccâr'ın (ö. 643/1245) *ed-Dürretü's-semîne* adlı Medine şehir tarihi eserine haşiye yazdığını dile getirmiştir.⁶⁷ Günümüze gelmediği anlaşılan bu eserin, Matarî'nin Medine şehir tarihi ile ilgili eser te'lif etmesi sürecine katkı sağladığı açıktır. İbn Asâkir, 686 (1287) senesi Cemâziyelevvel ayında Medine'de vefat etmiştir.⁶⁸

- **Affüddîn Abdüsselâm b. Mezrû' (ö. 696/1297)**

İbn Mezrû' 625 yılı Şevval (1228 Eylül) ayında Basra'da dünyaya gelmiştir. Sonrasında Medine'ye yerleşip vefatına kadar yaklaşık elli sene Medine'de yaşamıştır.⁶⁹ Afifüddîn Ebû Muhammed Abdüsselâm b. Muhammed b. Mezrû' b. Ahmed el-Basrî el-Hanbelî, Matarî'nin özellikle hadis alanında faydalandığı hocalarındandır. Afifüddîn b. Mezrû' 23 Safer 696'da (21 Aralık 1296) Medine'de vefat etmiş ve Bakî' Kabristanlığı'na defnedilmiştir.⁷⁰

- **Şihabüddîn Ahmed b. İshâk el-Aberkûhî (ö. 701/1302)**

Şihabüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İshâk b. Müeyyed el-Aberkûhî el-Hemedânî Matarî'nin Mekke-i Mükەرreme'de görüşüp ders aldığı hocalarındandır.⁷¹ Aberkûhî, 615 (1218) senesinde İran topraklarında bulunan Yezd eyaletine bağlı Aberkuh şehrinde doğmuştur.⁷² Kaynaklar incelendiğinde, İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*'sini de okuttuğunu anladığımız Aberkûhî, özellikle hadis ve tarih alanlarında temâyüz etmiştir. Matarî kendisinden hadis

⁶⁵ el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 2/43; Ebû Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelûsî İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahhâri Ğirnâta* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3/76; İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 75.

⁶⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 43.

⁶⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 163.

⁶⁸ el-Fâsî, 2/122; Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Hatîb el-Fihri es-Sebtî İbn Rüseyd, *Mil'ü'l-'aybe bimâ cümü'a bi-tûli'l-ğaybe fî'l-vicheti'l-vecîhe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 145; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* (Dimaşk: Dâru İbni Kesîr, 1986), 692.

⁶⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübil-Arabiyye, 1967), 480.

⁷⁰ Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî ed-Dimaşkî Birzâlî, *Târihu'l-Birzâlî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 524; Muhyiddîn Abdülkâdir b. Ali b. Muhammed el-Yûnînî El-Ba'lebekî el-Yûnînî, *Meşyehatü'l-Muhyiddin el-Yûnînî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 128.

⁷¹ İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 75; el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 1/43; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 5/93.

⁷² İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/116; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/69.

dinlemiş ve eserinde rivayette bulunmuştur.⁷³ Şihabüddîn el-Aberkûhî, 19 Zilhicce 701 (15 Ağustos 1302) tarihinde Mekke’de vefat etmiştir.⁷⁴

- **Ebü’l-Meâlî İbn Kutbüddîn el-Kastallânî (ö. 704/1305)**

Matarî’nin Mekke’deki hocalarından, Eminüddîn Ebü’l-Meâlî Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Kutbüddîn el-Kastallânî 635 yılı Cemâziyelâhîrinde (Ocak 1238) Mekke’de doğdu.⁷⁵ Birçok âlim yetiştiren bir aileye mensup olan Ebü’l-Meâlî, *el-Mevâhibü’l-ledünniyye* eserinin müellifi, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî’nin (ö. 923/1517) büyük dedelerindendir. Matarî Mekke seyahatlerinde kendisi ile görüşmüş ve hadis dinlemiştir.⁷⁶ Ebü’l-Meâlî, 704 senesi muharrem ayında (Ağustos 1304) Mekke’de vefat etmiş ve Cennetü’l-muallâ’ya defnedilmiştir.

- **Tâcüddîn Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Garrâfî (ö. 704/1305)**

Matarî’nin İskenderiye’deki hocası, Tâcüddîn Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Kureşî el-Alevî el-Hüseynî el-Garrâfî, 628 (1231) senesinde Musul’da doğdu.⁷⁷ Soyu Musa Kâzım vasıtası ile Hz. Ali’nin soyuna dayanmaktadır. Özellikle hadis, fıkıh ve tarih alanlarına vukûfiyeti ile tanınan Garrâfî, Bağdat’ta Hâfız İbnü’n-Neccâr’dan *ed-Dürretü’s-semîne* adlı eserini dinlemiş ve hocasından eseri okutma hususunda icazet almıştır.⁷⁸ Matarî’nin İbnü’n-Neccâr ile bağlantısının Garrâfî dolayısı ile olması dikkat çekicidir. Matarî, eserinin birçok yerinde hocasından rivayette bulunmuş ve Hz. Ali soyundan gelmesine de vurgu yaparak ondan “*es-Seyyidü’s-Şerîfî’l-İmâmü’l-Âlim’ül-Adl*” şeklinde övgü dolu nitelemeler ile bahsetmiştir.⁷⁹ Garrâfî, 7 Zilhicce 704’ de (1 Temmuz 1305) İskenderiye’de vefat etmiştir.⁸⁰

- **Ebü’l-Kâsım Halef b. Abdülazîz el-Kabtevrî (ö. 704/1305)**

Tam adı, Ebü’l-Kâsım Halef b. Abdülazîz b. Muhammed el-Gafigî el-Kabtevrî el-İşbîlî’dir. 615 senesi Şevval ayında (Aralık 1218) İşbîliye’de dünyaya gelmiş ve orada

⁷³ İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-kâmine*, 1/116; el-Fâsî, *Zeylu’t-takyîd*, 2/207; Muhammed b. Abdurrahman Magrâvî, *Mevsûatü mevâkıfî’s-selefî’l-akîde ve’l-menhec ve’l-akîde* (Kahire: Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.), 7/424.

⁷⁴ Suyûtî, *Hüsnu’l-muhâdara*, 386; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 49.

⁷⁵ el-Fâsî, *Zeylu’t-takyîd*, 1:214.

⁷⁶ Matarî, *et-Ta’rîf*, 54.

⁷⁷ Zehebî, *Mu’cemü’s-şüyûh*, 12; Ebü’l-Kâsım Alemüddîn Kasım b. Yûsuf b. Muhammed et-Tücîbî es-Sebtî Tücîbî, *Bernâmeç* (Libya: Dâru’l-Arabiyye, 1981), 145.

⁷⁸ Muhammed b. Câbir b. Muhammed b. Kâsım el-Endelüsî Vâdî Âşî, *Bernâmeçü’l-Vâdî Âşî*, thk. Muhammed Mahfûz (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1980), 156.

⁷⁹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 53, 64.

⁸⁰ Zehebî, *Mu’cemü’s-şüyûh*, 2/12; Bâ Mahreme, *Kılâdetü’n-nahr*, 6/29.

yetişmiştir.⁸¹ Nahiv, belağat, hadis ve fıkıh alanlarında dersler okuyan Kabtevri,⁸² 704 (1305) senesinde Medine’de vefat etmiştir. Matarî, Kabtevri’den Kâdî İyâz’ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ* adlı eserini okumuş ve icazet almıştır.⁸³

- Ebû Muhammed Şerefüddîn ed-Dimyâtî (ö. 705/1306)

Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü’min b. Halef b. Ebi’l-Hasen ed-Dimyâtî, 613 senesi zilhicce ayında (Mart 1217) Tûne’de⁸⁴ dünyaya geldi. Verimli bir tahsil hayatı geçirmiş ve toplamda bin üç yüz hocadan ders dinlemiştir.⁸⁵ Özellikle hadis alanında derinleşen Dimyâtî, fıkıh, dil, neseb ve kıraat alanlarına vukufiyeti de bilinmektedir.⁸⁶ Mezûr ilimler ile ilgili birçok eser kaleme alan Dimyâtî, 15 Zilkâde 705 Pazar (29 Mayıs 1306) günü Kahire’de vefat etti ve Bâbünnasr Mezarlığı’na defnedildi.⁸⁷ Matarî, Dimyâtî ile Kahire’de görüşmüş ve *et-Ta’rîf* isimli eserinin birçok yerinde ondan nakillerde bulunmuştur.⁸⁸ Matarî, *et-Ta’rîf*’te hocasından “*el-İmâmü’l-Âlimü’l-Hâfizü Şerefü’l-Hüffâz*” şeklinde övgü ile bahsetmiştir.⁸⁹

- Sirâceddîn Ömer b. Ahmed el-Hudarî (ö.726/1325)

Matarî’nin yaşadığı dönemde Medine Kadısı olan Sirâceddîn, Mescid’i Nebevî’de ders halkası kurmuş ve birçok öğrenci yetiştirmişti. Matarî hocasından hadis ve fıkıh dersleri almış ve kendisinden sonra kadılık vazifesini üstlenerek bir süre kadılık yapmıştır.⁹⁰

Matarî’nin kaynaklarda ismi zikredilen diğer hocaları ise şunlardır:

⁸¹ Şehabüddîn Ahmed b. Muhammed el-Mukrî Tilimsânî, *Nefhü’t-tayyib min ğusni’l-Endelüsi’r-ratib* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1997), 2/595; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Miknâsî ez-Zenâtî İbnü’l-Kâdî, *Dürretü’l-hicâl fî esmâ’i’r-ricâl* (Kahire: Dâru’t-Turâs, 1971), 262.

⁸² İbnü’l-Kâdî, *Dürretü’l-hicâl*, 262; Ebü’s-Safâ (Ebü Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *A’yânü’l-asr ve a’vânü’n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd (Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Muâsir, 1998), 322; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûfî, *Buğyetü’l-Vu’ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü’l-Fağl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Aşriyye, ts.), 555.

⁸³ İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-kâmine*, 5/206; Abdullâh Süleymân el-Lüheyb, *et-Ta’rîf bi-mâ âniseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre li Muhammed b. Ahmed el-Matarî tahkik ve dirâse* (Cidde: Melik Abdülazîz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 5.

⁸⁴ Mısır’da Dimyat ile Tinnîs arasında bir ada. Birzâlî, *Târihu’l-Birzâlî*, 3/311.

⁸⁵ Ali Osman Ateş, “Dimyâtî, Abdülmü’min b. Halef”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/310-312.

⁸⁶ Ebû Hafs Tâcüddîn Ömer b. Alî b. Sâlim b. Sadaka el-Lahmî el-İskenderânî Fâkihânî, *Riyâzü’l-efhâm fî şerhi ‘Umdeti’l-ahkâm* (Dimaşk: Dâru’n-Nevâdir, 2010), 15.

⁸⁷ Birzâlî, *Târihu’l-Birzâlî*, 3/311; Fâkihânî, *Riyâzü’l-efhâm*, 15; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1495; Ateş, “Dimyâtî, Abdülmü’min b. Halef”.

⁸⁸ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 49, 62, 122, 149, 189; Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmet el-Hamevî ed-Dimeşkî eş Şafî İbn Nasrüddîn ed-Dimaşkî, *Tavzihul-müştebih fî zabti esmai’r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhum* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 6/81.

⁸⁹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 122, 149.

⁹⁰ el-Câbirî, *el-Hayâtü’l-‘ilmiyye fî’l-hicâz*, 145.

- Ebû Muhammed Abdullah b. İmrân el-Beskerî (ö.713/1313)⁹¹
- İzzü'l-Fârikî⁹²
- Ya'kûb b. Ebî Bekr el-Muhterik⁹³

1.6 Öğrencileri

Medine, İslâmî ilim tahsil edenlerin, Hz. Peygamber'e duydukları muhabbet gereği hayatlarının bir döneminde muhakkak ziyaret ettikleri önemli bir şehirdir. Bununla birlikte Matarî'nin öğrenci profili umumiyetle ziyaret vesilesiyle yolu Medine'ye düşenlerden değil, Medine ve çevresinde doğup büyüyenlerden oluşmaktadır. Müezzinlik görevi gereği vaktinin önemli bir kısmını Mescid-i Nebevî'de geçiren Matarî, burada kurulan ders halkalarında talebelerine ilim öğretmiştir. Aynı zamanda medrese şeyhliği sebebiyle İbnü'l- Kalânîsî Medresesi'nde hadis, fıkıh ve tarih dersleri vermiştir. Matarî'den ders alan isimleri, vefat tarihlerine göre şu şekilde sıralamak mümkündür:

- **Ahmed b. Ahmed el-Mâzinî (ö. 723/1323)**

Hakkında pek bilgi bulunmayan Ahmed el-Mâzinî, Takıyyüddîn el-Fâsî'nin, *el- 'İkdu's-semîn* adlı eserinde bildirdiğine göre, 714 (1314) senesinde Medine'de Matarî'den Radiyyüddin es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252), *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye* adlı eserini dinlemiştir.⁹⁴

- **Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Murtazâ (ö. 729/1329)**

621 (1224) senesinde Kahire'de doğan Muhammed, Mescid-i Nebevî'de Matarî ile birlikte müezzinlik yapmıştır. Uzunca müddet Matarî ile arkadaşlık yapmış ve onun ders halkalarına katılmıştır. *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ve *İthâfî'z-zâ'ir* Matarî'den okuduğu eserlerdendir. Muhammed b. İbrahim 729 (1329) senesinde Medine'de vefat etmiştir.⁹⁵

- **Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım b. Ferhûn el-Ya'merî (ö. 746/1345)**

Birçok âlim yetiştiren Medineli İbn Ferhûn ailesine mensup olan Ali b. Muhammed, 20 Rebîülevvel 698 (26 Aralık 1298) Cuma günü Medine'de dünyaya gelmiştir. Hadis, fıkıh, lügat, belagat ve tarih alanlarında ilim tahsil eden Ali b. Muhammed, Matarî'den uzunca bir süre ders

⁹¹ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 4/1419; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 138; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 1/422.

⁹² İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, 75.

⁹³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 83.

⁹⁴ el-Fâsî, *el- 'İkdu's-semîn*, 3/8.

⁹⁵ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 524-525.

almış, *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ve *Sünenü't-Tirmizî* eserlerini okumuştur.⁹⁶ 23 Cemâziyelâhir 746 (21 Ekim 1345) Cuma günü Medine’de vefat etmiştir.⁹⁷

- **Şihâbüddîn Ahmed b. Ali es-Sicistânî (ö.762/1360)**

Şihâbüddîn es-Sicistânî 673 (1275) senesinde Mekke’de doğmuş, hadis ve fıkıh alanlarındaki yetkinliği ile tanınmıştır. Yaşadığı dönemde Mescid-i Haram’ın Hanefî imamı olan Şihâbüddîn, çeşitli vesileler ile bir araya geldiği Matarî’den *et-Ta’rîf*’i ve İbn Asâkir’in *İthâfû’z-zâ’ir* adlı eserini semâ etmiştir. 762 senesi Şâban (Haziran 1361) ayında Mekke’de vefat etmiştir.⁹⁸

- **Ebü’s-Siyâde Abdullah b. Muhammed el-Matarî (ö. 765/1364)**

Matarî’nin büyük oğlu Afîfüddîn Abdullah, aynı zamanda öğrencisidir. 24 Şevval 698 senesinde (25 Temmuz 1299) Medine’de dünyaya gelmiştir.⁹⁹ Küçük yaştan itibaren babasının ders halkalarına devam eden Afîf, Matarî’den özellikle hadis, ensab ve tarih alanlarında dersler almış ve dönemin önemli simalarından birisi olmuştur. Bu hususta öğrencisi Tâceddin es-Sübkî’nin (ö. 771/1370) kendisi hakkında söylediği “*Haremeyn’in hâfızı ve iki beldenin (Mekke ve Medine) faydalısı*” sözü dikkat çekicidir.¹⁰⁰ Afîfüddîn, babasının ardından Mescid-i Nebevî müezzinliğinin reisliğini ve İbnü’l-Kalânîsî Medresesi’nin şeyhliğini üstlenmiştir.¹⁰¹ Afîf, ilim halkalarında babasının eseri *et-Ta’rîf*’i de okutmuş, böylece Matarî’nin eserinin şöhreti yayılmıştır.¹⁰² Öğrenci yetiştirmenin yanında te’lif faaliyetleri ile de ilgilenen Afîfüddîn’in, biyografi alanında yazdığı *el-İ’lâm fî men dehale’l-Medînete mine’l-a’lâm* ve *Zeylû Tabakâki’s-şâfiyye* isimli iki eseri günümüz gelmiş olup dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazma nüshalar halindedir.¹⁰³ Her ikisi de Medine ile ilintili olan bu eserlerin incelenip neşredilmesi, Medine şehir tarihi çalışmalarına katkı sağlayacak niteliktedir. Afîf 27 Rebûlevvel 765 senesinde (3 Ocak 1364) Medine’de vefat etmiş ve babasının yanına Cennetü’l-bakî’a defnedilmiştir.¹⁰⁴

⁹⁶ Sehâvî, *et-Tuhfetü’l-latîfe*, 165; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Miknâsî ez-Zenâtî İbnü’l-Kâdî, *Dürretü’l-hicâl fî esmâ’i’r-ricâl* (Kahire: Dâru’t-Turâs, 1971), 241.

⁹⁷ Sehâvî, *et-Tuhfetü’l-latîfe*, 5/165.

⁹⁸ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü’s-sâfi*, 423.

⁹⁹ Bedreddin b. Ferhûn, *Nasihatü’l-müşâvir*, 138.

¹⁰⁰ Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtu’s-şâfi’iyyeti’l-kubrâ*, 10/34.

¹⁰¹ Bedreddin b. Ferhûn, *Nasihatü’l-müşâvir*, 147; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî Tâceddin es-Sübkî, *Mu’cemu’s-şuyûh*, thk. Mustafa İsmâil el-‘A’zâmî, Beşâr ‘Avvâd, Râ’id Yûsuf el-‘Anbekî (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2004), 206.

¹⁰² el-Fâsî, *el-İkdu’s-semîn*, 2/76.

¹⁰³ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Zeylu tabakâti’l-huffâz li’z-Zehabî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1998), 239; İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-kâmine*, 3/65.

¹⁰⁴ Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtu’s-şâfi’iyyeti’l-kubrâ*, 10/34.

- Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım b. Ferhûn el-Ya‘merî (ö. 769/1367)

Ali b. Muhammed'in kardeşi olan Bedreddîn b. Ferhûn, 6 Cemâziyelâhîr 693 (4 Mayıs 1294) Salı günü Medine'de doğmuştur. İslâmî ilimlerin hemen hemen her dalında eğitim alan Bedreddîn, özellikle tarih, hadis, fıkıh ve belâgat alanlarında temâyüz etmiştir. Elli civarı hac yolculuğu dışında Medine'den hiç ayrılmamıştır.¹⁰⁵ Matarî ile çok uzun müddet geçiren Bedreddîn b. Ferhûn, kendisinden çokça istifade etmiş ve Matarî'nin önde gelen öğrencilerinden birisi olmuştur. Malikî fikhî alanında Medine'nin önde gelen alimlerinden olan Bedreddîn, hayatı boyunca Malikî fikhî okutmuştur. 746 (1345) senesinden vefatına kadar yaklaşık yirmi dört yıl Medine'de Malikî kadılığı yapmıştır.¹⁰⁶ Te'lif faaliyeti ile de ilgilenen Bedreddîn'in en önemli eseri, Medine tarihi hakkında yazdığı ve içerisinde Matarî'ye dair birçok mâlûmat sunduğu, *Târîhü Medîneti'l-Münevvere- Nasîhatü'l-müşâvir ve tağziyetü'l-mücâvir*'dir.¹⁰⁷ Bedreddîn, 10 Rebûlâhîr 769 (4 Aralık 1367) Cuma günü Medine'de vefat etmiştir.¹⁰⁸

- Nûruddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Yûsuf ez-Zernedî (ö. 772/1371)

703 (1304) senesinde Medine'de doğan Zernedî, hadis, fıkıh, tarih ve belâgat alanlarında eğitim görmüş ve Dımaşk, Bağdat, Kahire, Halep, Hârizm başta olmak üzere birçok beldeye seyahat etmiştir.¹⁰⁹ Matarî'den *Sahîh-i Buhârî* ve *ed-Dürretü's-semîne* eserlerini okumuştur.¹¹⁰ Medine'nin ilk Hanefî kadısı olan Zernedî, 772 Zilhiccesindeki (1371 Haziran) vefatına kadar bu vazifesini sürdürmüştür.¹¹¹

- Ziyâüddîn Muhammed es-Sâğânî (ö. 780/1379)

Soyu Hz. Ömer'e dayanan Ziyâüddîn Muhammed b. Muhammed es-Sâğânî el-Hanefî, hadis, fıkıh, lûgat alanlarında dersler almış özellikle Hanefî fikhî alanında temâyüz etmiştir.¹¹² İlim öğrenme amacıyla Kahire, Medine ve Mekke'ye seyahat etmiş ve Medine'ye seyahati sırasında Matarî'den dersler almıştır. Matarî'den *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ve *Sünenü't-Tirmizî* eserlerini okuyan Ziyâüddîn, Mekke'ye yerleşmiş ve orada Hanefî fikhî dersleri

¹⁰⁵ Burhâneddîn İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 454-458; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/84.

¹⁰⁶ Mehmet Ali Sönmez, "İbn Ferhûn, Bedreddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/492.

¹⁰⁷ Burhâneddîn b. Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 456.

¹⁰⁸ Burhâneddîn b. Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 458.

¹⁰⁹ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe* 4/433.

¹¹⁰ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 168.

¹¹¹ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 401.

¹¹² el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 2/361.

vermiştir.¹¹³ Sâğânî, 780 senesi Zilhicce (Mart 1379) ayında Mekke’de vefat etmiş ve Cennetü’l-muallâ’ya defnedilmiştir.¹¹⁴

- **Ebû Abdillâh Şemsüddîn et-Tilimsânî (ö. 781/1379)**

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Acîsî et-Tilimsânî daha çok İbn Merzûk künyesiyle bilinmektedir.¹¹⁵ 710 (1310) ve yahut 711/1311 yılında Tilimsân’da doğmuştur. Küçük yaşta haccetmek üzere hicaza gelen İbn Merzûk, bir süre Mekke ve Medine’de ikamet etmiştir.¹¹⁶ Bu süre zarfında Matarî’den çeşitli dersler almıştır.¹¹⁷ Güçlü hitabeti sebebiyle “hatîb” unvanı alan İbn Merzûk çeşitli konularda birçok eser tel’if etmiştir. Kahire’de Şeyhûniyye, Necmiyye ve Sargatmışıyye medreselerinde müderrislik yapmış ve 781 (1379) senesinde vefat etmiştir.¹¹⁸

- **Kemâleddîn Ebü’l-Fadl Muhammed b. Ahmed en-Nüveyrî (ö. 786/1384)**

Nüveyrî 1 Şâban 722’de (15 Ağustos 1322) Medine’de dünyaya gelmiştir. Dedesi Necmüddîn et-Taberî’den İbn Hişâm’ın *es-Sîre*’si, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sünenü’l-Tirmizî* eserlerini okuyan Nüveyrî özellikle hadis, fıkıh, tarih alanlarında temâyüz etmiştir.¹¹⁹ Matarî’ye öğrencilik yapmış ve ondan *eş-Şifâ* eserini okumuştur.¹²⁰ Mekke kadılığı vazifesini yürüten Nüveyrî, aynı zamanda “Mansûriyye”, “Mucâhidiyye” ve “Efdaliyye” medreselerinin de müderrisliğini yürütmüştür. 13 Recep 786’da (31 Ağustos 1384) Mekke’de vefat etmiştir.¹²¹

- **Abdullah b. Ahmed b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö.787/1385)**

723 (1323) senesinde Medine’de dünyaya gelen Abdullah et-Taberî, hadis alanında temâyüz etmiştir. Matarî’den *Sünenü’l-Tirmizî* ve *İthâfû’z-zâ’ir* adlı eserleri okumuştur. 787 senesi Cemâziyelevvel (Haziran 1385) ayında Medine’de vefat etmiştir.¹²²

- **Şihâbüddîn Ahmed b. Hasan el-Kastallânî (ö. 797/1395)**

Şihâbüddîn 13 Cemâziyelevvel 720 (21 Haziran 1320) senesinde Mekke’de dünyaya gelmiştir. Hadis, fıkıh ve belagat alanlarında ders almış, Medine, Mısır, Dımaşk başta olmak

¹¹³ el-Fâsî, *Zeylu’t-takyîd*, 224; el-Fâsî, *el-’İkdu’s-semîn*, 2/361.

¹¹⁴ Zeynüddîn Abdülbâsî b. Halîl b. Şâhin el-Malatî, *Neylû’l-emel fî zeyli’d-Düvel* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2002), 2/150.

¹¹⁵ el-Fâsî, *Zeylu’t-takyîd*, 79.

¹¹⁶ İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-kâmine*, 3/360.

¹¹⁷ el-Fâsî, *Zeylu’t-takyîd*, 79; İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta fî ahhâri Ğırnâta*, 75.

¹¹⁸ İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta fî ahhâri Ğırnâta*, 75-77.

¹¹⁹ el-Fâsî, *el-’İkdu’s-semîn*, 2/18.

¹²⁰ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, 5/63.

¹²¹ el-Fâsî, *el-’İkdu’s-semîn*, 2/18.

¹²² el-Fâsî, *Zeylu’t-takyîd*, 2/26; el-Fâsî, *el-’İkdu’s-semîn*, 4/317

üzere birçok beldeye seyahat etmiştir. Matarî'den *Sahîh-i Buhârî*, *Sünenü't-Tirmizî* ve *İthâfû'z-zâ'ir* adlı eserleri okumuştur. 797 senesi Recep ayında (Nisan 1395) Mekke'de vefat etmiştir.¹²³

- **Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nüveyrî (ö. 798/1396)**

724 senesi Şâban (Temmuz 1324) ayında Mekke'de dünyaya gelen Ebü'l-Hasen, hadis ve tarih alanlarına nüfuzu ile bilinmektedir. Döneminin Mescid-i Haram Hanbeli imamı olan Ebü'l-Hasen en-Nüveyrî, bir süre Medine'de ikamet etmiştir. Bu süre zarfında Matarî'den *Sünenü't-Tirmizî* ve *İthâfû'z-zâ'ir* adlı eserleri okumuştur. 8 Cemâziyelâhir 798'de (19 Mart 1396) Mekke'de vefat etmiştir.¹²⁴

- **Burhaneddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed b. Ferhûn el-Ya'merî (ö. 799/1397)**

Bedreddîn b. Ferhûn'un yeğeni olan Burhâneddîn'in doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte vefatında doksan yaşında olduğu kanaati sebebiyle 708/709 (1308/1310) yıllarında doğduğu söylenebilir.¹²⁵ İlk eğitimini babası ve amcası Bedreddîn'den almış ve tarih, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, dil ve edebiyat alanlarında temâyüz etmiştir. Matarî'nin önde gelen öğrencilerinden olan İbn Ferhûn, ondan *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ve *Sünenü't-Tirmizî*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, *el-Muvatta'* ve *İthâfû'z-zâ'ir* eserlerini okumuştur. Matarî'den *et-Ta'rîf* 'i dinlemiş, okutma icazeti almış ve kendi ders halkalarında bu eseri okutmuştur.¹²⁶ Kendisinden *et-Ta'rîf* 'i dinleyenler arasında Takıyyüddîn el-Fâsî de vardır.¹²⁷ 793 (1391) senesinde Medine kadılığına getirilen İbn Ferhûn vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür.¹²⁸ Birçok eser kaleme alan İbn Ferhûn'un en önemli eseri Matarî hakkında mâlûmatların da bulunduğu *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rîfeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezheb* adlı kitabıdır.¹²⁹ Burhâneddîn, 10 Zilhicce 799 (4 Eylül 1397) tarihinde Medine'de vefat etmiştir.¹³⁰

¹²³ el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 3/16; el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 308.

¹²⁴ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 101-105.

¹²⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/608.

¹²⁶ Ebü'l-Vefâ (Ebü İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî Burhâneddîn b. Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik ilâ ef'âli'l-menâsik* (Riyad: Mektebetü'l'Ubeykân, 2002), 30; Şehabüddîn Ebü'l-Abbâs b. Ahmed b. Hacı İbn Hacı, *Târihü İbn Hacı* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2003), 254.

¹²⁷ Cevat İzgi, "Fâsî, Takıyyüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/212-213.

¹²⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/608; Cengiz Kallek, "İbn Ferhûn, Burhâneddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/492-493.

¹²⁹ Cengiz Kallek, "ed-Dîbâcü'l-Müzheb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/278-279.

¹³⁰ el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 435.

- **Takiyyüddîn Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Ebi'l-Hayr (ö. 805/1403)**

Hadis ve fıkıh alanlarında temâyüz eden ve hakkında fazla bilgi bulunmayan Takiyyüddîn Ebû Zeyd, Matarî'den Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eserini okumuş ve merviyâtı için icazet almıştır. Yaşadığı dönemde Mekke'de Malikî müftüsü olan Ebû Zeyd, 805 senesi Zilkâde (Mayıs 1403) ayında vefat etmiştir.¹³¹

Matarî'nin kaynaklarda ismi zikredilen diğer öğrencileri ise şunlardır:

- Şihâbüddîn Ahmed b. Abdullah eş-Şerîfî¹³²
- Muhammed b. Sabîh b. Abdullah el-Hüsâmî¹³³
- Muhammed b. Ğânim b. Züheyra el-Kuraşî el-Mahzûmî¹³⁴
- Burhâneddîn el-Erdebîlî¹³⁵
- Abdurrahmân b. Abdüllatîf el-Umrânî¹³⁶
- İbn Fehd Yahya b. Muhammed el-Mekkî¹³⁷
- Ya'kûb b. Muhammed b. Ahmed el-Keylânî¹³⁸
- Halil b. Abdülmü'min b. Halîfe ed-Dükkalî¹³⁹
- Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-t-Tüsterî¹⁴⁰
- Ebû'l-Feth Veliyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fâsî el-Mekkî¹⁴¹
- Ebû'l-'iz Dînâr b. Abdullah eş-Şevâyidî¹⁴²
- Şihâbüddîn Ahmed b. Züheyra el-Mahzûmî¹⁴³
- Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Medenî el-Mukrî¹⁴⁴
- Dâvûd b. Süleyman eş-Şîrâzî el-Medenî¹⁴⁵
- Abdullah b. Ya'kûb el-Bekrî el-Medenî¹⁴⁶

¹³¹ el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 2/100-101.

¹³² Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî İbnü'l-İrâkî, *ez-Zeyl 'ale'l-İber fî haberî men 'aber*, thk. Sâlih Mehdi Abbâs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 1/73.

¹³³ el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 2/182.

¹³⁴ el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 2/335.

¹³⁵ el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 3/127.

¹³⁶ el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 5/38.

¹³⁷ el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 2/228.

¹³⁸ el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 6/246.

¹³⁹ el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 3/328.

¹⁴⁰ el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 1/54; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 5/554.

¹⁴¹ el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 1/80; el-Fâsî, *el-İkdu's-semîn*, 2/86.

¹⁴² el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 1/529.

¹⁴³ Matarî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi okumuştur. bk. Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emîn (Kahire: Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü lil Kitâb, ts.), 325.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/76.

¹⁴⁵ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 326.

¹⁴⁶ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 2/103.

- Nâsirüddîn Atâullah eş-Şemsî¹⁴⁷
- Ebû'l-Bekâ Hâlid b. Îsâ b. Ahmed el-Belevî¹⁴⁸

1.7 İlmî Seyahatleri

Matarî'nin hayatı incelendiğinde ömrünün büyük bölümünü Hicaz'da geçirdiği görülmektedir. Hicâz dışında ziyaret ettiği bilinen tek bölge Mısır'dır. İkâmet yeri olan Medine dışında Matarî, Hicaz bölgesinde yer alan Tâif ve Mekke'yi de sıklıkla ziyaret etmiştir.

Hac ve umre gerçekleştirme amacıyla gittiği Mekke seyahatini ilim öğrenmek için fırsat bilmiş ve çeşitli hocalarla görüşüp bilgi alışverişinde bulunmuştur. Kaynaklardan edindiğimiz ve bizzat kendi aktardığı bilgilere göre Mekke'ye 680 (1281), 696 (1297), 729 (1329) ve 731 (1331) yıllarında olmak üzere toplamda dört kere ziyarette bulunmuştur. Matarî'nin 680 yılındaki seyahati sırasında dokuz yaşında olduğu düşünüldüğünde, bu seyahati babası ile birlikte gerçekleştirdiği düşünülebilir. Söz konusu ziyaretinde Matarî, Safiyyüddîn el-Malikî ile görüşmüş ve ondan ders almıştır.¹⁴⁹ Yine kendisinin bildirdiğine göre 696 ve 729 yıllarında Mekke'ye ziyaret gerçekleştirmiş ve hocası Kutbüddîn el-Kastallânî ile görüşmüştür.¹⁵⁰ Mekke'den Tâif'e geçen Matarî, Tâif'te Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından kalma olduğu söylenilen bir ağacı ziyaret etmiş, ağacın özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Matarî, 729 yılındaki ziyaretinde aynı mekâna tekrardan gitmiş ve ağacın hala mevcut olduğunu ve meyvelerinden yediğini dile getirmiştir.¹⁵¹ Takıyyüddîn el-Fâsî, *el- 'İkdu's-semîn* adlı eserinde, Halil Abdülmü'min b. Halîfe ed-Dükkâlî'nin 731 senesinde Mekke'de Matarî'yi dinlediğini bildirmiştir.¹⁵² Matarî'nin Mekke'yi son ziyaretinin bu olduğu anlaşılmaktadır.

Cemâleddîn el-Matarî'nin Arap Yarımadası dışında ziyaret ettiği tek bölge Mısır'dır. *et-Ta'rif* te bildirdiğine göre 697 (1298) ve 727 (1327) yıllarında Kahire ve İskenderiye'ye seyahat etmiştir.¹⁵³ 697 yılında Kahire'deki Zâhiriyye Medresesi'nde¹⁵⁴ Ebû Muhammed Şerefüddîn ed-Dimyâtî ile görüşmüş, ders okumuş ve eserinde ondan rivayette bulunmuştur.¹⁵⁵ Makrîzî, (ö. 845/1442) *el-Mukaffa'l-kebîr* adlı eserinde Matarî'nin Mısır'a birden fazla geldiğini ve Dimyâtî

¹⁴⁷ Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 2/261.

¹⁴⁸ Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 68.

¹⁴⁹ el-Fâsî, *Zeylu't-takyîd*, 2/43.

¹⁵⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 54.

¹⁵¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 225.

¹⁵² el-Fâsî, *el- 'İkdu's-semîn*, 5/134.

¹⁵³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 149, 169.

¹⁵⁴ Bahrî Memlûk sultanı Zahir Baybars döneminde başkent Kahire'de inşa edilen ve dört mezhebe göre eğitim veren bir medresedir. bk. Hasan Keleş, *Memlûkler'de Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat* (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 76.

¹⁵⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 149.

ile uzunca bir süre birlikte vakit geçirip ondan çokça istifade ettiğini bildirmektedir.¹⁵⁶ Matarî, aynı yılın ramazan ayında İskenderiye’de hocası Tâcüddîn Ebü’l-Hasen el-Garrâfi ile görüştüğünü ve ondan ders aldığını bildirmektedir.¹⁵⁷

1.8 Kendisine Nisbet Edilen Eserler

Matarî, muhaddis ve tarihçi kimliği ile öne çıkmış bir âlimdir. Onun bilinen tek eseri, Medine şehir tarihi hakkında kaleme aldığı ve *et-Ta ‘rif bimâ enset el-hicre min me ‘âlimi dâri ‘l-hicre* olarak isimlendirdiği eserdir. Ancak kaynaklar incelendiğinde bu eserin dışında hocası Ebü’l-Yümn İbn Asâkir’in yazdığı *İthâfû ‘z-zâ ‘ir* ve *itrâfû ‘l-mukîmi ‘s-sâ ‘ir* adlı eserin yanlışlıkla Matarî’ye nisbet edildiği görülmektedir.

Matarî, *et-Ta ‘rif* de kendisine ait başka bir esere işaret etmediği gibi onun hakkında bilgi veren tabakat ve terâcim kitaplarında da *et-Ta ‘rif*’ten başka bir eserinden bahsedilmemiştir. Kâtip Çelebi’nin (ö. 1067/1657) *Keşfü ‘z-zunûn* adlı bibliyografik eserinde *İthâfû ‘z-zâ ‘ir* adlı eseri sehven Matarî’ye nisbet ettiği görülür. *Keşfü ‘z-zunûn*’da *İthâfû ‘z-zâ ‘ir*, Matarî’nin yanı sıra hocası Ebü’l-Yümn İbn Asâkir ve Ebü’l-Yümn el-Bağdâdî’ye de nisbet edilmektedir.¹⁵⁸ Klasik kaynaklar incelendiğinde *İthâfû ‘z-zâ ‘ir*’in Ebü’l-Yümn İbn Asâkir’e aidiyetinin sabit olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ Matarî, hocasından icazet almış ve Mescid-i Nebvî ’deki ilim halkalarında bu eseri okutmuştur.¹⁶⁰ Kâtip Çelebi’nin eseri Matarî’ye nisbet etmesinin sebebi, kanaatimizce bu hususu gözden kaçırıp Matarî’nin de aynı isimde bir eserinin olduğunu düşünmesidir. Eserin Ebü’l-Yümn el-Bağdâdî’ye nisbet edilmesine gelince, bu noktada da Kâtip Çelebi’nin isim benzerliği sebebiyle hataya düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Ebü’l-Yümn el-Bağdâdî hakkında bilgi veren terâcim kitaplarında da bu isimde bir eserine rastlanılmamıştır.

Kâtip Çelebi’nin, hocasının eseri olan *İthâfû ‘z-zâ ‘ir*’i Matarî’ye nisbet etmesi, *Keşfü ‘z-zunûn*’a zeyil yazan Bağdatlı İsmail Paşa’ya (ö. 1920) da sirâyet etmiş ve kendisi, *Hediyetü ‘l-‘ârifîn* isimli bibliyografik eserinde aynı hatayı tekrar etmiştir.¹⁶¹ Aynı şekilde son dönem tarihçi ve araştırmacılarından Ömer Rıza Kehhâle de söz konusu eseri Matarî’ye nisbet etmektedir.¹⁶² Bazı modern dönem araştırmacılarının da Kâtip Çelebi’den iktibasta bulunarak aynı hataya

¹⁵⁶ Makrîzî, *el-Mukaffa ‘l-kebîr*, 5/93.

¹⁵⁷ el-Matarî, *et-Ta ‘rif*, 54.

¹⁵⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü ‘z-zunûn*, 1/6.

¹⁵⁹ el-Fâsî, *Zeylu ‘t-takyîd*, 1/435; Sehâvî, *et-Tuhfetü ‘l-latîfe*, 2/407; İbn Fehd, *Lahzu ‘l-elhâz*, 58.

¹⁶⁰ Matarî’nin birçok öğrencisi kendisinden *İthâfû ‘z-zâ ‘ir*’i dinlemiştir. Bunlara örnek olarak, Muhammed b. Muhammed b. Yahya el-Haşebi, Cemâl Ebû Abdullah el-Kinânî, Şihâbüddîn el-Kastallânî verilebilir. bk. Sehâvî, *et-Tuhfetü ‘l-latîfe*, 2/457, 5/539; el-Fâsî, *Zeylu ‘t-takyîd*, 1/308.

¹⁶¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü ‘l-‘ârifîn*, 2/150.

¹⁶² Kehhâle, *Mu ‘cemü ‘l-mü ‘ellifîn*, 8/257.

düştüğünü görmekteyiz. *el-Üser'ül-ilmiyye fi'l-Medineti'l-münevvere ve eserühâ ale'l-hayâti'l-âamme fi'l-asri'l-memlûki*¹⁶³ başlıklı doktora tezinde Huriye Saîd es-Semlî ve *el-Hayâtü'l-ilmiyye fi'l-hicâz hilâle'l-asri'l-memlûki*¹⁶⁴ adlı eserde Hâlid Muhsin Hassân el-Câbirî söz konusu yanlışı devam ettiren yazarlara örnek gösterilebilir.

1.9 Matarî Hakkındaki Görüşler

Matarî, İslâmî ilimlerde, özellikle de hadis ve tarih alanında ulaştığı seviye ve yazdığı *et-Ta'rif* isimli eseriyle yaşadığı dönemde dikkat çekmiş ve ilim dünyasında kendisi hakkında bazı yorumlarda bulunulmuştur. Yapılan değerlendirmelerin çoğu Bedreddîn b. Ferhûn, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah el-Yâfiî (ö. 768/1367), Ebü'l-Bekâ Hâlid b. Îsâ el-Belevî, Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), Takıyyüddîn b. Fehd, İbn Hacer el-Askalânî ve Sehâvî gibi âlimlerin şahitliklerine dayanmaktadır.

Çağdaşı Belevî¹⁶⁵, Matarî hakkında edebî bir üslup ile övgü dolu şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

Şan ve asalet sahibi, meşhurlukta yoktur benzeri. İlim öğrenmede çok üstün birisi. Makamının ve şanının üstünlüğü ile bilinir. Salihlerin yolunu takip etmiş ve sâlih kimselerden iyilik yapıp hayır işlemeyi tevârûs etmiştir. Güzel ahlakı ve adaleti herkes tarafından kabul görmüştür. O, cömertlerin en üstünü ve ulemanın faziletlisidir.¹⁶⁶

Tarihçi Bedreddîn b. Ferhûn ise, *Târîhü Medîneti'l-Münevvere- Nasîhatü'l-müşâvir ve tağziyetü'l-mücâvir* adlı eserinde hocası Matarî'nin hayatına dair mâlûmatlar vermiş ve onu şöyle vafetmiştir:

O; fıkıh, tarih ve hadis alanlarında otorite sahibiydi. Birçok ilim dalına ilgisi ve alakası vardı. O sâlihlerin ahlakı ile ahlaklanmıştı. Büyük olsun küçük olsun, imkânı ölçüsünde herkesin ihtiyacını gidermeye çalışırdı. Babamızdan sonra bizim bakımımız ve eğitimimiz ile ilgilenmede, bizim maslahatımızı düşünmede ve bize karşı şefkatli olmada, ondan daha ileri bir kimse yoktu. Şâyet babamdan sonra

¹⁶³ es-Semlî, *el-Üser'ül-ilmiyye*, 286.

¹⁶⁴ el-Câbirî, *el-Hayâtü'l-ilmiyye fi'l-hicâz*, 540.

¹⁶⁵ Endülüslü seyyah ve şair olan Belevî, 737/1336 senesindeki Medine seyahatinde Mescid-i Nebî'de Matarî ile karşılaşmış ondan hadis dinlemiş ve kendisinden övgü ile bahsetmiştir. bk. Nevvâf Abdülazîz el-Cuhme, "Vasfû'l-Medîneti'l-Münevvere fi'n-nısfî'l-evvelî mine'l-karnis'sâminî'l-hicrî min hilâli rihleti'l-Belevî", *Mecelletü câmiati's-Şârîka li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye* 13/2 (2016), 132.

¹⁶⁶ Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 68.

babamız olduğunu söylesem abartmış olmam. Medine'ye gelen herkes onun kendi ev halkı gibiydi. Barınmaları ve hayatlarını idame ettirmeleri konusunda çokça yardım ederdi. Hoş sohbet bir insandı, bir kere sohbe başlayan bırakıp gitmez istemezdi. Kendi dönemimizde ondan daha faziletli birisine rastlamadım ve sonrasında da onun gibisini görmedim. O birçok güzelliği ve fazileti kendisinde toplamıştı. İnsanlara iyilik yapmayı ve onları mutlu etmeyi çok severdi.¹⁶⁷

Günümüz müelliflerinden Kumillâi, *el-Budûri'l-madiyye fî terâcimi'l-hanefiyye* adlı eserinde, Matarî'nin çağdaşlarından Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah el-Yâfiî'nin “*Cemâleddîn el-Matarî çağımızın yeganesidir ve faziletleri hususunda bir dengi yoktur.*” şeklinde bir beyanda bulunduğunu zikretmektedir.¹⁶⁸

Matarî ile ilgili çağdaşları ve öğrencilerinin yanı sıra yazdığı eserlerden istifade eden sonraki dönem alimlerinin, ilaveten hadis rivayetindeki yeri dolayısıyla hadisçilerin görüş serdettikleri tespit edilmektedir. Ünlü dil ve hadis âlimi Fîrûzâbâdî Medine şehir tarihi hakkında yazdığı *el-Meğânimü'l-mutâbe fî me'âlimi Tâbe* adlı eserinde, Matarî hakkında bol mecazlı, benzetmeli ve övgü dolu şu sözleri ifade etmektedir:

O, evliyanın ve müttakilerin yolunu tutup, onların ahlakı ile ahlaklanmıştı. Ömrünü fakirlere yardım etmeye vakfetmişti. Kendisiyle oturup sohbet etmek çok değerli bir hazine bulmak gibidir. Kendisiyle ilmî tartışma yapmak hiçbir zaman bitmesi istenmeyen şeker gibidir. Onun konuşmaları suya doyuran yağmurlar gibidir. Tartışması ise asla mağlup olmayan aslan gibidir.¹⁶⁹

Kendisi gibi muhaddis ve tarihçi Takıyyüddîn b. Fehd, Matarî hakkında, “*O güzel ahlaklı ve kendisinde birçok fazileti toplamış birisiydi.*” demiştir. Ünlü hadis hâfızı İbn Hacer ise Matarî'yi, “*O, insanların en güzel sesli olanıydı. Faydalı bir tarih kitabı yazmış ve birçok ilim ile ilgilenmişti.*” şeklinde tarif etmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Bedreddin İbn Ferhûn, *Nasîhatü'l-müşâvir*, 93; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, 2/413.

¹⁶⁸ Muhammed Hıfzu'r-Rahmân Kumillâi, *el-Budûri'l-madiyye fî terâcimi'l-hanefiyye* (Kahire: Dâru Sâlih, 2018), 5/413.

¹⁶⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-mutâbe*, 3/1289.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/42.

İKİNCİ BÖLÜM

MATARÎ'NİN *ET-TA'RÎF* ADLI ESERİ

2.1 Te'lif Tarihi ve Sebebi

et-Ta'rîf'i yazmaya başladığı tarih tespit edilemeyen Cemâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Matarî, eserini vefatından üç ay önce, 740 yılı Zilhicce ayında (Haziran 1340) Medine'de tamamlamıştır.¹⁷¹

Medine'nin tarihî ve dinî eserlerine dair bilgilerin insanlar arasında unutulmaya başladığını dile getirdiği mukaddimesinde, eseri te'lif etmedeki başlıca gayesinin Medine'ye dair mâlûmatın korunması olduğunu açıkça beyan etmiştir. Müellif Medine'yi “Mülkün indiği yer, imanın (kıyamete yakın) kendisine sığındığı şehir, ziyaretçilerinin elbiselerinde Necd kokularının koktuğu mescid,¹⁷² ziyaret edenlerin hasretini dindirmeyen kaynak, Yüce Allah'ın en temiz Peygamber için ayırdığı alan, kabir ile minber arasında Mukaddes Ravza'nın bulunduğu mekân, kendisinde meskûn olanın (Hz. Peygamber) ufukların üstünde olduğu toprak ve yeryüzünün en güzel noktası” olarak nitelemekte ve Medine'ye hürmet göstermenin zaruretinin hadisler ile tayin edildiğini ve her türlü hayrı barındırdığını ifade etmektedir.

Matarî'nin eserinin mukaddimesindeki ifadelerine bakıldığında, eserini yazmadaki başlıca amacının, Medine'ye dair mâlûmatın korunması hususundaki azmi olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, Medine'nin tarihî ve dinî eserlerine ve bunlara dair haberlere dair bilgilerin insanlar arasında unutulmaya başladığını dile getirmekte ve bu sebeple söz konusu eseri yazmaya başladığını belirtmektedir.

Matarî'nin *et-Ta'rîf*'i te'lif etmesindeki tek sâik Medine tarihine dair bilgilerin korunması değildir. Müellifimizin Medine şehir tarihi kaleme alırken bazı manevi kazanımlar da hedeflediği görülmektedir. Matarî kendi ifadeleriyle “Allah'ın uçsuz bucaksız nimetlerine ve Nebî'sinin şefaatine nâil olmayı” ummuştur. Matarî ayrıca eserin mukaddimesinde, “Allah'a verdiği sözü unutup değiştiren ve bu sebeple yüzü kızarıp pişman olanların aksine, Hz. Peygamber'in ümmetinin hayırlılarından olmayı ve onunla birlikte haşredilmeyi” niyaz etmektedir.

¹⁷¹ Matarî, *et-Ta'rîf*, 207.

¹⁷² Necd bölgesi Araplar arasında lavanta ve yonca kokuları ile şöret bulmuş bir bölgedir. Müellif bu hususa işaret etmektedir. (Muhakkikin ifadesi, Matarî, *et-Ta'rîf*, 40).

2.2 İsmi

et-Ta'rîf'in en erken tarihli nüshasının mukaddimesinde müellif, eserini *et-Ta'rîfû bimâ enseti'l-hicre min me'âlimi dâri'l-hicre* olarak isimlendirmiştir.¹⁷³ Bu şekliyle eserin ismi, beş temel lafızdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki olan, “et-Ta'rîf” (التعريف) sözcüğü, “bilmek”, “tanımak”, “kanaat getirmek” manalarına gelen, a-r-f (عرف) kökünün tef'îl babından mastarıdır. Kelime bu haliyle bildirmek, “tanımlamak”, “tarif etmek” ve “haberdar etmek” manalarına gelmektedir.¹⁷⁴ “Enset” (أنست) kelimesi ise “unutmak”, “hatırından çıkmak” anlamlarına gelen n-s-y (نسي) kökünün if'âl babından mazi müfred gaibe (üçüncü tekil şahıs) bir kelimedir. Kelime bu formda, “unutturmak” anlamına gelmektedir.¹⁷⁵ “el-hicre”, (الهجرة) “göç”, “hicret”, “terk etme” ve “bırakma” manalarına gelen h-c-r (هجر) kökünden türemiş bir isimdir.¹⁷⁶ “me'âlim” (معالم) kelimesi “ma'lem” (معلم) kelimesinin çoğulu olarak a-l-m (علم) fiil kökündendir. Kelime bu haliyle, “nişane”, “önemli mekân”, “tarihi mekân” anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁷ “dârü'l-hicre” (دار الهجرة) terkîbi, “ev” ve “yurt” anlamlarına gelen “dâr” ve ıstilahî anlamda Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göçü anlamına gelen “hicre” kelimelerinin isim tamlamasıdır. Tamlama bu haliyle “hicret yurdu” anlamına gelmektedir.

Müellifin, eserini isimlendirirken hicret kelimesini birincisinde terim anlamıyla, diğerinde ise lügat anlamıyla olmak üzere iki kere kullandığı dikkatleri çekmektedir. “Meâlimi dâri'l-hicre” (معالم دار الهجرة) tamlamasındaki hicret kelimesi İslâm tarihindeki terim anlamını yani Mekke'den Medine'ye yapılan hicreti ifade etmektedir. “Hicre min meâlimi dâri'l-hicre”deki (هجرة من معالم دار الهجرة) ilk “hicre” ise bırakma, ayrılma, terk etme şeklinde lügat anlamıyla kullanılmıştır. Bu ikinci “hicre”, “hicret yurdunu fiziksel olarak terk etmek, hicret yurdundan uzaklaşmak” olarak algılanabileceği gibi aradan “geçen uzun yüzyılların ardından hicret yurduna yabancılaşmak” olarak da algılanabilir. Mecaz manası kastedilirse eserin ismi şu şekilde Türkçe'ye tercüme edilebilir: “Hicret Yurdunun Nişanelerine Yabancılaşma Sonucu Unutulanların Açıklanması”. Eğer “hicre” kelimesi hakiki manasında anlaşılacaksa o zaman eserin isminin Türkçe tercümesi şu şekilde olmalıdır: “Hicret Yurdunun Nişanelerinin Terk Edilmesi Sonucu Unutulanların Açıklanması”. Müellifimizin mukaddimesinde, Medine'nin tarihî-dinî eserlerine dair bilgilerin insanlar arasında unutulması üzerine *et-Ta'rîf*'i kaleme

¹⁷³ Matarî, *et-Ta'rîf*, 41.

¹⁷⁴ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 9/236; Mütercim Âsım Efendi vd., *el-Okyânûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 4/3796.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/ 322; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît*, 6/6013.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/250; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît*, 3/2417.

¹⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/417, 419; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-basît*, 6/5123.

aldığını söylediği göz önünde bulundurulursa “hicre” kelimesini yabancılaşma olarak tercüme etmek daha doğru gözükmetedir.

Eserin çeşitli müstensih nüshalarında “Unutturuldu” anlamındaki “enset” (أَنْسَتْ) yerine, “arkadaşlık etmek”, “gözlemlemek” ve “tanıklık etmek” manalarına gelen¹⁷⁸ “âneset” (أَنْسَتْ) kelimesinin ikâme edildiği görülmektedir. Bunlar, Köprülü Kütüphanesi, “Hacı Ahmed Paşa” koleksiyonunda bulunan 755 (1354) tarihli nüsha¹⁷⁹ ve Süleymaniye Kütüphanesi, “Lala İsmail” koleksiyonunda bulunan 739 (1358) tarihli nüshalardır.¹⁸⁰ Bu durumda “Hicre min meâlimi dâri’l-hicr”deki ilk “hicre” ikincisiyle aynı anlama gelmekte ve eserin ismi “Hicrete tanıklık eden hicret yurdunun nişanelerinin bildirilmesi” şeklinde bir anlam kazanmaktadır ki bunun gerek ifade gerekse anlam açısından doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

*et-Ta’rîf*e tespit edilen en erken nüshada¹⁸¹ ve 772 (1371) tarihli bir diğer nüshada olduğu gibi “enset” ibaresiyle atıf yapan kaynak ve araştırmalar çoğunluktadır Bunlara; İbn Fehd’in *Lahzu’l-elhâz bi zeyl-i tabakâti’l-huffâz*,¹⁸² Zirikli’nin *el-A’lâm*,¹⁸³ Muhammed Abdul Kâdir Bâ Mutarrîf’in *el-Cami’ a’lam-i şemli’l-muhacirine’l-yemeniyyine’l-müntesibîne ilel-Yemen ve kabâilihim*¹⁸⁴ ve Abdülazîz Selmân el-Cühenî’nin *Merviyâtü kitâbi ahhârî’l-Medine*¹⁸⁵ adlı çalışmaları örnek olarak verilebilir. Müstensih hatasından kaynaklandığını düşündüğümüz “âneset” kullanımı da oldukça yaygın bir kullanımdır. Galat-ı meşhur kabilinden kabul edebileceğimiz bu örnekler şu çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır: Eserin 1372 (1952) ve 1402 (1982) tarihlerindeki neşirlerinde, Es’ad Tırabzûnî kitabın başlığında “âneset” kelimesini tercih etmiştir. Ayrıca, Abdullâh Süleymân el-Lüheyb, “et-Ta’rîf bimâ âneseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre li Muhammed b. Ahmed el-Matarî tahkîk ve dirâse” başlıklı yüksek lisans çalışmasında eserin ismini “âneset” şeklinde devam ettirenlerdendir. Bazı modern dönem çalışmalarında aynı hata gözlemlenmektedir. Örneğin; Huriye Saîd es-Semlî’nin *el-Üser’ül-ilmiyye fi’l-Medineti’l-münevvere ve eserühâ ale’l-hayâti’l-’âmme fi’l-asri’l-memlûkî*, Abdullâh b. Abdurrahîm Useylân’ın, *el-Medînetü’l-münevvere fi âsâri’l-*

¹⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 6/15; Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed el-Bilgrâmî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-Kâmûs* (Kuveyt, 2001), 15/415.

¹⁷⁹ Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa’dî el-Medenî el-Matarî, *et-Ta’rîf bimâ âneseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre* (İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa, 362894), 2a.

¹⁸⁰ Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa’dî el-Medenî el-Matarî, *et-Ta’rîf bimâ âneseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 295681), 1a.

¹⁸¹ Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa’dî el-Medenî el-Matarî, *et-Ta’rîf bimâ enset el-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre*, (Medine: Şeyh Arif Hikmet Kütüphanesi, 3815), 1a.

¹⁸² İbn Fehd, *Lahzu’l-elhâz*, 75.

¹⁸³ Zirikli, *el-A’lâm*, 5/325.

¹⁸⁴ Bâ Mutarrîf, *el-Cami’*, 303.

¹⁸⁵ Abdülazîz Selmân el-Cühenî, *Merviyâtü kitâbi ahhârî’l-Medine* (Medine: Merkezü Buhûs ve Dirâsâtî’l-Medeniyye, 2018), 14.

müellifine ve'l-bâhisîne kadîmen ve hadîsen ve Muhammed Hasan Abdulkâdir el-Ensârî Nâcî'nin, *et-Ta'lim fi'l-Medîneti'l-münevvere* adlı çalışmalarında Es'ad Tırabzûnî ve Abdullâh Süleymân el-Lüheyb kaynak gösterilerek, herhangi bir başka araştırma yapılmaksızın, eserin isminde “âneset” kullanımı gözlemlenmektedir.¹⁸⁶

et-Ta'rîf'in yazma nüshalarından neşet eden “enset”/“âneset” farkının yanı sıra kelimenin, herhangi bir yazma nüshada tespit edilmeyen “esseset” (أسست) varyantı da mevcuttur. Bu durumda eserin ismi, “Hicret Yurdunun Nişanelerinde Hicretin Tesis Ettiklerinin Açıklanması” şeklinde bir anlam kazanmaktadır. Bu isimlendirmeyi ilk olarak, İbn Nasırüddin ed-Dîmeşkî (ö.842/1438) *Tavzihul-müştebih fi zabti esmai'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhum* eserinde görmek mümkündür.¹⁸⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa¹⁸⁸ (ö. 1338/1920) ve Brockelmann¹⁸⁹ (ö. 1375/1956) eserlerinde bu imlâyı kullanmışlardır. Nereden kaynaklandığı belli olmayan bu kullanımın doğru kabul edilmesi mümkün görülmemektedir. Klasik kaynaklarda *et-Ta'rîf*'e yapılan diğer atıflar şu şekildedir: *Târîhü'l-Medîne*,¹⁹⁰ *Târîhü'l-Medîneti's-Şerîfe*¹⁹¹ ve *Târîhü Cemâleddîn*¹⁹².

2.3 Yazmaları-Neşirleri-Tahkikleri ve Hakkındaki Çalışmalar

et-Ta'rîf'in dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazmaları mevcuttur. Bu yazmalardan dördünün müellifin vefatının ardından otuz sene içerisinde yazılmış olması önemlidir. Eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır:

1- Medine Şeyhülsîlâm Arif Hikmet Kütüphanesi'ndeki 3815 Nolu Nüsha: Eserin en eski yazması olan bu nüsha, müellifin vefatından iki sene sonra 5 Şevval 743 (3 Mart 1343) Pazartesi günü Dimaşk'ta tamamen erdirilmiştir. Yazmanın müstensihî, Muhammed b. Ebî'l-Feth Muhammed b. Ahmed el-Hüseynî'dir.¹⁹³ Yazma, Medine'de Melik Abdülaziz Kütüphanesi'ne bağlı Şeyhülsîlâm Arif Hikmet Kütüphanesi'nde “3815” numara ile kayıtlıdır.¹⁹⁴ Yazma nüsha

¹⁸⁶ Bu hususta şu eserler örnek gösterilebilir: Huriye Saîd es-Semlî, *el-Üser'ül-ilmiyye*, 151; Abdullâh b. Abdurrahîm Useylân, *el-Medînetü'l-münevvere fi âsâri'l-müellifine*, 62; Muhammed Hasan Abdulkâdir el-Ensârî Nâcî, *et-Ta'lim fi'l-Medîneti'l-münevvere*, 247.

¹⁸⁷ İbn Nasırüddin ed-Dîmeşkî, *Tavzihul-müştebih*, 6/81.

¹⁸⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 3/296.

¹⁸⁹ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen litteratur* (Leiden: E. J. Brill, 1937), 2/220.

¹⁹⁰ el-Fâsî, *Zeylu't-takvîd*, 1/79.

¹⁹¹ Ebû'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Makdisî el-Uleymî, *et-Târîhu'l-mu'teber fi enbâ'i men 'aber* (Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2011), 2/65.

¹⁹² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/291.

¹⁹³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, (Şeyh Arif Hikmet Kütüphanesi, 3815), 84b.

¹⁹⁴ Useylân, *el-Medînetü'l-münevvere fi âsâri'l-müellifine ve'l-bâhisîne kadîmen ve hadîsen*, 62.

80+4 varaktan oluşmakta ve her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Nüshanın sonundaki nottan, yazıldıktan sonra müellif nüshası ile karşılaştırma yapıldığı anlaşılmaktadır. Yazma nüshanın tamamı günümüze ulaşmıştır. Bu nüshanın kopyalarından üç tanesi Medine-i Münevvere İslâm Üniversitesi Kütüphanesi'nde "6294", "539", "3/0238" numara ile kayıtlıdır.¹⁹⁵

2- Köprülü Kütüphanesi, "Hacı Ahmed Paşa" koleksiyonundaki "362894" Nolu Nüsha: Eserin en eski ikinci nüshasının yazımı, 7 Recep 755 (28 Temmuz 1354) Çarşamba günü Medine'de tamamlanmıştır. Nüsha, Abdülhalik b. Abdülmücellâ tarafından bizzat Matarî'nin oğlu Afîf'ten kıraat usûlü ile kaleme alınmıştır.¹⁹⁶ Yazma nüsha, Köprülü Kütüphanesi, "Hacı Ahmed Paşa" koleksiyonunda "362894" numara ile kayıtlıdır.¹⁹⁷ Nüshanın üzerindeki vakıf mühürleri¹⁹⁸, eseri Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın torunu, Vezir Köprülüzade Ahmed Paşa'nın vakfettiğini göstermektedir. Yazma nüsha, 75 varaktan oluşmakta ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Nesih hattı ile yazılan nüshanın derkenarlarında bazı ta'likât mevcuttur.

3- Süleymaniye Kütüphanesi, "Lala İsmail" koleksiyonu "295681" Nolu Nüsha: Eserin bir diğer yazması, 4 Rebülevvel 759 (14 Şubat 1358) Perşembe gününe tarihlendirilmiştir. Kahire'de yazılan nüsha bir yıl sonra 15 Şevval 760 (9 Eylül 1359) Perşembe günü, Mescid-i Nebvî'de Matarî'nin oğlu Abdurrahmân tarafından müellif nüshası ile karşılaştırılıp kontrol edilmiştir.¹⁹⁹ Yazma nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, "Lala İsmail" koleksiyonunda "295681" numara ile kayıtlıdır.²⁰⁰ Bu yazmanın kopyası ise Medine-i Münevvere İslâm Üniversitesi Kütüphanesi'nde "9316" numara ile kayıtlıdır.²⁰¹ Nüsha, 82+3 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfada 15 satır bulunan yazma, nesih hattı ile yazılmıştır. Konu başlıkları ve (وبه), (ذكر), (قلت) gibi başlangıç cümleleri kırmızı renkle yazılıp belirgin hale getirilmiş ve birçok kelimesi harekelenmiştir. Yazma, rahat okunabilir haldedir.

4- Medine-i Münevvere'de *Merkezü 'l-Buhûs ve Dirâsâti 'l-Medine*'de bulunan Nüsha: *et-Ta'rîf* in bir diğer yazması ise 772 Şevval'ının sonuna (Mayıs 1371) tarihlendirilmiştir. Yazma

¹⁹⁵ Useylân, *el-Medînetü 'l-münevvere fî âsâri 'l-müellifîne ve 'l-bâhisîne kadîmen ve hadîsen*, 62.

¹⁹⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf* (Hacı Ahmed Paşa, 362894), 75b.

¹⁹⁷ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/362894>

¹⁹⁸ قد وقف هذه النسخة الوزير ابو الخير الحاج أحمد ابن الوزير الأعظم , هذا مما وقفه الوزير ابو الخير الحاج أحمد ابن الوزير الأعظم نعمان الفاضل نعمان ابن الوزير الأعظم العلامة الصدر الشهيد مصطفى ابن الوزير الأعظم النهرير ابي عبد الله محمد عرف بالكوبريلي اقل الله اسارهم el-Matarî, *et-Ta'rîf* (Hacı Ahmed Paşa, 362894), 78b, 79a.

¹⁹⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf* (Lala İsmail, 295681), 82b.

²⁰⁰ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/295681>

²⁰¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 24.

Medine’de Ebû Muhammed Abdullah el-İsfahânî tarafından kaleme alınmıştır. 70 varaktan oluşan nüshanın sayfalarındaki satır sayısı 19 ile 21 arasında değişmektedir. Başlıklar kırmızı renkle yazılmış ve müstensih tarafından bazı sayfalara notlar düşülmüştür.²⁰² Bu nüsha Medine-i Münevvere’de *Merkezü’l-Buhûs ve Dirâsâtî’l-Medine*’de bulunmaktadır.²⁰³

5- Medine’de Melik Abdülaziz Kütüphanesi’nde bulunan Nüsha: Eserin bir diğer yazması, hicri 12. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Nüshada 1266/1850 ve 1267/1851 yıllarına ait Şeyh Arif Hikmet Kütüphanesi’nin mühürleri mevcuttur. Nüsha günümüzde, Medine’de Melik Abdülaziz Kütüphanesi’nde mahfuzdur. Nesih hattı ile yazılan bu nüshanın diğerlerinden farkı, senedlerinin hazfedilmiş olmasıdır.²⁰⁴

6- Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye Kütüphanesindeki “1962” ve “2153” Nolarda Kayıtlı Nüsha: Bu nüsha, 767/1366 tarihinde tamamlanmış ve 86 varaktan oluşmaktadır.²⁰⁵

7- Riyad Melik Abdülaziz Kütüphanesi’nde bulunan Nüsha: Bu nüsha 1092/1681 yılına tarihlendirilmiştir.²⁰⁶

8- Haydarâbâd Âsafîyye Kütüphanesi’ndeki “113” Nolu Nüsha: Bu nüsha 785/1383 yılına tarihlendirilmiş olup Medine-i Münevvere İslâm Üniversitesi Kütüphanesi’nde kopyası bulunmaktadır.²⁰⁷

9- el-Haremü’l-Mekkî Kütüphanesi’ndeki “3465” Nolu Nüsha: “*et-Ta’rif bimâ âneset darü’l-hicre*” şeklinde bir başlığı olan bu nüsha 50 varaktan oluşmaktadır.²⁰⁸

²⁰² Cemaleddin Muhammed b. Aḥmed es-Sa’dî el-Medenî el-Matarî, *et-Ta’rif bimâ enset el-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre* (Medine: Merkezü’l-Buhûs ve Dirâsâtî’l-Medine), 70b.

²⁰³ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 25, (muhakkikin girişi).

²⁰⁴ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 25, (muhakkikin girişi).

²⁰⁵ Useylân, *el-Medînetü’l-münevvere fî âsâri’l-müellifîne ve’l-bâhisîne kadîmen ve hadîsen*, 62.

²⁰⁶ Useylân, *el-Medînetü’l-münevvere fî âsâri’l-müellifîne ve’l-bâhisîne kadîmen ve hadîsen*, 62.

²⁰⁷ Useylân, *el-Medînetü’l-münevvere fî âsâri’l-müellifîne ve’l-bâhisîne kadîmen ve hadîsen*, 62.

²⁰⁸ Merkezü Dirâsâtî’l-İslâmiyye ve’l-Mahtutât, “el-Matarî” (Erişim: 1 Mart 2024).

10- Medine’de Âli Hâşim Kütüphanesi’ndeki Nüsha: Bu nüsha 51 varaktan oluşmaktadır.²⁰⁹

et-Ta’rîf’in üç adet neşri bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca bir tanesi tahkikli neşir özelliğini taşımaktadır. Eser, ilk defa Es’ad Tırabzûnî (ö. 1989) tarafından 1372 (1952) yılında Medine’de 85 sayfa olarak neşredilmiştir. Tırabzûnî, eserin başlığına fazladan (دار) kelimesi eklemiş, “*et-Ta’rîfû bimâ âneset dârü’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre*” başlığı ile neşretmiştir. Nâşir, eserin aslından olmayan yarım sayfalık bir kısmı da esere eklemiştir.²¹⁰ Kitabın sonunda Matarî hakkında kısaca mâlûmat verilmiş ve fihrist eklenmiştir.²¹¹ Eser yazıldıktan sonra, Muhammed b. Abdülmuhsin el-Hayâl tarafından gözden geçirilip tashih edilmiştir. Eserde, rivayet tahrîci yahut yer-şahıs adlarına yönelik herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

et-Ta’rîf, Es’ad Tırabzûnî tarafından ikinci defa 1402 (1982) senesinde Beyrut’ta el-Mektebetü’l-İlmiyye matbaasında 88 sayfa olarak neşredilmiştir.²¹² Tırabzûnî, bu neşrinde esere fazladan eklediği yarım sayfalık yeri çıkarmış ve eserin ismini, ilkinde eklediği fazladan dâr ibaresini de kaldırarak “*et-Ta’rîfû bimâ âneseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre*” şeklinde neşretmiştir.²¹³

Eserin, 1408 (1988) yılında, Abdullâh Süleymân el-Lüheyb tarafından Cidde Melik Abdülazîz Üniversitesi’nde yüksek lisans çalışması olarak tahkiki yapılmıştır. Lüheyb çalışmasında *et-Ta’rîf*’in tek bir el yazma nüshasını kullandığı için, çalışması diğer yazmalarla mukayese içermemektedir. Çalışma dört fasıldan oluşmaktadır. İlk bölümde, Matarî’nin nesebi, doğumu, hocaları, vazifeleri, öğrencileri, müellifâtı ve vefatı hakkında muhtasar bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde, kitabın müellife aidiyeti, kitabın önemi, müellifin tarihçiliği, Matarî’nin eserinde kullandığı kaynaklar ve eserin yazmaları incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Matarî’nin ölümüne kadarki Medine tarihçileri sunulmuştur. Dördüncü bölümde ise eserin metni 192 sayfa olarak tahkik edilmiştir.²¹⁴ Neşredilmediği anlaşılan bu tez çalışmasının bir bölümüne dijital olarak ulaşmak mümkündür.²¹⁵

²⁰⁹ Merkezü Dirâsâtî’l-İslâmiyye ve’l-Mahtutât, “el-Matarî” (Erişim: 1 Mart 2024).

²¹⁰ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, nşr. Es’ad Tırâbzûnî, 1952, 60.

²¹¹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, nşr. Es’ad Tırâbzûnî, 1952, 83.

²¹² <https://www.al-amir.info/inf4/include/plugins/article/article.php?action=s&id=1426>; el-Matarî, *et-Ta’rîf*, nşr. Es’ad Tırâbzûnî, 1982.

²¹³ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 10 (muhakkikin girişi).

²¹⁴ Abdullâh Süleymân el-Lüheyb, *et-Ta’rîf bi-mâ âneseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre li Muhammed b. Ahmed el-Matarî tahkik ve dirâse* (Cidde: Melik Abdülazîz Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1988).

²¹⁵ Dar AlMandumah (ALMANDUMAH), “التعريف بما أنست الهجرة” (Erişim: 20 Aralık 2023).

et-Ta'rif'in, çalışmamıza da esas teşkil eden ve nüsha karşılaştırması içeren tek tahkikli neşri, Süleyman er-Ruhaylî tarafından gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında Medine'de Dârü'l-Melik 'Abdul'azîz tarafından gerçekleştirilen çalışma, "Arap Yarımadası Tarihi El Yazması Kaynaklarının Neşri" projesi kapsamında basılmıştır.²¹⁶

Ruhaylî neşrinde öncelikli olarak *et-Ta'rif*'e yönelik çalışmaları incelemiş ve eserin tahkikine neden ihtiyaç duyulduğu sorusuna cevap vermiştir. Ruhaylî'nin ilk değerlendirmesi, yazmalar arasında bir fark olmadığını beyanla tezini tek bir yazmayı esas alarak hazırlayan Lüheyb'e yöneliktir. Ruhaylî, günümüze ulaşan yazmaların hiçbirinin müellif nüshası olmadığını ifade ederek, yazmalar arasında mukayese yapılmamasın, nüshalar arasındaki bir takım kelime ve harf farklılıklarının fark edilmemesine sebep olacağını belirtmiştir. Ruhaylî, Lüheyb'in çalışmasında hadislerin tahrîcinin yapılmamasının, zayıf bir hadisin Müslim'e nisbet edilmesi gibi birtakım hatalar doğurduğuna işaret etmiştir. Medine'nin önemli mekânları hakkında ek bilgiler verilirken sadece klasik kaynakların kullanılması, günümüzdeki isimleri ya da özellikleri ile ilgili bilgi verilmemiş olması Ruhaylî'ye göre tezdeki bir diğer önemli eksikliktir. Ruhaylî, ayrıca tezde, mesafe ve konum bilgilerinde de birçok hatanın olduğunu da sözlerine eklemiştir.²¹⁷

Ruhaylî, *et-Ta'rif*'in tahkikli neşrinin mukaddimesinde öncelikli olarak Matarî'nin hayatına dair bilgiler vermiştir. Ardından müellifin eserdeki yöntemine değinen muhakkik, eserde kullandığı yazma nüshalar hakkında bilgi sunmaktadır. Buna göre Ruhaylî'nin kullandığı yazma nüshalar şu şekildedir:

- 743 (1342) tarihli Şeyhülislâm Arif Hikmet Kütüphanesi nüshası. Muhakkikin esas aldığı yazma bu nüshadır.
- 755 (1354) tarihli Lala İsmail Nüshası. Muhakkik, bu yazmanın aslının Süleymaniye Kütüphanesi'nde "Lala İsmail" koleksiyonunda olduğuna değinmemiş, sadece Medine-i Münevvere İslâm Üniversitesi Kütüphanesi'nde "9316" numara ile kayıtlı olan kopya nüshasından faydalanmıştır. Bu nüshada kelimeler açıkça okunabildiği için, Ruhaylî birçok yerde asıl yazmayı bu nüsha ile mukayese etmiştir. Eserin dipnotlarında (ب) harfi ile bu nüshaya işaret etmiştir.
- 772 (1371) tarihli Merkezü'l-Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medine'de bulunan nüsha. Eserin dipnotlarında (ص) harfi ile bu nüshaya işaret etmiştir.

²¹⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 7 (muhakkikin girişi).

²¹⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 10-12 (muhakkikin girişi).

- 12. yüzyıla tarihlendirilen, Medine Melik Abdülaziz Kütüphanesi'nde mahfuz olan nüsha. Muhakkik bu yazmayı ikincil nüsha olarak esas almış ve sadece bazı yerlerde müracaat etmiştir.

Ruhaylî, neşirde takip ettiği yolu ve üslubunu mukaddimesinde detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Buna göre muhakkik, dipnotta âyet ve sûre numaralarını zikretmiş, hadisleri tahrîc etmiştir.²¹⁸ Ayrıca, metinde geçen âyet ve hadisleri parantez arasına almış ve belirgin hale getirmiştir.²¹⁹ Eserde geçen kişi ve eser isimleri hakkında bilgiler vermiştir.²²⁰ Muhakkik, yer isimlerinin tarihteki karşılıkları hakkında bilgi verdikten sonra günümüzdeki durumları hakkında detaylı bilgi vermeyi ihmal etmemiştir.²²¹ Anlaşılması zor kelimeler hakkında eş anlamlılarını vermek suretiyle açıklamalarda bulunmuştur.²²² Şairi belirtilmeyen şiirlerin kaynağını zikretmiş, hadis tahrîcinin yanı sıra rivayetlerin, çokça atıf yapılan şehir tarihi, siyer-megâzî vb. kaynaklardaki yerlerine de işaret edilmiştir.²²³

Ruhaylî bazı yerlerde kendi görüşlerini sunmayı gerekli görmüştür. Teberrük ile ilgili konularda Matarî'yi tenkit etmiş ve kendi îtikâdî anlayışına göre (Vehhâbilik) birçok hususu bidat olarak değerlendirmiştir. Örneğin; Cennetü'l-bakî' bahsinde, kabirlerin üzerinde kubbe bulunmasını bidat olarak görmüş ve “*Bu bidatların çoğu Suûdî hükümetince ortadan kaldırılmıştır.*” demiştir.²²⁴ Bir başka yerde Matarî, Tâif yolculuğu sırasında, Hz. Peygamber devrinden kaldığına inanılan bir ağacın meyvelerinden alıp Medine'ye beraberinde getirip bundan bir bereket umduğunu ifade etmiştir. Muhakkik bu durum hakkında “*Teberrük ve benzeri anlayışlar müellif döneminde çokça yaygın olan bidatlerdendir.*” şeklinde yorum yapmaktadır.²²⁵ Bir başka yerde Matarî, İbn Zebâle kaynaklı bir rivayette, Buthân Vadisi'nde bulunan Suayb'ın toprağının hummâ hastalığına şifa olması hakkındaki rivayeti eleştirmiş ve şunları ifade etmiştir: “*Eski zamanlarda insanlar hummâ hastalığını iyileştirmek için Suayb'ın*

²¹⁸ Muhakkik, eserde geçen her hadisin tahrîcini vermiş ve hadislerin sıhhatleri konusunda mâlûmat vermiştir. Muhakkike göre Matarî mekânların faziletleri konusunda zayıf hadisleri kullanmaktan imtina etmemiştir. bk. el-Matarî, *et-Ta'rif*, (muhakkikin girişi), 27

²¹⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 59, 61.

²²⁰ Muhakkik, asıl metinde Mervan b. Hakem, Seffâh, Şîrkûh, Nâsır-lidînillâh gibi şahsiyetlerin isimlerinin geçtiği yerlerde, dipnotta kendileri hakkında muhtasar bilgiler sunmuştur. bk. el-Matarî, *et-Ta'rif*, 49, 105, 106. Aynı şekilde İbn'ün-Neccâr'ın isminin geçtiği ilk yerde kendisi hakkında bilgiler vermektedir. bk. el-Matarî, *et-Ta'rif*, 53.

²²¹ Örneğin Zû Hâşeb, hakkında Medine'ye 40 km mesafede bir vadi olduğundan bahsetmektedir. bk. el-Matarî, *et-Ta'rif*, 138.

²²² Örnekler için bk. el-Matarî, *et-Ta'rif*, 116, 120, 125, 143, 155.

²²³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 41, 117, 193.

²²⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 167

²²⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 225.

*toprağını kullanırlardı. Modern zamanlara kadar bunu yapmaya devam ettiler. Bu caiz olmayan bir bidattir.”*²²⁶

Ruhaylî neşrin sonunda tahkik yaparken kullandığı kaynakları zikretmiş, kişi ve yer fihristi ile kitabı bitirmiştir. Eserin toplam hacmi 291 sayfadır.

2.4 Kaynakları

Matarî, XIV. yüzyılda Memlûkler idaresindeki Medine’de yaşamış bir müelliftir. *et-Ta’rîf* isimli eserini yazarken kendisinden önceki yedi asırlık geniş İslâmi ilimler birikiminden istifade ederek şehir tarihlerinden hadise, siyer-megâzî kaynaklarından dil ve edebiyat kitaplarına kadar pek çok te’lifâta bazen müellif bazen de kitap isimlerini zikrederek atıf yapmıştır. Hocalarından ders sırasında işittiği rivayetleri ise eserine “haddesenâ”, “haddesenî”, “ahberenâ”, ve “ahberenî” gibi semâ lafızlarını kullanarak almıştır. Bu yüzdendir ki *et-Ta’rîf*’in kaynaklarını incelediğimiz bu bölümde öncelikli olarak Matarî’nin müellif ve kitap ismi zikrederek kullandığı kaynaklar zikredilecek, sonra semâ lafızlarını kullanarak hocalarından aldığı rivayetlere yer verilecektir .

2.4.1 Kitaplar

2.4.1.1 Şehir Tarihi Kaynakları

Matarî, *et-Ta’rîf* isimli Medine şehir tarihini yazarken, tabîi olarak en çok, Medine şehir tarihine ilişkin kaynaklardan istifade etmiştir. Onun en çok istifade ettiği Medine şehir tarihlerin İbn Zebâle’nin *Kitâbü’l-Medîne* ve *ahbâruhâ*’sı ve İbnü’n-Neccâr el-Bağdâdî’nin *ed-Dürretü’s-semîne*’sidir.

Matarî’nin eserinde önemli Medine şehir tarihi eserlerinden birisi olan İbn Şebbe’nin (ö. 262/876) *Târîhu’l-Medîneti’l-münevvere*’sini kaynak olarak kullanmaması dikkat çekici bir durumdur. Bu husus ile ilgili değerlendirmeler aşağıda, İbnü’n-Neccâr başlığı altında sunulacaktır.

İbn Zebâle-Kitâbü’l-Medîne ve ahabâruhâ (ö. 199/814)

Tarihçi, neseb âlimi ve fakih olarak nitelenen İbn Zebâle, *Kitâbü’l-Medîne ve ahabâruhâ* isimli eseriyle Medine şehir tarihi hakkında bilinen en eski eseri yazmıştır. Eser günümüze ulaşmamış, ancak rivayetleri iktibaslar sayesinde başka eserlerin içerisinde günümüze gelmiştir.

²²⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 137.

Araştırmacılar, bu nakilleri tespit ederek İbn Zebâle rivayetlerini inşâ yoluna gitmişlerdir. Bu anlamda ilk çalışma, Alman müsteşrik Ferdinand Wüstenfeld (ö.1899) tarafında yapılmış ve İbn Zebâle'nin sadece Semhûdî'deki altı yüz otuz kadar rivayeti bir araya getirilmiştir. Daha sonra Salâh Abdülazîz Zeyn Selâme tarafından İbn Zebâle'nin on iki kaynakta geçen rivayetleri derlenerek daha geniş bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Matarî'de geçen İbn Zebâle'nin elli kadar rivayeti de kullanılmıştır. Bu sebeple Matarî'nin İbn Zebâle nakilleri, Medine şehir tarih yazıcılığı açısından oldukça önem arz etmektedir.

Matarî'nin eserinde yer verdiği elli civarındaki İbn Zebâle rivayetinin dağılımı incelendiğinde özellikle kuyular ve Mescid-i Nebvî dışındaki mescidler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Matarî'de yer alan İbn Zebâle rivayetlerinin konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: “Medine'nin Tâbe olarak isimlendirilmesi”²²⁷, “Medine'nin İslâm öncesi tarihi”²²⁸, “Hz. Peygamber'in minberi ve bazı halifeler döneminde yapılan değişiklikler”²²⁹, “Mescid-i Nebvî'nin boyutları”²³⁰, “Mescid-i Nebvî'nin kapıları”²³¹, “Budâ'a Kuyusu”²³², “Medine'nin Batı Harresindeki kuyular”²³³, “Kanât Vadisi, Akîk Vadisi ve Arsa'nın isimlendirilmeleri”²³⁴, “Mekke ile Medine arasında Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerler”²³⁵, “Safrâ Mescidi”²³⁶, “Tebük'te bulunan Tevbe Mescidi”²³⁷, “Zülhuleyfe Mescidi”²³⁸, “Medine'de kendilerinden iz kalmamış sadece konumu bilinen mescidler”²³⁹, “Dârü'n-Nâbîga Mescidi”²⁴⁰, “Benî Hudre Mescidi”²⁴¹, “Hz. Peygamber'in Medine'nin Ebâ Mâzin nahiyesinde namaz kıldığı yerler”²⁴²,

²²⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 57.

²²⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 59.

²²⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 82.

²³⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 89.

²³¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 105.

²³² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 156.

²³³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 164.

²³⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 177.

²³⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 197. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde mescid işlevi yürüten mekânların sayısı azken, şehir tarihi eserlerinde, Allah Resûlü dönemine nisbet edilen mescidlerin sayısının arttığı tespit edilmektedir. Allah Resûlü namaz kıldığı sırada bağ-bahçe, ev, boş arazi ya da karargâh olan ve Hz. Peygamber'in vefatının ardından mescid inşâ edilen bazı mekânların şehir tarihi eserlerinde, Allah Resûlü namaz kıldığı sırada o mekânda bir mescid varmış gibi rivayet edildiği, böylece anakronizme düştüğü anlaşılmaktadır. bk. Fatimatüz Zehra Kamacı, “Hz. Peygamber'in Medine'nin Âliye Bölgesi ile Akîk Vadisinde Namaz Kıldığı Mekânlar”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* VII/2 (2021), 81-138. Bu anakronizme *et-Ta'rif* de de rastlamak mümkündür. Matarî, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mescidleri zikrederken, Allah Resûlü namaz kıldığı sırada o mekânlarda bir mescid varmış gibi nakletmiştir.

²³⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 199.

²³⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 201.

²³⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 202.

²³⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 206.

²⁴⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 210.

²⁴¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 210.

²⁴² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 211.

“Benî Dînâr Mescidi”²⁴³, “Menâreteyn Mescidi”²⁴⁴, “Benî Hârîse Mescidi”²⁴⁵, “Benî Abdî'l-Eşhel Mescidi”²⁴⁶, “Benî Hublâ Mescidi”²⁴⁷, “Benî Ümeyye b. Zeyd Mescidi”²⁴⁸, “Benî Hudâre Mescidi”²⁴⁹, “Nur Mescidi”²⁵⁰, “Hüceym Kuyusunun yanındaki Tevbe Mescidi”²⁵¹, “Şeyhayn bölgesindeki mescid”²⁵², “Benî Hutame Mescidi”²⁵³, “Benî Beyyâda Mescidi”²⁵⁴, “Hz. Peygamber Hayber'de namaz kıldığı mekân”²⁵⁵ ve “Mescid-i Nebevî'nin ilk inşâsı”²⁵⁶.

Bu başlık altında Zübeyr b. Bekkâr'ın İbn Zebâle'den naklettiği rivayetlere yer verilmemiştir. Mezkûr rivayetler Zübeyr b. Bekkâr başlığı altında incelenecektir.

Zübeyr b. Bekkâr (ö. 256/870)

Tarih, ensâb, hadis ve fıkıh alanlarında temâyüz etmiş olan Zübeyr b. Bekkâr, Medine şehir tarihi ile ilgili günümüze gelmeyen pek çok eser kaleme almıştır. Medine'nin tarihine dair çokça mâlûmat sunduğu *Kitâbü ahhârî'l-Arab ve eyyâmihâ* ile Medine şehir tarihine dair müstakil eserler olan *Kitâbü'l-akîk ve ahhârîhi*, *Kitâbü Nevâdiri'l-Medeniyyîn* ve *Ahhârû'l-Medîne* bunlardandır.²⁵⁷ Bilindiği üzere İbn Zebâle, Zübeyr b. Bekkâr'ın hocaları arasında yer almaktadır. Bu nedenle de Zübeyr'in günümüze gelmeyen mezkûr eserlerinde hocası İbn Zebâle'den çokça iktibas yaptığı bir tahmin olarak ileri sürülebilir. Matarî'nin Zübeyr b. Bekkâr rivayetleri ise bunu bir tahmin olmanın ötesine çıkarmakta ve önemli bir soruya dönüştürmektedir. Çünkü *et-Ta'rif*'de geçen on dokuz rivayette de Zübeyr'in kaynağı hocası İbn Zebâle'dir. *et-Ta'rif*'de Zübeyr'in İbn Zebâle dışındaki bir kaynaktan aldığı tek bir rivayet dahi tespit edilememiştir. Matarî'de yer alan Zübeyr b. Bekkâr rivayetlerinin konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: “Mescid-i Nebevî'nin inşa edileceği yerin belirlenmesi”²⁵⁸, “Hz.

²⁴³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 211.

²⁴⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 212.

²⁴⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 212.

²⁴⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 213.

²⁴⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 215.

²⁴⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 215.

²⁴⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 215.

²⁵⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 216.

²⁵¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 217.

²⁵² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 218.

²⁵³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 218.

²⁵⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 218.

²⁵⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 225.

²⁵⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 229.

²⁵⁷ Mustafa Fayda, “Zübeyr b. Bekkâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/524-526; M. Bahaüddin Varol, “Zübeyr b. Bekkâr (172-256 / 789-870) Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihçiliğindeki Yeri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (2003), 189-206; Fahd b. Abdülaziz ed-Dâmiğ, “el-Müellefâtü'l-ülâ el-mefkûde fî târihi Medîneti'l-münevver”, *Dâretü Melik Abdülazîz* 40/1 (2013), 73-122.

²⁵⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 113.

Peygamber'in Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin yanında bir müddet kalması"²⁵⁹, "Cennetü'l-bakî'nin doğusunda bulunan Benî Zafer Mescidi"²⁶⁰, "Bayram namazgahları"²⁶¹, "Hz. Peygamber'in ilk Ramazan Bayramını kıldığı yer"²⁶², "Allah Resûlü'nün mescidi ve musallasının arasının cennet bahçelerinden bir bahçe oluşu"²⁶³, "Hz. Peygamber'in kurbanını kestiği mekan"²⁶⁴, "Akîk Vadisi ve fazileti"²⁶⁵, "Âir ve Uhud dağları arasının Medine'nin harem bölgesi olması"²⁶⁶, "Medine'nin korulukları"²⁶⁷, "Madribe'l-Kubbe ile Medine arasındaki ağaçların kesilmesinin yasak olması"²⁶⁸, "Zülhuleyfe Mescidi"²⁶⁹, "Hz. Peygamber'in Şecera'daki namaz kıldığı yer"²⁷⁰, "Şerefü'r-Ravhâ'daki mescit"²⁷¹ ve "Ravhâ Vadisi"²⁷².

İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî-ed-Dürretü's-semîne (ö. 643/1245)

Hadis ve tarih alanlarında temâyüz eden İbnü'n-Neccâr'ın Medine şehir tarihi alanında yazdığı *Târîhu'l-Medîne* ismiyle de anılan *ed-Dürretü's-semîne* isimli eseri, Matarî'nin *et-Ta'rîf* de en çok yararlandığı kaynaklardan birisidir. Öyle ki bazı araştırmacılar tarafından, *et-Ta'rîf* in *ed-Dürretü's-semîne* nin zeyli olduğu iddia edilmiştir.²⁷³ Her ne kadar bu iddia doğru değilse de İbnü'n-Neccâr'ın Matarî üzerindeki tesirini göstermesi açısından önemlidir. Hatta belki de Matarî'nin İbn Şebbe'nin ismini hiç zikretmemesinin sebebi de İbnü'n-Neccâr'ın eseridir.

Bilindiği üzere Medine şehir tarihi denince İbn Zebâle'den sonra ilk akla gelen isim İbn Şebbe'dir. Matarî, İbn Şebbe'nin ismini *et-Ta'rîf* de hiç zikretmemiştir. Bu oldukça ilginç bir durumdur. Oysa ki İbn Şebbe, tek bir rivayetle sınırlı dahi olsa İbn Zebâle'den nakilde

²⁵⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 114.

²⁶⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 138.

²⁶¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 145.

²⁶² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 145.

²⁶³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 146.

²⁶⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 146.

²⁶⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 165-166.

²⁶⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 184.

²⁶⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 184.

²⁶⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 185.

²⁶⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 190.

²⁷⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 190.

²⁷¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 192.

²⁷² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 194.

²⁷³ Halûd bint Muhammed Ahmedî, "Kitâbü ed-Dürretü's-semîne fi Ahbâri'l-Medîne libnin-Neccâr Dirâseten Menheciyyeten", *Tayyibe Üniversitesi Dergisi* 7 (2014), 543-610; Caesar E. Farah, "Ibn-al-Najjâr: A Neglected Arabic Historian", *Journal of the American Oriental Society* 84/3 (1964), 220-230.

bulunmuştur.²⁷⁴ İbn Zebâle Medineli olup 199'da (815) vefat etmiştir. İbn Şebbe ise Basra'da doğup Samerrâ'da eserler vermiş bir müellif olup vefatı 262'dir (876). İki müellifin vefat tarihleri arasında 63 yıl olup çok farklı ilim meclisleri ve geleneklerden beslendikleri anlaşılmaktadır. Bu durum İbn Şebbe'nin İbn Zebâle'den tek bir yerde atıf yapmasını izah edebilir. Ancak İbn Şebbe'den neredeyse 5 asır sonra Medine şehir tarihi hakkında eser veren Matarî'nin İbn Şebbe'den nakilde bulunmamasını izah etmek için farklı bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada araştırılması gereken isim İbnü'n-Neccâr'dır. Bilindiği üzere İbn Şebbe ile Matarî arasında Medine şehir tarihi hakkında verilen eserler arasında en meşhuru İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne* isimli eseridir. Bu eser aynı zamanda Matarî'nin İbn Zebâle'den sonra en çok atıf yaptığı Medine şehir tarihi olma özelliğini taşımaktadır. İbn Şebbe'den yaklaşık 4 asır sonra Bağdat'ta bir şehir tarihi yazmış olan İbnü'n-Neccâr eserinde tıpkı halefi Matarî gibi İbn Şebbe'nin ismini hiç zikretmemiştir.

Matarî, İbnü'n-Neccâr'dan “zekera İbnü'n-Neccâr fî Târîhihi”²⁷⁵ (ذكر ابن النجار في تاريخه) ve “hakâ İbnü'n-Neccâr fî Târîhi'l-Medîne”²⁷⁶ (حكى ابن النجار في تاريخ المدينة) ibareleri ile alıntı yapmaktadır. Matarî *et-Ta'rîf* de *ed-Dürretü's-semîne*'ye atıfla elli kadar rivayeti eserine almıştır.²⁷⁷ Matarî'nin faydalandığı konular şunlardır: “Medine'nin faziletleri”²⁷⁸, “Hz. Peygamber'in Medine için bereket duası etmesi”²⁷⁹, “Hz. Peygamber'in minberi”²⁸⁰, “Hz. Peygamber'in Hayber'in fethinden sonra Mescid-i Nebvî'yi genişletmesi”²⁸¹, “Asr-ı Sâadet'te Mescid-i Nebvî'nin sınırları”²⁸², “Allah Resûlü'nün musallasının sağında bulunan sütunun üzerindeki tahta parçası”²⁸³, “Hz. Peygamber'in gece namazı kıldığı mekân”²⁸⁴, “Mescid-i Nebvî'nin kapıları”²⁸⁵, “İbnü'n-Neccâr'ın yaşadığı dönemde Hz. Peygamber'in kabrinde yapılan yenileme faaliyetleri”²⁸⁶, “Cennetü'l-bakî ve fazileti”²⁸⁷, “Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un

²⁷⁴ Söz konusu rivayet Hz. Osman'ın annesi Ervâ bint Kureyz'in evinin bulunduğu mekân hakkındadır. bk. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, nşr. Muḥammed Dendel, Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996) 3/1018.

²⁷⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 54, 109.

²⁷⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 82.

²⁷⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 54.

²⁷⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 54.

²⁷⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 55-56.

²⁸⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 81.

²⁸¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 87.

²⁸² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 88-89.

²⁸³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 97.

²⁸⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 99.

²⁸⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 102.

²⁸⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 109.

²⁸⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 117-118.

Medine'ye uğramaları”²⁸⁸, “Kubâ”²⁸⁹, “Benî Kurayza Mescidi”²⁹⁰, “Meşrebetü Ümmi İbrâhîm”²⁹¹, “Buthân Vadisi’nde bulunan Suayb’ın toprağının hummâ hastalığına şifa olması”²⁹², “Kıbleteyn Mescidi”²⁹³, “Ali b. Ebû Tâlib Mescidi”²⁹⁴, “Selmân-ı Fârisî Mescidi”²⁹⁵, “Erîs Kuyusu”²⁹⁶, “Gars Kuyusu ile Kubâ Mescidi arasındaki mesafe”²⁹⁷, “Bussa Kuyusu”²⁹⁸, “Hâ Kuyusu”²⁹⁹, “Budâa Kuyusu”³⁰⁰, “Rûme Kuyusu”³⁰¹, “Akîk Vadisi”³⁰², “Mescid-i Nebevî’nin ilk inşâ edilişi”³⁰³, “Hz. Ömer’in Mescid-i Nebevî’yi genişletmesi”³⁰⁴, “Hz. Osman’ın Mescid-i Nebevî’yi genişletmesi”³⁰⁵, “Ömer b. Abdülazîz tarafından Mescid-i Nebevî’de yapılan genişletme faaliyeti”³⁰⁶, “Mehdî tarafından Mescid-i Nebevî’de yapılan genişletme faaliyeti”³⁰⁷.

2.4.1.2 Hadis Kaynakları

Matarî, Medine şehrinin tarihini yazarken tabîi olarak Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerini ele alan hadis eserlerinden çokça istifade etmiştir. İmam Mâlik’in (ö. 179/795) *el-Muvatta*’sı başta olmak üzere; Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *el-Müsned*’i; Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö. 261/875) *el-Câmi’u’s-sahîh*’leri; Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) *es-Sünen*’i, Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî’nin (ö. 535/1140) *et-Tecrîd li’s-sihâh ve’s-sünen*’i ve Mecdüddin İbnü’l-Esrî’nin (ö. 606/1210) *Câmi’u’l-usûl li-ehâdisi’r-Resûl*’ü gibi temel hadis eserleri Matarî’nin *et-Ta’rîf*’de kullandığı hadis kaynaklarını oluşturmaktadır. Bunların dışında Matarî, meşhur hadis âlimleri Abdülganî el-Ezdî (ö. 409/1018) ve Nevevî’den (ö. 676/1277) kitap ismi zikretmeksizin iktibasta bulunmaktadır.

²⁸⁸ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 124.

²⁸⁹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 131.

²⁹⁰ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 135-136.

²⁹¹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 136.

²⁹² el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 138.

²⁹³ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 141.

²⁹⁴ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 141.

²⁹⁵ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 141.

²⁹⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 151.

²⁹⁷ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 152.

²⁹⁸ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 153.

²⁹⁹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 155.

³⁰⁰ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 157.

³⁰¹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 159.

³⁰² el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 176.

³⁰³ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 229.

³⁰⁴ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 231.

³⁰⁵ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 232.

³⁰⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 234.

³⁰⁷ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 235.

Mâlik b. Enes-el-Muvatta' (ö. 179/795)

Mâlikî Mezhebinin imamı, müctehid ve muhaddis İmam Mâlik'in çoğunlukla ahkâm hadislerinden oluşan eseri,³⁰⁸ Matarî'nin hadis alanında faydalandığı kaynaklarındandır. Matarî, *et-Ta'rîf*'de "kâle Mâlik"³⁰⁹ (قال مالك), "kâle Mâlik fi'l-Muvatta'"³¹⁰ (قال مالك في الموطأ) ve "ravâ Mâlik"³¹¹ (روى مالك) ibareleri ile Mâlik b. Enes'den beş yerde rivayette bulunmuştur.

Matarî'nin, eserinde Mâlik b. Enes'in rivayetlerinden istifade ettiği konular şu şekildedir: "Hz. Peygamber'in kabrine yönelip dua etmek"³¹², "Kubâ ile Medine arasındaki mesafe"³¹³, "Benî Muâviye Mescidi"³¹⁴, "Medine'de avlanmanın yasak olması"³¹⁵, "Allah Resûlü'nün gazvelerde namaz kıldığı mescidler"³¹⁶.

Ahmed b. Hanbel-el-Müsned (ö. 241/855)

Hanbelî Mezhebinin imamı kabul edilen, muhaddis ve fakih Ahmed b. Hanbel tarafından yazılan *el-Müsned*'e³¹⁷, Matarî, "ravâ'l-İmâm Ahmed fi Müsnedihî" (روى الامام احمد في مسنده) ibaresi ile tek bir yerde atıfta bulunmaktadır. Söz konusu rivayet; "Medine'nin Yesrib olarak isimlendirilmesinin yasak oluşu ve Medine'nin Kur'an-ı Kerim'de Tâbe olarak isimlendirildiği"³¹⁸ rivayetidir.

Buhârî-el-Câmi 'u's-sahîh (ö. 256/870)

Hadis ilminin tartışmasız en başta gelen otoritelerinden sayılan Buhârî'nin, yalnızca sahih hadisleri toplamak amacıyla kaleme aldığı, İslâm âleminde *Sahîh-i Buhârî* ismi ile şöhret bulan *el-Câmi 'u's-sahîh* isimli eseri³¹⁹, Matarî'nin hadis alanında kullandığı kaynaklardandır. Matarî, eserinde Buhârî'ye, "verade fi's-sahîh"³²⁰ (ورد في الصحيح), "rava'l-Buhârî fi's-sahîh"³²¹

³⁰⁸ M. Yaşar Kandemir, "el-Muvatta'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/416-418.

³⁰⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 72.

³¹⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 139.

³¹¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 223.

³¹² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 72.

³¹³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 132.

³¹⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 139.

³¹⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 187.

³¹⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 223.

³¹⁷ M. Yaşar Kandemir, "el-Müsned", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/104-105.

³¹⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 57.

³¹⁹ Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/368-372; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114-123.

³²⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 120.

³²¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 131.

(كما جاء في الصحيح) (kemâ câe fi's-sahîh)³²² (روى البخاري في الصحيح) ibarelerini kullanarak atıfta bulunmaktadır.

et-Ta'rîf'de Buhârî'ye yirmi dokuz yerde atıfta bulunulduğu tespit edilmiştir. Matarî eserinin ilk faslına “Medine'nin fazileti hakkında Sahîh-i Buhârî'den gelenler” başlığını vermek suretiyle aslında, Buhârî kaynaklı bilgilere ne denli önem verdiğini ifade etmiştir. Matarî, bu başlık altında Buhârî'den on bir rivayet zikretmiştir. Matarî'nin *et-Ta'rîf* isimli eserinde Buhârî'nin rivayetlerinden istifade ettiği konular şu şekildedir: “Medine'nin harem bölgesi olması”³²³, “Hz. Peygamber'in Medine'nin isimlerinden birisinin Tâbe olduğunu söylemesi”³²⁴, “Allah Resûlü'nün, Deccâl'in Medine'ye giremeyeceğini bildirmesi”³²⁵, “Hz. Peygamber'in Medine'nin bereketlenmesi için dua etmesi”³²⁶, “Medine'ye hicretin akabinde Hz. Ebû Bekir ve Bilâl-i Habeşî'nin hastalanmaları ve Hz. Peygamber'in onlar için dua etmesi”³²⁷, “Mescid-i Nebvî'de kılınan namazın fazileti”³²⁸, “Ashaptan Bakî' Kabristanlığı'na gömülenler”³²⁹, “Allah Resûlü'nün ‘Biz Uhud'u severiz, Uhud da bizi sever’ hadisi”³³⁰, “Kubâ Mescidi”³³¹, “Hz. Peygamber'in mührü”³³², “Hâ Kuyusu”³³³, “Hicaz bölgesinden çıkan bir ateşin, Busrâ'daki develerin boyunlarını aydınlatmadıkça kıyametin kopmayacağı”³³⁴, “Akik Vadisi'nin fazileti”³³⁵, “Zülhuleyfe Mescidi”³³⁶, “Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine arasında namaz kıldığı yerler”³³⁷, “Hz. Peygamber'in Medine'nin Âliye bölgesinde namaz kıldığı Benî Ümeyye Mescidi”³³⁸ gibi konular Matarî'nin Buhârî'den aldığı bilgilerdendir.

³²² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 215.

³²³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 44-45.

³²⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 44.

³²⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 45.

³²⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 46.

³²⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 46.

³²⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 64.

³²⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 120.

³³⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 124.

³³¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 131.

³³² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 151.

³³³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 154.

³³⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 170.

³³⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 175.

³³⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 189.

³³⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 197.

³³⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 215.

Müslim-el-Câmi 'u's-sahîh (ö. 261/875)

Hadis ilminin bir diğer otoritesi olan Müslim b. Haccâc'ın, Buhârî gibi sadece sahîh hadisleri toplama amacıyla meydana getirdiği eserinden³³⁹ Matarî, “fî Sahîh-i Müslim”³⁴⁰ (في صحيح مسلم) ve “kâle Müslim”³⁴¹ (قال مسلم) ibarelerini kullanarak iktibasta bulunmuştur. *et-Ta'rif* de otuz yerde Müslim'in rivayetleri kullanılmıştır.

Matarî tıpkı Buhârî gibi Müslim'e de özel bir başlık ayırmıştır. Eserinin ikinci faslına “(Medine'nin fazileti hakkında) Sahîh-i Müslim'den gelen haberler” başlığını vererek bu bölümü sadece Müslim'in rivayetlerine hasretmiştir. Matarî, bu fasılda Müslim'den on iki rivayet aktarmıştır. Müellifin, eserinde Müslim'in rivayetlerinden istifade ettiği konular şu şekildedir: “Hz. Peygamber'in Hz. İbrahim'in Mekke için ettiği bereket duasının iki mislini Medine için etmesi”³⁴², “Medine'nin harem bölgesi kılınması”³⁴³, “Medine halkına kötülük yapmak isteyen kimsenin Allah tarafından büyük bir azaba çekileceği”³⁴⁴, “Deccâl ve Tâun hastalığının Medine'ye giremeyeceği”³⁴⁵, “Medine'ye hicretten sonra ashaptan bazılarının hummaya yakalanması ve Allah Resûlü'nün duası”³⁴⁶, “Hz. Peygamber'in Allah'ın Medine'yi Tâbe olarak isimlendirdiğini bildirmesi”³⁴⁷, “Medine'nin tarım ürünleri için Allah Resûlü'nün dua etmesi”³⁴⁸, “Mescid-i Nebvî'de kılınan namazın diğer mescidlere nazaran daha faziletli oluşu”³⁴⁹, “Takvâ üzere kurulan mescid”³⁵⁰, “Ziyaret edilmesi gereken en faziletli üç mescid”³⁵¹, “Hz. Peygamber'in minberi ve evinin arasının cennet bahçelerinden bir bahçe oluşu”³⁵², “Bakî Kabristanlığı”³⁵³, “Hz. Peygamber'in hicret sırasında Kubâ'da kalması”³⁵⁴, “Allah Resûlü'ne nisbet edilen kuyular”³⁵⁵, “Medine'nin hareminin Âir ve Sevr dağları arası

³³⁹ M. Yaşar Kandemir, “Müslim b. Haccâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/93-94; M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/124-129.

³⁴⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 133, 195.

³⁴¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 64.

³⁴² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 49.

³⁴³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 50.

³⁴⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 50.

³⁴⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 51.

³⁴⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 51.

³⁴⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 52.

³⁴⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 53.

³⁴⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 62.

³⁵⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 63.

³⁵¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 64.

³⁵² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 68.

³⁵³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 116.

³⁵⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 133.

³⁵⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 149.

oluşu”³⁵⁶, “Zülhuleyfe Mescidi”³⁵⁷, “Hz. Peygamber’in telbiyesi”³⁵⁸, “Revhâ ile Medine arasındaki uzaklık”³⁵⁹.

Matarî, eserinin beş yerinde “verade fi’s-sahihayn” (ورد في الصحيحين) ve “verade fi’s-sihâh” (ورد في الصحاح) ibarelerini kullanarak Buhârî ve Müslim’den birlikte rivayet etmektedir. Bu bilgiler şunlardır: “Hz. Peygamber’in üzerine çıkıp hutbe okuduğu kütüğü”³⁶⁰, “Allah Resûlü’nün Benî Ğanem b. Mâlik b. Neccâr’ın evinde namaz kıldığı mescid”³⁶¹, “Hz. Peygamber’in bir süre Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin evinde ikâmet etmesi”³⁶², “Medine’nin harem bölgesinin sınırları”³⁶³, “Benî Hudeyle Mescidi”³⁶⁴.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî-es-Sünen (ö. 275/889)

Ahmed b. Hanbel’in öğrencilerinden olan, Ebû Dâvûd’un Kütüb-i Sitte’ye dahil olan ve çoğunlukla fıkıh konularını içeren meşhur eseri *Sünen-i Ebî Dâvûd*³⁶⁵ Matarî’nin hadis alanında kullandığı kaynaklardandır. Matarî, ders halkalarında okuttuğu ve aşına olduğu bu eseri, *et-Ta’rîf*’de yedi yerde kaynak göstermiştir. Matarî, ilgili rivayette “ravâ Ebû Dâvûd fi’s-Sünen”³⁶⁶ (روى ابو داود السجستاني في السنن), “ravâ Ebû Dâvûd es-Sicistânî fi’s-sünen”³⁶⁷ (روى ابو داود السجستاني في السنن), “fi’s-Sünen lî Ebî Dâvûd”³⁶⁸ (في السنن لأبي داود) ibarelerini kullanmıştır.

Matarî’nin Ebû Dâvûd’dan aldığı bilgiler şunlardır: “Budaâ Kuyusu” hakkında üç ayrı rivayet³⁶⁹, “Mescid-i Nebevî’nin zemini için Akîk Vadisi’nden getirilen çakıl taşları”³⁷⁰, “Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in kabirleri”³⁷¹, “Hz. Peygambere ait olan koruluk”³⁷², Müellifin yaşadığı dönemde Medine’de bilinmeyen mescidlerden, Hz. Peygamber’in namaz kıldığı “Benî Beyyâda Mescidi”³⁷³.

³⁵⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 181.

³⁵⁷ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 189.

³⁵⁸ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 191.

³⁵⁹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 195.

³⁶⁰ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 93.

³⁶¹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 112.

³⁶² el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 114.

³⁶³ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 186.

³⁶⁴ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 211.

³⁶⁵ M. Yaşar Kandemir, “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/119-121.

³⁶⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 156.

³⁶⁷ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 156.

³⁶⁸ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 184.

³⁶⁹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 156-157.

³⁷⁰ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 178.

³⁷¹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 179.

³⁷² el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 184.

³⁷³ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 219.

Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî-et-Tecrîd li's-sihâh ve's-sünen (ö. 535/1140)

Muhaddis ve fakih kimliği bulunan, Rezîn b. Muâviye'nin Kütüb-i Sitte'deki bir araya getirilerek yazılan ilk eser olma özelliği taşıyan *et-Tecrîd li's-sihâh ve's-sünen* isimli eseri³⁷⁴ Matarî'nin hadis alanında kullandığı kaynaklardandır.

et-Ta'rîf'de Rezîn b. Muâviye'nin ismi altı yerde zikredilmektedir. Matarî, iktibâslarında "Hâfız Rezîn b. Muâviye eserinin hicret yurdu faslında şunları zikretmektedir."³⁷⁵ ifadesini kullanmıştır.

Matarî'nin Rezîn b. Muâviye'nin rivayetlerinden faydalandığı konular şunlardır: "Mescid-i Nebevî ilk inşâ edildiği zaman kullanılan yapı malzemeleri ve mescidin boyutları"³⁷⁶, "Kıblenin tahvili"³⁷⁷, "Hz. Ömer dönemi Mescid-i Nebevî'de yapılan genişletme faaliyeti"³⁷⁸, "Hz. Osman dönemi mescidde yapılan genişletmeler ve mescidin boyutları"³⁷⁹, "Velid b. Abdülmelik döneminde Ömer b. Abdülazîz tarafından mescidin genişletilmesi"³⁸⁰, "Mescid-i Nebevî'de Mehdî döneminde yapılan genişletmeler"³⁸¹. Rivayetler incelendiğinde Matarî'nin özellikle Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi faaliyetleri ile ilgili hususlarda Rezîn'in eserine başvurduğu dikkatleri çekmektedir.

Mecdüddin İbnü'l-Esîr-Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl (ö. 606/1210)

Kur'ân, hadis ve Arap dili ilimlerinde temayüz eden İbnü'l-Esîr'in, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî (ö. 303/915) ve İmam Mâlik'in eserlerinden konularına göre alfabetik olarak derlemiş olduğu hadisleri ihtiva eden *Câmi'u'l-usûl*'ünden³⁸² Matarî, eserinin sadece bir yerinde "İbnü'l-Esîr *Câmi'u'l-usûl*'de zikretti" diyerek alıntı yapmaktadır. Matarî'nin *et-Ta'rîf*'de İbnü'l-Esîr'den aldığı rivayet, "Mescid-i Nebevî'nin zeminindeki çakıl taşları"³⁸³ hakkındadır.

³⁷⁴ Mustafa Aydın, "Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî'nin et-Tecrîd li's-Sihâh ve's-Sünen İsimli Kitabının İlim Bölümünün Değerlendirilmesi", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2022), 43-62.

³⁷⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 229.

³⁷⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 229.

³⁷⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 229.

³⁷⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 230.

³⁷⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 231, 235.

³⁸⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 232.

³⁸¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 235.

³⁸² Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr, Mejdüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/28-29.

³⁸³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 178.

Ebû Muhammed Abdülğanî el-Ezdî (ö. 409/1018) ve Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn en-Nevevî (ö. 676/1277)

Matarî'nin eserinde Matarî, *et-Ta'rif* de sekiz yerde Abdülğanî'nin herhangi bir eserini zikretmeksizin sadece ismi ile iktibasta bulunmaktadır. Nevevî'den ise bir yerde alıntı yapmıştır. Abdülğanî hadis hafızı olarak şöhret bulduğundan,³⁸⁴ Nevevî iktibası ise hadis yanında şöhret kazandığı bir diğer alan olan fıkıhla³⁸⁵ ilgili bir unsur içermediğinden mezkûr iki kaynak hadis başlığı altında incelenmiştir.

Matarî *et-Ta'rif* de şu konularda Abdülğanî'nin rivayetlerinden faydalanmıştır: “Avâlide bulunan İhn Kuyusu”³⁸⁶, “Mekke ile Medine arasındaki Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerler”³⁸⁷, “Zülhuleyfe Mescidi”³⁸⁸, “Sadr-ı Havz'daki mescid”³⁸⁹, “Hicr'deki mescid”³⁹⁰, “Saîd'deki mescid”³⁹¹, “Ruk'a'daki mescid”³⁹², “Zü'l-Merve'deki mescid”³⁹³. Nevevî rivayeti ise “Kubâ Mescidi ile Medine arasındaki mesafe” hakkındadır.³⁹⁴

2.4.1.3 Siyer Kaynakları

Sözlükte “hal, durum, davranış biçimi, bir kimsenin hayatı” gibi anlamlara gelen sîret kelimesinin çoğulu olan siyer, ıstılahî olarak, Allah Resûlü'nün hayatı, hayatını konu edinen ilim dalı ve bu alanda yazılan eserler anlamına gelmektedir.³⁹⁵ Matarî, eserini kaleme alırken doğal olarak siyer kaynakları ve siyer mâlûmatından çokça istifade etmiştir. Ancak siyere dair rivayetlerin büyük bir kısmını hocaları vasıtası ile semâ yoluyla edinmiştir. Bununla birlikte belli başlı siyer kaynaklarını da incelemiş ve eserinde bu kaynaklardan iktibaslarda bulunmuştur. Matarî'nin *et-Ta'rif* de kaynak olarak kullandığı siyer eserleri; İbn İshâk'ın *Sîretü İbn İshâk*'ı ve Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eserleridir.

³⁸⁴ Talat Koçyiğit, “Abdülğanî el-Ezdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/205.

³⁸⁵ M. Yaşar Kandemir, “Nevevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/45-49.

³⁸⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 165.

³⁸⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 200.

³⁸⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 202.

³⁸⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 202.

³⁹⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 202.

³⁹¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 202.

³⁹² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 202.

³⁹³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 203..

³⁹⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 133.

³⁹⁵ Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/319-324.

Matarî'nin *et-Ta'rîf*'de kaynak ismi zikretmeksizin, “nekale ehlü's-siyer”³⁹⁶ (نقل اهل) gibi ifadelerle siyer kitaplarına yaptığı atıflar da mevcuttur.

İbn İshâk-Sîretü İbn İshâk (ö. 151/768)

Siyer ve meğâzî ilminin önderi kabul edilen hicri ikinci asır müelliflerinden Muhammed b. İshâk,³⁹⁸ Matarî'nin atıf yaptığı siyer kaynaklarından. Matarî, *et-Ta'rîf*'de on yerde “kâle ibn İshâk”³⁹⁹ (قال ابن إسحاق) ve “kâle Muhammed b. İshak fî sîratihî”⁴⁰⁰ (قال محمد بن إسحاق في سيرته) ibareleri ile İbn İshâk'ın rivayetlerini kullanmaktadır. Bu rivayetler incelendiğinde umumiyetle Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlar hakkında bilgi verdiği görülmektedir.

Matarî'nin eserinde İbn İshâk'ın rivayetlerinden istifade ettiği konular şu şekildedir: “Kubâ mescidinin inşâsı”⁴⁰², “Rânûna Vadisi'nde kılınan ilk Cuma namazı”⁴⁰³, “Safrâ Vadisi'nde bulunan Şu'be Kuyusu”⁴⁰⁴, “Hz. Peygamber'in Mekke ile Medine arasında namaz kıldığı yerler”⁴⁰⁵, “Allah Resûlü'nün Tebük'te namaz kıldığı Petra tarafındaki mescid”⁴⁰⁶, “Zülhuleyfe Mescidi”⁴⁰⁷, “Benî Beyyâda Mescidi”⁴⁰⁸, “Feyfâülhabâr Mescidi”⁴⁰⁹, “Tâif'te bulunan Leyye Mescidi”⁴¹⁰.

Kâdî İyâz-eş-Şifâ bi-ta'rîfî hukûki'l-Mustafâ (ö. 544/1149)

Hadis, fıkıh ve Arap dili alanlarında temayüz etmiş Mâlikî kâdısı Kâdî İyâz'ın, peygamber sevgisine, Hz. Peygamber'in Müslümanlar üzerindeki haklarına ve Allah Resûlü'nün yüce kişiliğine dair kaleme aldığı eseridir. *eş-Şifâ* ve *Şifâ-i Şerîf* isimleri ile şöhret

³⁹⁶ Matarî, Mescid-i Nebvî'deki sütunlardan bahsederken, herhangi bir kaynak göstermeden, “nekale ehlü's-siyer” ibaresi ile “Allah Resûlü'nün Ramazan aylarında Mescid-i Nebvî'de itikâfa gireceği zaman kendisi için bir yatak getirilip tevbe sütununun arkasına konduğu ve Hz. Peygamber'in burada itikafa girdiğini” bildirmektedir. bk. el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 184.

³⁹⁷ Matarî “Uhud şehitleri” bahsinde, Hz. Hamza'nın kabrinin bulunduğu yerin kuzeyinde, mezar taşlarının bulunduğu ve Meğazi kitaplarında bu taşların Hz. Ömer'in halifeliği döneminde meydana gelen kıtlıkta hayatını kaybedenlerin mezarları olduğuna dair bilgilerin varlığından bahsetmektedir. bk. el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 126.

³⁹⁸ Mustafa Fayda, “İbn İshak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

³⁹⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 133.

⁴⁰⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 220.

⁴⁰¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 200.

⁴⁰² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 133.

⁴⁰³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 133.

⁴⁰⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 199.

⁴⁰⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 200.

⁴⁰⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 202.

⁴⁰⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 202.

⁴⁰⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 219.

⁴⁰⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 220.

⁴¹⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 224.

bulmuş eser,⁴¹¹ Matarî'nin siyer alanında kullandığı kaynaklardandır. Matarî *eş-Şifâ*'yı, hocası Kabtevri'den okumuş ve kendi ders halkalarında okutmuştur.⁴¹² Bu durum, onun esere vukûfiyetini göstermektedir.

Matarî, *et-Ta'rîf*'de iki yerde Kâdî İyâz'dan rivayette bulunmuştur. Matarî'nin Kâdî İyâz'dan aldığı bilgiler şunlardır: “Kubâ Mescidi”⁴¹³ ve “Dırâr Mescidi”⁴¹⁴.

2.4.1.4 Tabakât ve Vefeyât Kaynakları

İslâm ilim geleneğinde, alanında tanınmış şahsiyetlerin hayat hikayelerini konu edinen telifâta tabakât; râvilerin ve meşhur kişilerin vefat tarihlerini konu edinen eserlere vefeyât türü eserler denilmiştir.⁴¹⁵ Matarî, *et-Ta'rîf*'i oluştururken bu iki türe ait kaynaklardan faydalanmıştır. İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakatü'l-kübrâ*'sı, İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *el-İstî'âb*'ı ve Muhibbüddîn et-Taberî'nin (ö. 694/1295) *Zehâ'irü'l-ukbâ fî menâkıbi zevi'l-kurbâ*'sı Matarî'nin eserinde kullandığı biyografi türündeki kaynaklardandır. Vefeyât türünde ise İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserinden faydalanmıştır.

İbn Sa'd-et-Tabakatü'l-kübrâ (ö. 230/845)

İbn Sa'd'ın peygamberler tarihi, siyer, sahâbe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve onlardan sonra yaşamış bazı meşhur kişilerin hayatlarından bahsettiği⁴¹⁶ *et-Tabakatü'l-kübrâ*'sı Matarî'nin biyografi türünde faydalandığı kaynaklardandır.

Matarî eserinde İbn Sa'd'a iki yerde atıf yapmaktadır. Matarî bu iktibaslarının ilkinde sadece İbn Sa'd'ın ismini zikretmiş,⁴¹⁷ ikincisinde ise “İbn Sa'd *Târîhü'l-Kebîr* adlı eserinde şöyle zikretti”⁴¹⁸ diyerek kaynak göstermiştir. Matarî'nin İbn Sa'd'dan aldığı bilgiler şunlardır: “Mescid-i Nebvî'nin arsasının Hz. Ebû Bekir'in ödediği bedelle iki yetimden satın alınması”⁴¹⁹ ve “Feyfâülhabâr Mescidi”⁴²⁰.

⁴¹¹ M. Yaşar Kandemir, “Kâdî İyâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/116-118.

⁴¹² İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/206.

⁴¹³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 132.

⁴¹⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 133.

⁴¹⁵ Casim Avcı, “Tabakat (İslâm Tarihi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/297-299; Mehmet Efendioğlu, “Vefeyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/603-605.

⁴¹⁶ Mustafa Fayda, “İbn Sa'd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/294-297.

⁴¹⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 113.

⁴¹⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 221.

⁴¹⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 113.

⁴²⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 221.

İbn Abdülber en-Nemerî-el-İstî'âb fî ma 'rifeti'l-ashâb (ö. 463/1071)

İbn Abdülber'in, sahâbe hayatına dair günümüze ulaşan en eski kaynaklardan birisi olan *el-İstî'âb fî ma 'rifeti'l-ashâb*'⁴²¹ Matarî'nin tabakât türünde yararlandığı kaynaklardan birisidir. Matarî, *et-Ta 'rif*'de sadece bir yerde İbn Abdülber'den rivayette bulunmaktadır. Söz konusu rivayet "Rûme Kuyusu" hakkındadır.⁴²²

Muhibbüddîn et-Taberî-Zehâ'irü'l-'ukbâ fî menâkıbi zevi'l-kurbâ (ö. 694/1295)

Matarî çağdaşı olan Muhibbüddîn et-Taberî'nin nin ehl-i beyt'in faziletine dair yazdığı eseri *Zehâ'irü'l-'ukbâ fî menâkıbi zevi'l-kurbâ*'dan⁴²³ tek bir rivayeti tespit edilmiştir. Söz konusu rivayet "Cennetü'l-bakî'da ehl-i beyt'ten medfûn olanlar" hakkındadır.⁴²⁴

İbn Hallikân-Vefeyâtü'l-a'yân (ö. 681/1282)

Matarî, İbn Hallikân'ın İslâm'ın başlangıcından itibaren yaşamış belli başlı meşhur kişilerin biyografilerini içeren eseri *Vefeyâtü'l-a'yân*'a⁴²⁵ sadece bir yerde atıf yapmıştır. Söz konusu rivayet, "Adudüddavle tarafından Medine'ye yaptırılan sur"⁴²⁶ hakkındadır.

2.4.1.5 Diğer Kaynakları

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824 [?])

Matarî, eserinde Ma'mer b. Müsennâ'nın sadece bir rivayetini kullanmaktadır. Matarî, müellifin herhangi bir eserine işaret etmeden, "Yesrib bahsinde" Yesrib'in bir yer ismi olduğu ve Allah Resûlü'nün Medine'sinin de bu yerde bulunan bir nâhiye olduğu⁴²⁷ rivayetini zikretmektedir.

⁴²¹ Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/269-272.

⁴²² el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 158.

⁴²³ İbrahim Hatiboğlu, "Muhibbüddîn et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/38-39.

⁴²⁴ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 119.

⁴²⁵ Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/17-19.

⁴²⁶ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 208.

⁴²⁷ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 58.

Îsâ b. Dînâr (ö. 212/828)

Yaşadığı dönemde Mâlikî Mezhebi'nin otoritelerinden olan Îsâ b. Dînâr'a⁴²⁸ Matarî, *et-Ta'rîf* de sadece bir yerde, eser ismi zikretmeksizin atıfta bulunmuştur. Söz konusu rivayet, "Medine'ye Yesrib demenin yasak oluşu"⁴²⁹ hakkındadır.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)

Hadis, fıkıh, Arap dili ve kıraat alanlarında temâyüz eden ve çeşitli alanlarda yirmiden fazla eseri olan Kâsım b. Sellâm'a⁴³⁰ Matarî, eserinin sadece bir yerinde ve eser ismi zikretmeksizin atıf yapmıştır. Mezkûr rivayet, Âir ve Sevr dağları"⁴³¹ hakkındadır.

Ebû Ali el-Hecerî-et-Ta'ligât ve'n-nevâdir (ö. 300/913'den sonra)

Ömrünün sonlarına doğru Medine'ye yerleşip vefatına kadar burada yaşayan Hecerî özellikle Arap dili alanında temayüz etmiştir.⁴³² Matarî eserinde Hecerî'nin ismini anmadan "verade fî târîhi'l-Medîne" (ورد في تاريخ المدينة) diyerek kendisinden alıntı yapmıştır.⁴³³ Burada geçen Târîhü'l-Medîne'nin kime ait olduğu konusunda mezkûr rivayetin izi sürülmüş ve benzeri bir rivayet Semhûdî'nin *Vefâ* adlı eserinde Ebû Ali el-Hecerî'ye nisbet edildiği tespit edilmiştir.⁴³⁴ Ardından Hecerî'nin eserleri incelenmiş ve mezkûr rivayetin *et-Ta'ligât ve'n-nevâdir* adlı eserden alındığı anlaşılmıştır.⁴³⁵ Bu eserin Târîhü'l-Medîne şeklinde başka bir ismine rastlanılmamıştır. Zannımızca Matarî eserinden ismi konusunda hataya düşmüştür. Mezkûr rivayet A'zum Dağı hakkındadır.

Ebû'l-Velîd Süleymân el-Bâcî (ö. 474/1081)

Muhaddis ve fâkih kimliği bulunan Bâcî, Mâlikî Mezhebi'nin Endülüste'ki önemli sîmalarından birisidir. Matarî, *et-Ta'rîf* de sadece bir yerde, eser ismi zikretmeksizin Bâcî'den nakilde bulunmuştur. Mezkûr rivayet Medine ile Kubâ arasındaki mesafe"⁴³⁶ hakkındadır.

⁴²⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Îsâ b. Dînâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/479-480.

⁴²⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 57.

⁴³⁰ Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/244-246.

⁴³¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 182.

⁴³² Hamed el-Câsir, *Ebû Ali el-Hecerî ve Ebhâsühû fî tahdîd-i'l-Mevâzî* (Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1968), 22.

⁴³³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 187.

⁴³⁴ es-Semhûdî, *Vefâ*, 4/14.

⁴³⁵ Ebû Ali el-Hecerî, *et-Ta'ligât ve'n-nevâdir*, thk. Hamed el-Câsir, 1992, 1331.

⁴³⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 132.

Ebû Ubeyd el-Bekrî-Mu‘cemü me’sta‘cem min esmâ’i’l-bilâd ve’l-mevâzi‘ (ö. 487/1094)

Ebû Ubeyd el-Bekrî’nin, bir coğrafya ansiklopedisi olarak kaleme aldığı *Mu‘cemü me’sta‘cem min esmâ’i’l-bilâd ve’l-mevâzi‘* adlı eserine⁴³⁷ Matarî’nin üç yerde atıf yaptığı tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin konu başlıkları şu şekildedir: “Mudar b. Nizâr’ın kabrinin bulunduğu Ravhâ Vadisi’nin Medine’ye olan uzaklığı”⁴³⁸, “Tebük yakınlarında bulunan Kevkeb Dağı”⁴³⁹ ve “Medine ve Tebük arasında Hz. Peygamber’in namaz kıldığı yerlerden olan Ruk’a Mescidi”⁴⁴⁰.

Gazzâlî-İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn (ö. 505/1111)

Matarî’nin büyük İslâm düşünürü Gazzâlî’nin İslâm geleneğinin en dikkat çekici eserlerinden birisi olan *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn*⁴⁴¹ isimli eserine tek bir yerde atıf yaptığı tespit edilmiştir. Söz konusu rivayet, “Hz. Peygamber’in Mescid-i Nebevî’deki musallâsı”⁴⁴² hakkındadır.

Mâzerî (ö. 536/1141)

Muhaddis, mütekellim ve fakih kimliği bulunan, Mâlikî Mezhebi’nin Endülüs’teki önde gelen simalarından olan Mazerî’ye⁴⁴³ Matarî, *et-Ta’rîf*’in bir yerinde, eser ismi belirtmeksizin atıf yapmıştır. Müellifimizin Mazerî’ye atıfla ele aldığı konu “Sevr ve Âir dağları”⁴⁴⁴ hakkındadır.

2.4.2 Semâ Lafızları ile Rivayet Edilen Hadisler

Matarî, ilim tahsili sırasında ders aldığı hocalarından bizzat işittiği pek çok rivayete eserinde yer vermiştir. Bilindiği üzere semâ, hadisçilere göre en güvenilir rivayet yoludur. Hadisler hicrî ikinci asırdan itibaren yazılı kaynaklarda korunduğu halde hadisçiler, semâ usulünü koruyarak kullandıkları rivayetlerde kitapların değil müelliflerin isimlerini

⁴³⁷ Mehmet Özdemir, “Ebû Ubeyd el-Bekrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/247-248.

⁴³⁸ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 194.

⁴³⁹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 202.

⁴⁴⁰ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 202.

⁴⁴¹ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/489-505.

⁴⁴² el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 94.

⁴⁴³ Eyyüp Said Kaya, “Mâzerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/193-195.

⁴⁴⁴ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 182.

vermişlerdir. Matarî de *et-Ta'rîf* isimli eserinde bu üslubu benimsemiştir. Müellifimizin haddesenâ" (حدثنا), "haddesenî" (حدثني), "ahberenâ" (اخبّرنا), ve "ahberenî" (اخبّرني) gibi semâ lafızları kullanarak yer verdiği toplam elli iki rivayet tespit edilmiştir. Bu rivayetleri aldığı hocaları ve rivayetlerin özellikleri aşağıda tek tek zikredilecektir.

Ebü'l-Yümn Abdüssamed b. Asâkir

Matarî, *et-Ta'rîf* isimli eserinde hocası Ebü'l-Yümn'den işittiğini beyanla on dört rivayete yer vermiştir. Matarî'nin yer verdiği mezkûr rivayetlere dair konu başlıkları şu şekildedir: "Medine'nin faziletleri"⁴⁴⁵, "Yalnız üç mescid için yolculuğa çıkılacağı"⁴⁴⁶, "Mescid-i Nebvî'de kılınan namazın fazileti"⁴⁴⁷, "Hz. Peygamber'in kabri ile minberinin arasının cennet bahçelerinden bir bahçe oluşu"⁴⁴⁸, "Allah Resûlü'nün kabrini ziyaret etmenin âdâbı"⁴⁴⁹, "Hz. Peygamber'in kabrini selamlarken nelerin okunacağı"⁴⁵⁰, "Allah Resûlü'nün her cumartesi Kubâ'ya gitmesi"⁴⁵¹, "Hâ Kuyusu"⁴⁵² "Rûme Kuyusu"⁴⁵³ ve "Cemel Kuyusu"⁴⁵⁴.

Matarî'nin Ebü'l-Yümn'den işittiği rivayetlerden beş tanesinin Buhârî kaynaklı rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. Matarî'nin semâ yoluyla naklettiği bu rivayetlerin hadis ilmi açısından değeri bizim tezimizin konusu değilse de *et-Ta'rîf*'in anlaşılması ve değerlendirilmesinde önem taşımaktadır. Matarî'nin semâ yoluyla aldığı on dört hadisten ilki detaylıca incelendiğinde hocası Ebü'l-Yümn'den Buhârî'ye muttasıl bir senede yer verdiği tespit edilmektedir. Müellifimizin Medine'nin faziletlerine ilişkin mezkûr rivayetin senedi şu şekildedir: Senedde yer alan Ebü'l-Yümn (ö. 686/1287), Ebû Abdullah Hüseyin b. Mübârek ez-

⁴⁴⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 43; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, thk. Muḥtafa Dîb el-Buḡâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), "Vekâle", 15 (No. 1772).

⁴⁴⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 61, 64; Buḥârî, "Tatavvu", 14 (No. 1132); Abdüssamed b. Abdilvehhâb b. el-Hasen ed-Dimaşkî Ebü'l-Yümn İbn Asâkir, *İthâfû'z-zâ'ir ve itrâfû'l-mukîmi's-sâ'ir*, thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, ts.), 32..

⁴⁴⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 62 Burada, "Benim mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i haram hâriç, diğerlerinde kılınan yüz namazdan daha faziletlidir" hadisi rivayet edilmiştir.

⁴⁴⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 62, 67-68, 69. Ebü'l-Yümn, Hz. Peygamber'in "Kabrim ile minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir" hadisinin farklı varyantlarını (Evim ile minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir) birkaç farklı seneden rivayet etmiştir. Matarî söz konusu rivayetleri eserine almış ve Hz. Peygamber'in kabrinin Hz. Âişe'nin odası olan evinde olduğunu belirtmiş ve böylece rivayetin farklı varyantlarını cem' ve te'lîf etmiştir.

⁴⁴⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 70-73; İbn Asâkir, *İthâfû'z-zâ'ir*, 46.

⁴⁵⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 74; İbn Asâkir, *İthâfû'z-zâ'ir*, 46. Matarî bu kısımda hocasının eserinde geçen selamlama cümlesinin yarısını eserine almıştır. Ardından başka kaynaklardan farklı selamlama cümleleri aktarmıştır. Faslın sonunda şâyet ziyaret edenin vakti varsa şu şekilde selamlaması daha faziletlidir diyerek, muhtemelen kendisine ait olan uzunca bir selamlama metni sunmuştur.

⁴⁵¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 130; Buḥârî, "Tatavvu", 16 (No. 1135).

⁴⁵² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 154; Buḥârî, "Zekat", 43 (No. 1392).

⁴⁵³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 157; Buḥârî, "Vesâyâ", 34 (No. 2626).

⁴⁵⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 163. Matarî, Cemel Kuyusu hakkında verdiği bilgiyi hocasının, İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne* adlı Medine şehir tarihi eserine yazdığı haşiyede gördüğünü ifade etmiştir. Haşiye günümüze ulaşmamıştır.

Zebîdî'nin (ö. 631/1234) öğrencisidir. Zebîdî, Ebû'l-Vakt Sedîdüddîn Abdülevvel b. Îsâ b. Şu'ayb es-Siczî'nin (ö. 553/1158); Siczî, Ebû'l-Hasen Abdurrahmân b. Muhammed b. Muzaffer b. Dâvûd el-Bûşencî'nin (ö. 467/1075); Bûşenci, Ebû Muhammed Abdulah b. Ahmed b. Hameveyh es-Serahsî'nin (ö. 381/991); Serahsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Ferberî'nin (ö. 323/935); Ferberî ise Buhârî'nin öğrencisidir.

Afîfüddîn Abdüsselâm b. Mezrû'

Matarî, eserinde hocası Afîfüddîn'den işittiği dört rivayete yer vermiştir. Matarî'nin yer verdiği mezkûr rivayetlere dair konu başlıkları şu şekildedir: “Hz. Peygamber'in kabri ile minberinin arasının cennet bahçelerinden bir bahçe oluşu”⁴⁵⁵, “Allah Resûlü'nün her gece Bakî Kabristanlığı'nı ziyaret edip, orada medfûn bulunanlara dua etmesi”⁴⁵⁶, “Hz. Peygamber'in her cumartesi Kubâ'ya gitmesi ve orada namaz kılması”⁴⁵⁷, “Medine harem bölgesinin sınırları”⁴⁵⁸

Matarî'nin Afîfüddîn'den işittiği bilgilerin tamamı Müslim kaynaklı rivayetlerdir. Matarî'nin rivayet ettiği dört hadisin her birinde İbn Mezrû'dan Müslim'e muttasıl bir senede yer verdiği tespit edilmektedir. Senedde yer alan, Afîfüddîn b. Mezrû' (ö. 696/1297), Şerefüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah es-Selmî el-Mürsî'nin (ö. 655/1257) öğrencisidir. Mürsî, Ebû'l-Hasan Müeyyed b. Muhammed et-Tûsî'nin (ö. 617/1220); Tûsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Fadl es-Sâidî el-Ferâvî'nin (ö. 530/1136); Ferâvî, Ebû'l-Hüseyn Abdülgâfir el-Fârisî'nin (ö. 529/1134-35); Fârisî, Ebû Ahmed Muhammed b. Îsâ b. Muhammed el-Celûdî'nin (ö. 368/901); Celûdî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. Süfyân en-Nisâbü'rî'nin (ö. 308/921); Nisâbü'rî de Müslim'in öğrencisidir.

Şihabüddîn Ahmed b. İshâk el-Aberkûhî

Matarî, *et-Ta'rif* isimli eserinde hocası Aberkûhî'den işittiğini beyanla sadece bir rivayete yer vermiştir. Matarî'nin yer verdiği rivayet, “Hz. Peygamber'in hicret esnasında Kubâ'da bir süre kalıp mescid inşâ ettirmesi”⁴⁵⁹ hakkındadır.

Aberkûhî'nin rivayeti İbn Hişâm kaynaklıdır. Ancak İbn Hişâm rivayeti bir noktada kesilmekte, Aberkûhî rivayeti ise ‘ثم أخرج’ ifadesiyle devam etmektedir. İlgili kısım aşağıda kalın punto ile işaretlenmiştir. Bu haliyle rivayete ilave yapıldığı anlaşılmaktadır. Eklemenin,

⁴⁵⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 68. Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Keşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *Şahîhu Muslim*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Cidde; Beyrut: Dâru'l-Minhâc; Dâru Tavki'n-Necât, 1433) "Hac", 1390.

⁴⁵⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 115; Müslim, “Cenâiz”, 974.

⁴⁵⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 129; Müslim, “Hac”, 1399.

⁴⁵⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 181; Müslim, “Hac”, 1370.

⁴⁵⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 133; Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyârî İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955), 494.

Aberkûhî tarafından mı yoksa seneddeki başka birisi tarafından mı yapıldığı tespit edilememiştir. Matarî Aberkûhî'nin rivayetini zikrettikten sonra "kultü" diyerek, konu hakkında başka kaynaklardan istifadeyle konuyu detaylandırmış, kendi gözlem ve değerlendirmelerine yer vermiştir.

İbn Hişam'daki rivayet:

فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَقْبَاءَ، فِي بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْاِثْنَاءِ وَيَوْمَ الْاَرْبَعَاءِ وَيَوْمَ الْخَمِيسِ، وَأَسَّسَ مَسْجِدَهُ

Matarî'deki rivayet:

أخبرنا الشيخ الفقيه العالم الصالح شهاب الدين أبو العباس أحمد بن الإمام أبي محمد إسحاق بن المؤيد الأبرقوهي الهمداني، قال: أنا أبو البركات عبد القوي بن عبد الله بن الحباب التميمي السعدي سنة عشرين وست مئة، أنا أبو محمد عبد الله بن رفاعه بن غدير السعدي، أنا أبو الحسن الخلعي، أنا أبو محمد عبد الرحمن بن عمر بن محمد بن النحاس، أنا أبو عبد الله بن جعفر بن محمد بن الورد، ثنا أبو سعيد عبد الرحيم بن عبد الله بن عبد الرحيم البرقي، ثنا أبو محمد عبد الملك بن هشام، ثنا زياد بن عبد الله البكاري، عن محمد بن إسحاق المطلبلي قال

أقام رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم بقباء في بني عمرو بن عوف يوم الاثنين، ويوم الثلاثاء، ويوم الأربعاء، ويوم الخميس. وأسس مسجده ثم أخرجه الله من بين أظهرهم يوم الجمعة، وبنو عمرو بن عوف يزعمون أنه مكث فيهم أكثر من ذلك والله أعلم

Matarî'nin Aberkûhî'den aldığı rivayette Aberkûhî'den İbn Hişam'a muttasıl bir senede yer verdiği tespit edilmektedir. Senedde yer alan, Şihabüddîn Ahmed b. İshâk el-Aberkûhî (ö. 701/1302), Ebû'l-Berekât Abdülkavî b. Abdullah et-Temîmî'nin (ö. 621/1224) öğrencisidir. Temîmî, Ebû Muhammed Abdullah b. Rufâa es-Sa'dî'nin (ö. 561/1166); es-Sa'dî, Ebû'l-Hasen el-Hal'î'nin (ö. 492/1099); Hal'î, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ömer b. en-Nuhâs'ın (ö. 416/1025); Nuhâs, Ebû Abdullah b. Ca'fer b. Muhammed b. el-Verd el-Bağdadî'nin (ö. 351/962); Bağdâdî, Ebû Saîd Abdurrahîm b. Abdullah el-Berkî'nin (ö. 286/899); Berkî de İbn Hişam'ın öğrencisidir.

Ebû'l-Meâlî İbn Kutbüddîn el-Kastallânî

Matarî, *et-Ta'rîf* isimli eserinde hocası Afîfüddîn'den işittiği sadece bir rivayete yer vermiştir. Mez-kûr rivayet, "Hz. Peygamber'e en sevimli gelen toprağın Medine toprağı oluşu"⁴⁶⁰ hakkındadır.

⁴⁶⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 54; Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, thk. Muḥammed Muṣṭafâ el-'A'ẓamî (Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004), "Cihâd", 1678.

Ebü'l-Meâlî'nin rivayeti, Mâlik b. Enes kaynaklıdır. Rivayet, *el-Muvatta* 'daki haliyle *et-Ta 'rif* 'de geçmektedir. Matarî'nin İbn Kutbüddîn el-Kastallânî'den aldığı rivayette Ebü'l-Meâlî'den Mâlik b. Enes'e muttasıl bir senede yer verdiği tespit edilmektedir. Senedde yer alan, Ebü'l-Meâlî (ö. 704/1305), Şerefüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah es-Selmî el-Mürsî'nin (ö. 655/1257) öğrencisidir. Mürsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hacrî'nin (ö. 591/1195); Hacrî, Ebü'l-Hasen Yûnus b. Muhammed b. Muğîs'in (ö. 532/1138); Ebü'l-Hasen, Ebû Abdullah Muhammed b. Ferec'in (ö. 497/1104); Ebû Abdullah, Ebü'l-Velîd Yûnus b. Abdullah b. Muğîs'in (ö. 429/1038); Ebü'l-Velîd, Ebû Îsâ Yahyâ b. Abdullah b. Yahya el-Leysî'nin (ö. 367/978); Ebû Îsâ el-Leysî, Ebû Mervân Ubeydullah b. Yahyâ el-Leysî'nin (ö. 297/910); Ebû Mervân, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin (ö. 234/849); Yahyâ ise Mâlik b. Enes'in öğrencisidir.

Tâcüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Garrâfi

Matarî, *et-Ta 'rif* isimli eserinde hocası Garrâfi'den işittiğini beyanla yirmi iki rivayete yer vermiştir. Matarî'nin yer verdiği mezkûr rivayetlere dair konu başlıkları şu şekildedir: “Medine halkına kötülük besleyenlerin başlarına gelecek belalar”⁴⁶¹, “Medine'nin Tevrat'ta geçen isimleri”⁴⁶², “Mescid-i Nebvî'nin peygamber mescidlerinin sonuncusu olması ve Mescid-i Nebvî'de kılınan namazın fazileti”⁴⁶³, “Mescid-i Nebvî'ye sadece namaz kılma amacıyla giden kimsenin hac sevabı alması”⁴⁶⁴, “Mescid-i Nebvî'ye sadece ilim öğrenmek ya da öğretmek amacıyla giden kişinin cihad sevabı alması”⁴⁶⁵, “Üstüvânetü'l-Muhalleka”⁴⁶⁶, “Hz. Peygamber'in üzerinde hutbe irâd ettiği kütük ve Hz. Peygamber'in minberi”⁴⁶⁷, “Bakî Kabristanlığı'nın fazileti”⁴⁶⁸, “Uhud'un fazileti”⁴⁶⁹, “Hz. Peygamber'in Kubâ ehlini övmesi”⁴⁷⁰, “Buthân Vadisi'nde bulunan Suayb'ın toprağının Humma hastalığına şifa olması”⁴⁷¹, “Fetih Mescidi”⁴⁷², “Gars Kuyusu”⁴⁷³, “Hz. Peygamber vefat ettiğinde Gars Kuyusunun suyu ile

⁴⁶¹ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 53; Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh el-Bağdâdî İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne fî ahhâri'l-Medîne* (Medine: Merkezü Buhûs ve Dirâsâti'l-Medeniyye, 2006) 135.

⁴⁶² el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 56; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 61-63.

⁴⁶³ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 64; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 243.

⁴⁶⁴ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 65; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 246.

⁴⁶⁵ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 65; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 240.

⁴⁶⁶ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 87; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 237. Matarî, rivayeti sunduktan sonra sütünün konumu ve kendi dönemindeki durumu hakkında bilgi vermektedir.

⁴⁶⁷ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 93; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 259.

⁴⁶⁸ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 117; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 446.

⁴⁶⁹ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 124; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 184.

⁴⁷⁰ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 129; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 340.

⁴⁷¹ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 137; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 115-116.

⁴⁷² el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 140-141; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 347-348. Matarî mescid hakkındaki rivayeti sunduktan sonra kendi dönemindeki halinden haber vermektedir.

⁴⁷³ el-Matarî, *et-Ta 'rif*, 152; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne*, 174.

yıkanması”⁴⁷⁴, “Bussa Kuyusu”⁴⁷⁵, “Budâa Kuyusu”⁴⁷⁶, “Rûme Kuyusu”⁴⁷⁷, “Hz. Peygamber’e nisbet edilen pınar”⁴⁷⁸, “Akîk Vadisi’nin fazileti”⁴⁷⁹, “Mescid-i Nebvî’nin zemini için Akîk Vadisi’nden getirilen çakıl taşları”⁴⁸⁰ ve “Medine haremının sınırları”⁴⁸¹.

Matarî’nin hocası Tâcüddîn el-Garrâfî’den semâ ederek aldığı rivayetlerin tamamı İbnü’n-Neccâr kaynaklıdır. Garrâfî, hocası İbnü’n-Neccâr’dan dinlediği bilgileri herhangi bir değişikliğe uğratmadan Matarî’ye rivayet etmiştir. Sadece Üstüvânetü’l-Muhalleka hakkındaki rivayet *ed-Dürretü’s-semîne* ve *et-Ta’rîf*’de farklılık arz etmektedir. Matarî’nin kendi eklemelerini “kultü” ibaresi ile yaptığı bilindiğine göre söz konusu ekleme Garrâfî tarafından yapılmış olmalıdır. Söz konusu rivayetin İbnü’n-Neccâr’ın eserindeki hali şu şekildedir:

كانت قبلة النبي صلى الله عليه وسلم على الشام، وكان مصلاه الذي يصلي فيه بالناس من مسجده أن تضع موضع الأسطوانة المخلقة اليوم خلف ظهره، ثم تمشي إلى الشام، حتى إذا كنت يميني باب آل عثمان كانت قبلته في ذلك الموضع⁴⁸²

Matarî’nin eserinde rivayet şu şekildedir:

كانت قبلة النبي صلى الله عليه وآله وسلم إلى الشام، وكان مصلاه الذي يُصلي فيه بالناس إلى الشام من مسجده، أن تضع الأسطوانة المخلقة اليوم خلف ظهره ثم تمشي مستقبل الشام وهي خلف ظهره، حتى إذا كنت محاذيًا باب عثمان رضي الله عنه المعروف اليوم بباب جبريل عليه السلام، والباب على منكبك الأيمن وأنت في صحن المسجد كانت قبلته في ذلك الموضع، وأنت واقف في مصلاه⁴⁸³

Yukarıda örnekte görüldüğü üzere, Garrâfî, İbnü'n-Neccâr’ın rivayetinde bulunan ‘mevdı’ (موضع) ve ‘Âli’ (آل) kelimelerini kaldırmış ve ‘ile’l-Şâm’ (إلى الشام), ‘müstakbele’l-Şâm ve hiye halfe zahrek’ (مستقبل الشام وهي خلف ظهره), ‘mühâziyen’ (محاذيًا) ve ‘r.a. el-ma’rûf el-yevm bibâbi cibrîl aleyhi’s-selâm, ve’l-bâbü alâ menkebîke’l-eymeni ve ente fî sahnî’l-mescid’ (رضي

⁴⁷⁴ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 152; İbnü’n-Neccâr, *ed-Dürretü’s-semîne*, 175.

⁴⁷⁵ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 153; İbnü’n-Neccâr, *ed-Dürretü’s-semîne*, 177-178. Matarî, kuyu hakkındaki rivayeti sunduktan sonra kuyunun konumu ve kendi dönemindeki konumundan haber vermektedir.

⁴⁷⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 156; İbnü’n-Neccâr, *ed-Dürretü’s-semîne*, 171. Matarî bu rivayetle birlikte başka kaynaklardan da kuyu hakkında bilgiler sunmuş ardından kuyunun konumu ve kendi dönemindeki halini bildirmiştir.

⁴⁷⁷ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 158; İbnü’n-Neccâr, *ed-Dürretü’s-semîne*, 180. Matarî bu rivayetle birlikte başka kaynaklardan da kuyu hakkında bilgiler sunmuş ardından kuyunun konumu ve kendi dönemindeki halini bildirmiştir.

⁴⁷⁸ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 161; İbnü’n-Neccâr, *ed-Dürretü’s-semîne*, 176. Matarî, rivayeti sunduktan sonra pınarın kendi dönemindeki durumu hakkında bilgi vermektedir.

⁴⁷⁹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 175; İbnü’n-Neccâr, *ed-Dürretü’s-semîne*, 159.

⁴⁸⁰ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 178; İbnü’n-Neccâr, *ed-Dürretü’s-semîne*, 161.

⁴⁸¹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 182; İbnü’n-Neccâr, *ed-Dürretü’s-semîne*, 153. Matarî rivayette geçen yer isimlerini açıklayıp konumları hakkında bilgi vermektedir.

⁴⁸² el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 87.

⁴⁸³ İbnü’n-Neccâr, *ed-Dürretü’s-semîne*, 237.

(الله عنه المعروف اليوم بباب جبريل عليه السلام، والباب على منكبك الأيمن وأنت في صحن المسجد) ibarelerini rivayete eklemiştir.

Garrâfî'nin hocası İbnü'n-Neccâr'dan aldığı yirmi iki rivayetin on ikisi İbn Zebâle kaynaklı rivayetlerdir. Matarî'nin mezkûr rivayetlerde hocası Garrâfî'den İbn Zebâle'ye muttasıl bir senede yer verdiği tespit edilmektedir. Söz konusu sened zinciri şu şekildedir: Senedde yer alan, Tacüddin Ebü'l-Hasan el-Garrâfî (ö. 704/1305), İbnü'n-Neccâr'ın (ö. 643/1245) öğrencisidir. İbnü'n-Neccâr, Ebü'l-Kâsım Zâkir Kâmil el-Haffâf'ın (ö. 591/1195); Haffâf, Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-İsfehânî'nin (ö. 515/1122); Ebû Ali, Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin (ö. 430/1038); Ebû Nuaym, Ebû Muhammed Ca'fer b. Muhammed b. Nasîr el-Huldî'nin (ö. 348/959-960); Huldî, Muhammed b. Abdurrahman el-Mahzûmî el-Mekkî'nin (ö. 291/904); Mekkî, Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870); Zübeyr de İbn Zebâle'nin öğrencisidir.

Ebû Muhammed Şerefüddîn ed-Dimyâtî

Matarî, eserinde hocası Şerefüddîn ed-Dimyâtî'den işittiği beş rivayete yer vermektedir. Matarî'nin yer verdiği mezkûr rivayetlerin konu başlıkları şu şekildedir: “Medine'nin Hz. Peygamber tarafından harem bölgesi kılınması”⁴⁸⁴, “Mescid-i Nebevî'de kılınan namazın fazileti”⁴⁸⁵, “Allah Resûlü'nün Medine için bereket dua etmesi”⁴⁸⁶, “Erîs Kuyusu”⁴⁸⁷ ve “Zülhuleyfe Mescidi”⁴⁸⁸.

Matarî'nin Şerefüddîn ed-Dimyâtî'den işittiği rivayetlerin hepsi Müslim kaynaklıdır. Dimyâtî, rivayetleri Müslim'de geçtiği şekilde herhangi bir ilave yapmaksızın Matarî'ye nakletmiştir.

Matarî'nin mezkûr rivayetlerde hocası Dimyâtî'den Müslim'e muttasıl bir senede yer verdiği tespit edilmektedir. Senedde yer alan Şerefüddîn ed-Dimyâtî (ö. 705/1306), Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed et-Temîmî (ö. 648/1250) ve Ebü'l-Bekâ Sâlih el-Müdlîcî'nin (ö. 651/1253); Temîmî ve Müdlîcî, Ebü'l-Mefâhir Saîd b. Hüseyin el-Me'mûnî'nin (ö. 576/1181); Me'mûnî, Ebû Abdullah Muhammed b. Fadl es-Sâidî'nin (ö. 530/1136); Sâidî, Ebü'l-Hüseyin Abdülgâfir b. Muhammed el-Fârisî'nin (ö. 529/1134-35); Fârisî, Ebû Ahmed Muhammed b. İsâ

⁴⁸⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 49; Müslim, “Hac”, 1360.

⁴⁸⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 62; Müslim, “Hac”, 1394.

⁴⁸⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 123; Müslim, “Hac”, 1365.

⁴⁸⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 149-151; Müslim, “Fedâilü's-Sahâbe”, 2403. Matarî, rivayeti sunduktan sonra, kuyunun konumu ve kuyuda yapılan yenileme faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir.

⁴⁸⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 189; Müslim, “Hac”, 1188. Matarî, söz konusu rivayeti sunduktan sonra mescidin kendi dönemindeki halinden haber vermektedir.

el-Celûdî'nin (ö. 368/901); Celûdî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 308/921); Nîsâbü'rî de Müslim'in öğrencisidir.

Ebû Muhammed Abdullah b. İmrân el-Beskerî

Fıkıh ve edebiyat alanlarında temâyüz edip sûfiliği ile tanınan Beskerî'nin⁴⁸⁹ ismi *et-Ta'rîf* de iki yerde geçmektedir. Matarî, eserin mukaddimesinde Medine'nin faziletine dair Beskerî'nin bir şiirini zikretmektedir.⁴⁹⁰ Beskerî'den alınan bir diğer rivayet ise, “Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret esnasında selamlamanın nasıl olacağı” hakkındadır.⁴⁹¹ Beskerî, Şâzeliyye tarikatının kurucusu Ebû'l-Hasen eş-Şâzelî'nin (ö. 656/1258) selamlama sırasında okuduğu cümleleri rivayet etmektedir.

Alemüddîn Sencer el-İzzî

Matarî, *et-Ta'rîf* isimli eserinde Alemüddîn Sencer el-İzzî'den işittiğini beyanla sadece bir rivayete yer vermiştir. Mezkûr rivayet, 654 (1256) senesinde Medine'de meydana gelen yangın hakkındadır.⁴⁹² İzzî'nin bizzat yangına şahit olanlardan olması rivayetin kıymetini arttırmaktadır.

Yâ'kûb b. Ebî Bekr el-Muhterik

Matarî, eserinde Yâ'kûb b. Ebî Bekr'den işittiği iki rivayete yer vermektedir. Söz konusu rivayetler “Mescid-i Nebevî yangını sonrası mescidde yapılan yenileme faaliyetleri”⁴⁹³ ve “Allah Resûlü'nün Nûreddin ez-Zengî'nin (ö. 569/1174) rüyasına girmesi ve sonrasında gelişen hadiseler”⁴⁹⁴ hakkındadır. Yâ'kûb b. Ebî Bekr el-Muhterik, Alemüddîn Sencer el-İzzî gibi Medine'de meydana gelen yangına şahit olanlar arasında yer almaktadır.

2.5 İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne*'sinin Zeyli Olduğu Görüşünün Değerlendirilmesi

Te'lif edebiyatında, bir eseri içerik ya da kronolojik açıdan tamamlama, eksiklerini giderme ve birtakım ilâveler yapma amacıyla yazılan eserlere zeyil türü eserler denilmiştir.⁴⁹⁵ *et-Ta'rîf*'in İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne* isimli eserinin zeyli olduğuna dair görüşler

⁴⁸⁹ İbn Rüseyd, *Mil'ü'l-aybe*, 267.

⁴⁹⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 41.

⁴⁹¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 73.

⁴⁹² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 169.

⁴⁹³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 83.

⁴⁹⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 208.

⁴⁹⁵ İsmail Durmuş, “Zeyil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/339-342.

mevcuttur. Kaynaklar incelendiğinde bu görüşü ortaya atan ilk kişinin, *Tahkîku'n-nusre bi telhîsi me 'âlimi Dâri'l-Hicre* adlı eseri ile *ed-Dürretü's-semîne*'ye zeyil yazan, Ebû Muhammed Ebû Bekr el-Merâğî (ö. 817/1414) olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹⁶ Kâtip Çelebi de *Keşfüz'z-zünûn*'da Merâğî'den iktibasta bulunarak *et-Ta'rîf*'in *ed-Dürretü's-semîne*'nin zeyli olduğu görüşüne yer vermiştir.⁴⁹⁷ Son dönemde kaleme alınan bazı çalışmalar⁴⁹⁸ da *et-Ta'rîf*'in İbnü'n-Neccâr'ın eserinin zeyli olduğu yönündeki Merâğî kaynaklı bu görüşü tekrar etmişlerdir.

Matarî'nin *et-Ta'rîf*'i zeyil olarak kaleme alındığına aldığına ilişkin herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır. Bilakis, eserin mukaddimesinde *et-Ta'rîf*'i muhtasar bir kitap olarak vasıflamaktadır.⁴⁹⁹ Eserin hacmine bakıldığında buradaki muhtasar ifadesinin, Matarî'nin tevazusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Matarî ve eseri hakkında mâlûmat veren biyografi kaynaklarının hiçbirisi *et-Ta'rîf*'in zeyil olduğuna dair bir bilgi vermemektedirler. *et-Ta'rîf*'in zeyl olup olmadığı hususunda nihaî kararı verebilmek için genel bir içerik analizine ihtiyaç duyulmaktadır.

Matarî, *et-Ta'rîf*'i kaleme alırken eserini bab ve fasıllara ayırmayıp, konulara ayrı ayrı başlıklar vererek her konuyu düzenli bir şekilde ele alır. Başlıklandırmalarda genellikle “haber”, “zikir” veya “... hakkında gelen (rivayetler)” kelimelerini kullanır. Örneğin, Medine'nin faziletleri hakkında *Sâhîh-i Müslim*'deki haberleri zikrederken “Ahbâr-u min Sâhîh-i Müslim”⁵⁰⁰ (أخبار من صحيح مسلم); Mescid-i Nebvî'nin kapılarını konu ederken “Zikrû ebvâbi mescid-i Resûlillâh”⁵⁰¹ (ذكر أبواب مسجد رسول الله) ve Allah Resûlü'nün mescidinin fazileti hakkındaki rivayetleri zikrederken “mâ câe fî fadli mescid-i Resûlillâh”⁵⁰² (ما جاء في فضل مسجد رسول الله) şeklinde başlık vermiştir.

Matarî, konuları yirmi sekiz başlık altında ele almaktadır. Konu sıralaması ana başlıklar üzerinden şu şekildedir: Medine'nin, Mescid-i Nebvî'nin ve Ravza-i Muhattara'nın faziletleri, Allah Resûlü'nün ziyaret edilmesi, Hz. Peygamber'in minberi ve musallâsı, Medine'de meydana gelen yangın ve mescidin onarım çalışmaları, Mescid-i Nebvî'nin kapıları ve meşhur sütunları, Bakî' Kabristanlığı ve fazileti, Uhud Dağı ve fazileti, Medine'de bilinen mescidleri

⁴⁹⁶ Ebû Muhammed Ebû Bekr b. el-Huseyn el-Kureşî el-Merâğî, *Tahkîku 'n-nusre bi telhîsi me 'âlimi Dâri'l-Hicre*, nşr. Abdullâh b. Abdulhalim Useylân, 2002, 5.

⁴⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/302-303.

⁴⁹⁸ Bu çalışmalar şunlardır: Muhammed el-Behlâvî, *Fihrist el-kütüb el-'arabîyye el-mahfûzah bi'l-kütübhane el-hidîviyye* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1889), 5/36; es-Semlî, *el-Üser'ül-ilmiyye*, 286; es-Semîn, *Eserü'l-mısriyyine fî'l-hareketi'l-ilmiyye* 64; Abdürrezzâk es-Sâidî, “Mu'cemü ma üllife ani'l Medîneti'l-Münevvere-1”, *Dârü'l-Yemâme* 31/1,2 (1996), 49-79 .

⁴⁹⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 41.

⁵⁰⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 49.

⁵⁰¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 103.

⁵⁰² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 61.

ve kendilerinden hiçbir iz kalmamış mescidler, Allah Resûlü'nün kuyuları ve Medine'deki diğer kuyular, Medine'nin vadileri ve hendekleri, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı rivayet edilen mekânlar.

İbnü'n-Neccâr ise *ed-Dürretü's-semîne*'yi kaleme alırken eserini on sekiz bâba ayırmış ve ele aldığı konuları bu bâblar altında sunmuştur. Başlıklandırmalarda “zikir” ibaresini kullanan İbnü'n-Neccâr'ın konu sıralamasının ana başlıklar üzerinden şu şekilde sıralandığı görülür: Medine'nin isimlerinin ve ilk sakinleri, Medine'nin fethi, Hicret, Medine'nin faziletleri, Medine'nin harem bölgesi olması ve harem sınırları, Akîk Vadisi, Medine'nin kuyuları, Uhud Dağı'nın faziletleri ve orada bulunan şühedâ, Benî Nadîr'in Medine'den çıkartılması, Medine'nin çevresine hendek kazılması, Benî Kurayza'nın Medine'de öldürülmeleri, Mescid-i Nebvî'nin ve faziletleri, Medine'de bulunan mescidler ve faziletleri, Mescid-i Dırâr, Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in vefatları, Hz. Peygamber'i ziyaret etmenin fazileti, Bakî' Kabristanlığı ve fazileti, sahabe, tabiîn ve onlardan sonra gelenlerden Medine'de oturmuş meşhur şahsiyetler.

Tablo 1. Matarî ve İbnü'n-Neccâr'ın Ele Aldığı Bazı Konulara Dair Karşılaştırma

		Matarî	İbnü'n-Neccâr
	Üstüvânetü'l-Muhalleka	+ Matarî, Hz. Peygamber'in kıblenin tahvilinin ardından on gün kadar bu sütunun yanında namaz kıldırıldığından bahsetmiş ve konumu hakkında bilgi vermiştir. Matarî bu sütunun Üstüvânetü Âişe ve Üstüvânetü'l-Muhâcirin olarak da isimlendirildiğini ifade etmiştir.	- İbnü'n-Neccâr, sütun hakkında bilgi vermemektedir.
	Üstüvânetü't-Tevbe	* Matarî, bu sütunun sahabî Ebû Lübâbe ile alakası olduğunu ifade etmekle yetinmiş ve konumunu bildirmiştir.	* İbnü'n-Neccâr, sütunun Ebû Lübâbe ile olan alakasını uzunca zikretmiş ve konumunu

Ravza-i Şerîfe'deki Meşhur Sütunlar			bildirmiştir. Ayrıca Allah Resûlü'nün nafile namazlarını çoğunlukla burada kıldığını ifade etmiştir.
	Üstüvânetü Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib	* Matarî, Hz. Peygamber'e heyetler geldiğinde Hz. Ali'nin bu sütunun yanında bekleyip Hz. Peygamber'i koruduğunu bu sebeple de "Muharres" olarak da bilindiğini ifade etmiştir.	* İbnü'n-Neccâr, bu ayrıntıya yer vermemektedir.
	Üstüvânetü'l-Vüfûd	* Matarî, sahabenin önde gelenlerinin bu sütunun yanında oturduklarını ve bu sebeple "Meclisü'l-Kılâde" olarak da bilindiğini ifade etmiştir.	* İbnü'n-Neccâr, bu ayrıntıya yer vermemektedir.
	Sütunların Yanında Namaz Kılmanın Fazileti	- Matarî, bu konuya yer vermemektedir.	+ İbnü'n-Neccâr, mezkûr sütunların yanında namaz kılmanın müstehap olduğundan bahsetmektedir.
Hendek	Hendek Gazvesi	* Matarî, gazvenin tarafları hakkında bilgi vermekle yetinmektedir	* İbnü'n-Neccâr, gazveyi uzunca anlatmaktadır
	Hendeğin Kazıldığı Yerler	+ Matarî, hendeğin nerelere kazıldığı konusunda bilgi vermektedir.	- İbnü'n-Neccâr, bu konuya değinmemiştir
Akîk Vadisi	Akîk Vadisi'nin Doğduğu ve Geçtiği Yerler	+ Matarî, vadinin doğduğu mekân ve Medine'de geçtiği yerler hakkında bilgi vermektedir	- İbnü'n-Neccâr, bu konuya değinmemiştir
	Akîk Vadisi'nin İsimlendirilmesi	+ Matarî, Yemen Tübbâsı tarafından akîk diye isimlendirildiği bilgisini vermektedir	- İbnü'n-Neccâr, herhangi bir bilgi vermemektedir
	Urve b. Zübeyr'in Akîk Vadisinde	- Matarî, bu konuya değinmemektedir	+ İbnü'n-Neccâr, Urve b. Zübeyr'in Akîk

	kendisi için ev yaptırması		Vadisi’nde kendisi için ev yaptırdığı bilgisini paylaşmaktadır
	H.z. Peygamber’in Heysem el-Müzenî’yi Akîk Vadisi’ne vali olarak ataması	- Matarî, bu konuya değinmemektedir	+ İbnü'n-Neccâr, H.z. Peygamber’in Heysem el-Müzenî’yi Akîk Vadisi’ne vali olarak atadığını belirtmektedir
Medine’deki Mescidler	Bağle Mescidi	* Matarî, bu mescidin isminin Benî Zafer Mescidi olduğunu ancak yaşadığı dönemde Bağle Mescidi olarak bilindiğini ifade etmiştir.	* İbnü'n-Neccâr, mescidin Benî Zafer şeklinde isimlendirilmesi hakkında bilgi vermemektedir
	İcâbe Mescidi	* Matarî, bu mescidin isminin Benî Muâviye b. Mâlik b. Neccâr Mescidi olduğunu ancak aynı zamanda İcâbe Mescidi olarak da bilindiğini ifade etmiştir.	* İbnü'n-Neccâr, mescidin Benî Muâviye b. Mâlik b. Neccâr Mescidi şeklindeki isminden bahsetmemiştir.

Tablo 2. Matarî’nin Eserinde Yer Verip İbnü'n-Neccâr’ın Yer Vermediği Konular

		Matarî	İbnü'n-Neccâr
Medine’nin Vadileri	Rânûnâ Vadisi	+	-
	Cefâf Vadisi	+	-
	Müzeynib Vadisi	+	-
	Mehzûr Vadisi	+	-
Uhud ve Fazileti	Ayneyn Tepesi	+	-
Medine’nin Kuyuları	Cemel Kuyusu	+	-
	İhn Kuyusu	+	-
	Sukyâ Kuyusu	+	-

Medine'deki Mescidler	Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib Mescidi	+	-
	Selmân-ı Fârisî Mescidi	+	-
	Cuma Mescidi	+	-
	Benî Harâm Mescidi	+	-
Resûlullâh'ın Mekke ile Medine Arasında Namaz Kıldığı Nakledilen Mescidler		+	-
Resûlullâh'ın Medine ile Tebük Arasında Namaz Kıldığı Mescidler		+	-
Medine'de Kendisinden İz Kalmamış Mescidler		+	-
Gazvelerdeki Meşhur Mescidler		+	-

Tablo 3. İbnü'n-Neccâr'ın Eserinde Yer Verip Matarî'nin Yer Vermediği Konular

		Matarî	İbnü'n-Neccâr
Medine'nin İsimleri ve İlk Sakinleri	Yahudilerin Hicaz'a yerleşmeleri	-	+
	Amâlikâlılardan kalan bazı kabilelerin Medine'ye yerleşmeleri	-	+
	Evs ve Hazrec'in Medine'ye yurt edinmeleri	-	+
	Evs ve Hazrec'in Akabe'de Hz. Peygamber ile görüşmeleri	-	+
Medine'nin Fethi	Heyetin Medine'ye dönüp İslâm'ı anlatmaları	-	+
	Hz. Peygamber ve Ashâbının Hicretleri	-	+
Medine'nin Faziletleri	Allah Resûlü ve sahabenin Mekke'den Medine'ye hicretleri	-	+
	Acve hurmasının fazileti	-	+
	Medine'de kılınan Cuma namazının sâir yerlerde kılınandan bin kat hayırlı olması	-	+
	Medine'de tutulan orucun sâir yerlerde tutulan bin aylık oruçtan daha hayırlı olması	-	+
Benî Nadîr'in Medine'den Çıkartılması	Medine'de vefat etmenin teşvik edilmesi	-	+
		-	+
Benî Kurayza'nın Medine'de öldürülmeleri		-	+
	Uhud şehitlerinin isimleri	-	+

Uhud'un Fazileti ve Uhud Şehitleri	Hiz. Hamza'nın şehit edilmesi	-	+
	Hanzale b. Ebî Âmir'in şehit edilmesi ve Melekler tarafından yıkanması	-	+
	Enes b. Nadr'in şehit edilmesi	-	+
	Amr b. Cemûh'un şehit edilmesi	-	+
Mescid-i Nebevî	Ezvâc-ı Tâhirât'ın hücreleri	-	+
	Mescid-i Nebevî'de Yüksek Sesle Konuşmanın Yasak Edilmesi	-	+
	Mescid-i Nebevî'de Uyumaya İzin Verilmesi	-	+
	Bilâl-i Habeşî'nin ezan okuduğu mekânlar	-	+
	Suffe ehli	-	+
	Mescid-i Nebevî'de bulunan su sebilleri	-	+
Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in vefatları	Hiz. Peygamber'in vefatı	-	+
	Hiz. Ebû Bekir'in vefatı	-	+
	Hiz. Ömer'in vefatı	-	+
	Kabirlerin konumu	-	+
Sahabe, tabiîn ve Onlardan Sonra Gelenlerden Medine'de İkamet etmiş Meşhur Şahsiyetler		-	+

Matarî ve İbnü'n-Neccâr'ın ele aldıkları konular yer yer benzerlik gösterse de konu sıralamaları, üslup, başlıklandırma vb. hususlar esas itibariyle oldukça farklıdır. Matarî, İbnü'n-Neccâr'ın ele aldığı şu konulara eserinde hiç yer vermemiştir: Medine'nin isimleri, Medine'nin İslâm öncesi tarihi, Allah Resûlü'nün Medine'ye hicreti, Medine'nin çarşıları, Ezvâc-ı Tâhirât'ın hücreleri, Suffe ehli, Mescid-i Nebvî'de bulunan su sebilleri, Medine'de ikamet eden Yahudilerin tarihi ve Uhud şehitlerinin isimleri, Benî Nadîr'in Medine'den çıkartılması, Benî Kurayza'nın Medine'de öldürülmeleri, Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in vefatları, sahabe, tabiîn ve onlardan sonra gelenlerden Medine'de ikâmet etmiş meşhur şahsiyetler. Buna karşılık Matarî'nin bilgi verdiği şu hususlar İbnü'n-Neccâr'ın eserinde kendisine yer bulamamıştır: Resûlullâh'ın Mekke ile Medine arasında namaz kıldığı nakledilen mescidler, Resûlullâh'ın Medine ile Tebük arasında namaz kıldığı mescidler, Medine'de kendisinden iz kalmamış mescidler, gazvelerdeki meşhur mescidler, Medine'nin Vadileri'nden Rânûnâ, Cefâf, Müzeynib ve Mehzûr Vadisi, Medine'nin Kuyuları'ndan Cemel, İhn ve Sukyâ Kuyusu, Medine'deki Mescidler'den Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib Mescidi, Selmân-ı Fârisî Mescidi, Cuma Mescidi ve Benî Harâm Mescidi. Netice olarak *et-Ta'rîf*; kâmil-mübâşir zeyil, istidrâk zeyli, terkîm zeyli, zeylimsi zeyil, terâcim/biyografi zeyilleri, mütemmim kitap niteliğinde zeyil gibi zeyil türlerinden hiçbirine uymamaktadır.

2.6 Muhtevası

Matarî, mukaddimenin ardından ilk olarak, “Medine'nin fazileti hakkında Sahîh-i Buhârî'den gelen rivayetler” başlığına yer verir. Matarî, bu başlık altında, Medine'ye Deccâl'in giremeyeceği, imanın merkezi konumunda bir şehir olması, Hz. Peygamber'in Medine'nin bereketlenmesi için dua etmesi ve hicretten sonra ashâbtan bazı kişilerin Medine'nin havasına alışamayıp hastalanmaları konularını ele almıştır.⁵⁰³

et-Ta'rîf'in ikinci başlığı, “(Medine'nin faziletine dair) Sahîh-i Müslim'den gelen haberler”dir. Bu başlık altında öncekinden farklı olarak, Medine'nin Hz. Peygamber tarafından harem bölgesi ilan edilmesi, Medine halkına kötülük besleyenlerin Allah'ın azabına duçar olacağı, Medine'nin Tâbe olarak isimlendirilmesi, Medine'nin tozunun cüzzam hastalığını yok etmesi, Allah Resûlü'ne en sevimli gelen toprağın Medine toprağı olması, Medine'nin Tevrat'ta geçen isimleri, Medine'nin Yesrib isimlendirilmesi vb. konular içermektedir.⁵⁰⁴

⁵⁰³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 43-47.

⁵⁰⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 49-59.

Matarî, üçüncü başlığını, “Resûlullâh’tan Mescidinin fazileti hakkında gelen (rivayetler)” şeklinde isimlendirmiştir. Bu kısımda; sadece üç mescid için yolculuğa çıkılabileceği, Mescid-i Nebvî’de kılınan namazın, Mescid-i Haram dışındaki diğer mescidlerde kılınan bin vakit namaza denk olması, Mescid-i Nebvî’nin peygamber mescidlerinin sonuncusu olup takva üzerine kurulması, Mescid-i Nebvî’ye sadece namaz kılma amacıyla giden kimsenin hac sevabı alması ve Mescid-i Nebvî’ye sadece ilim öğrenmek ya da öğretmek amacıyla giden kişinin cihad sevabı alması konuları yer almaktadır.⁵⁰⁵

Dördüncü başlığı Matarî, “Minber ile kabir arasının fazileti hakkında gelen rivayetler”e ayırmıştır. Allah Resûlü’nün evi ve minberinin; kabri ile minberinin arasının cennet bahçelerinden bir bahçe olması, minberinin havzının üzerinde olması ve Hz. Peygamber’i ziyaret esnasında kabir ile minber arasında iki rekât namaz kılmanın müstehap olması bu başlık altında yer verilen konulardır.⁵⁰⁶

et-Ta’rîf’in beşinci başlığı, “Resûlullâh efendimizi ziyaret etmenin zikredilmesi” ismini taşır. Matarî bu başlık altında; Hz. Peygamber’in kabrini ziyarete gelen insanların selamlamayı nasıl yaptıkları, Allah Resûlü’nü selamlama sırasında nelerin okunacağı, selamlama âdâbının nasıl olduğu ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i selamlarken nelerin söyleneceği konularını ele almaktadır.⁵⁰⁷

Matarî, altıncı başlığı, “Allah Resûlü’nün minberinin ve musallasının zikri, Harem-i Şerîf’te meydana gelen yangın, sonrasında yapılan yenileme faaliyetleri ve mescidin sınırları” şeklinde isimlendirmiştir. Matarî’nin bu başlık altında ele aldığı ilk konu Hz. Peygamber’in minberidir. Minberin Allah Resûlü dönemindeki boyutları, râşid halifeler, Emevî ve Abbâsî halifeleri dönemindeki yenilemeler sonucu minberin ulaştığı boyutlar ve kendi dönemindeki durumu ele alınan diğer konulardır. Matarî, devamla 654 (1256) senesinde Medine’de meydana gelen yangını ele almaktadır. Yangın sonucunda Mescid-i Nebvî’nin aldığı hasarlar, Son Abbâsî Halifesi Müsta’sım-Billâh (1242-1258) tarafından yapılan onarım çalışması, Memlûk Sultanlarından el-Melikü’l-Muiz İzzeddin Aybek (1250-1257), el-Melikü’l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (1259-1260) ve el-Melik’üz-Zâhir Rükneddin I. Baybars (1260-1277) dönemlerindeki yangın onarım çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Matarî, bu başlık altında

⁵⁰⁵ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 61-65.

⁵⁰⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 67-70.

⁵⁰⁷ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 71-80.

ayrıca, Mescid-i Nebevî'nin Allah Resûlü tarafından Hayber'in fethinden sonra genişletilmesi ve Mescidin Asr-ı Sâadet dönemindeki boyutları konularını ele almaktadır.⁵⁰⁸

Matarî'nin yedinci başlığı “Ravza-i Şerîfe'deki meşhur sütunların zikri” şeklindedir. Üstüvânetü'l-Muhalleka, Üstüvânetü't-Tevbe, Üstüvânetü Âişe (Üstüvânetü'l-Muhâcirîn), Üstüvânetü Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib ve Üstüvânetü'l-Vüfûd bu başlık altında yer verilen konulardır.⁵⁰⁹

et-Ta'rif'in sekizinci başlığı, “Resûlullâh'ın üzerinde hutbe îrât ettiği kütüğün zikri” şeklinde isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in önceleri bir kütüğün üzerine çıkıp hutbe okuması ve sonrasında kendisi için bir minber inşâ edilmesi, kütüğün Matarî'nin yaşadığı dönemdeki durumu bu başlık altında incelenen konulardır.⁵¹⁰

et-Ta'rif'in dokuzuncu başlığı, “Hz. Peygamber'in musallasının sağında bulunan sütunun yanındaki kütüğün zikri” şeklindedir. Bu başlık altında, Allah Resûlü'nün üzerine yaslanıp ashâbıyla sohbet ettiği kütük zikredilmektedir.⁵¹¹

Matarî, eserinin onuncu başlığına “Resûlullâh'ın gece namaz kıldığı yerin zikri” ismini vermektedir. Bu başlık altında, Hz. Peygamber'in gece namazı için kalktığında namazı mescidin hangi bölümünde kıldığı bilgisi paylaşılmaktadır.⁵¹²

et-Ta'rif'de on birinci başlık, “Allah Resûlü'nün mescidindeki ana kapılar ile evler arasındaki koridorlardan mescide açılan kapıların zikri” şeklinde isimlendirilmiştir. Mescidi çevreleyen evler arasında oluşan koridorlardan mescide açılan küçük kapılar, Mescid-i Nebevî'deki Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman kapıları, Ömer b. Abdülazîz tarafından Hz. Fatıma'nın evinin mescide dahil edilmesi gibi bilgiler bu başlık altında yer verilen konulardır.⁵¹³

et-Ta'rif'de on ikinci başlık, “Allah Resûlü'nün Mescidi'nin kapılarının zikri” şeklindedir. Matarî'nin bu başlık altında yer verdiği konular şunlardır: Mescid-i Nebevî'nin inşâ edileceği yerin belirlenmesi ve arsasının satın alınması, Mescid-i Nebevî ilk inşâ edildiğinde üç kapıya sahip olması, Mescid-i Nebevî'nin Velid b. Abdülmelik (705-715) tarafından genişletilmesi sonucunda mescidin yirmi kapısı olması, Zengîler'in veziri Cemâleddin Muhammed b. Alî b. el-İsfahânî (ö. 559/1164) tarafından mescidde yapılan

⁵⁰⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 81-89.

⁵⁰⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 91-92.

⁵¹⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 93-95.

⁵¹¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 97-98.

⁵¹² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 99.

⁵¹³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 101-102.

yenileme çalışmaları, Medine için sur inşâ edilmesi, mescidin kapıları, bulunduğu konumları ve kimler tarafından inşâ edildikleri, Hz. Ömer'in defni akabinde Kabr-i Şerîf'e inşâ edilen duvar, Baybars'ın 667 (1269) ve 668 (1270) yıllarında; el-Melikü'l-Âdil Zeyneddin Ketboğa'nın (1294-1296) ise 694 (1295) senesinde Kabr-i Şerîf'de yaptırdığı onarım çalışmaları, el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun (1279-1290) tarafından 719 (1319) senesinde Mescid-i Nebevî'nin çatısında yapılan yenilemeler.⁵¹⁴

Matarî, eserinin on üçüncü başlığına, “Bakî‘ Kabristanlığı’nın zikri ve fazileti hakkında zikredilenler” şeklinde isim vermiştir. Matarî bu başlık altında, Hz. Peygamber'in gece vakitlerinde Bakî‘ Kabristanlığı’nı ziyaret etmesi, Bakî‘ Kabristanlığı’nın fazileti, Ehl-i Beyt'ten orada medfûn olanlar ve onların türbeleri, ashâbın önde gelenlerinin Cennetü'l- bakî‘deki kabirleri konularına yer vermektedir.⁵¹⁵

et-Ta'rif'in on dördüncü başlığı, “Uhud'un zikri, fazileti hakkında söylenenler ve oradaki şühedanın zikri” ismini taşımaktadır. Bu başlık altında, Allah Resûlü'nün uhud hakkındaki hadisleri, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un umre niyetiyle yola çıkmaları ve Hz. Hârûn'un Medine'de hastalanıp vefat edip Uhud'a defnedilmesi, Hz. Hamza ve Abdullah b. Cahş'ın kabirleri, Hz. Hamza'nın kabrinin çevresinde olan Uhud şehitlerinin kabirleri, Ayneyn Tepesi konularına yer verilmektedir.⁵¹⁶

Matarî, on beşinci başlığı, “Medine'deki bilinen mescidlerin zikri” şeklinde isimlendirmiştir. Matarî, bu başlık altında Medine'de Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bilinen ve kendi yaşadığı dönemde hala mevcut olan mescidleri zikretmektedir.⁵¹⁷ Bu başlık altında kendileri hakkında bilgi verilen konular şunlardır: Kubâ Mescidi ve orada namaz kılmanın fazileti, Kubâ ile Medine arasındaki mesafe, Mescid-i Dırâr, Cuma Mescidi, Hz. Peygamber'in hicret sırasında Kubâ'da bir müddet konaklaması, Cuma namazının farz kılınması, Fadîh Mescidi, Benî Kurayza Mescidi, Meşrebetü Ümmi İbrahim, Benî Zafer Mescidi, Benî Muâviye b. Mâlik b. Neccâr Mescidi, Fetih Mescidi, Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib Mescidi, Selmân-ı Fârisî Mescidi, Benî Harâm Mescidi.⁵¹⁸

⁵¹⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 103-114.

⁵¹⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 115-122.

⁵¹⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 123-127.

⁵¹⁷ Daha önceden de değinildiği gibi, mescidden kasıt Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlardır. Bu mekânlara Allah Resûlü'nün vefatından sonra mescidler inşâ edilmiştir. Ancak kaynaklara, Hz. Peygamber hayatta iken o mekânlarda sanki bir mescid varmış gibi geçmiştir.

⁵¹⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 129-142.

et-Ta'rif de on altıncı başlık, “Kıbleteyn Mescidinin zikri” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu başlık altında, kıblenin tahvili ve mescidin konumu bahislerine yer verilmektedir.⁵¹⁹

Matarî on yedinci başlığı “Resûlullah'ın Medine'deki bayram musallasının zikri” konularına ayırmıştır. Bu başlık altında; Hz. Peygamber'in bayram namazlarını kıldırıldığı mekânlar, Allah Resûlü'nün kurbanını kestiği mekân ve Ebû Zer el-Gıfârî Mescidi yer verilen konulardır.⁵²⁰

et-Ta'rif'in on sekizinci başlığı, “Resûlullâh'a nisbet edilen kuyuların zikri” şeklindedir. Matarî bu başlık altında Medine'de bulunan ve Hz. Peygamber'e nisbet edilen kuyulara yer vermektedir. Matarî, kuyuların Allah Resûlü ile olan alakasına, bulunduğu yerlere, yenileme çalışmalarına ve yaşadığı dönemdeki durumlarına değinmektedir. Bu başlık altında zikredilen kuyular şunlardır: Erîs Kuyusu, Gars Kuyusu, Bussa Kuyusu, Hâ Kuyusu, Budâa Kuyusu, Rûme Kuyusu.⁵²¹

et-Ta'rif'in on dokuzuncu başlığı, “Hz. Peygamber'e nisbet edilen pınar'ın zikri” şeklinde isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber'e nisbet edilen pınarın doğduğu ve geçtiği mekânlar, Cemel Kuyusu, İhn Kuyusu bu başlık altında yer verilen konulardır.⁵²²

Matarî'nin yirminci başlığı, “Medine'nin vadilerinin isimlerinin ve konumlarının zikri” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu başlık altında ele alınan konular şunlardır: Akîk Vadisi, Rânûna Vadisi, Cefâf Vadisi, Buthân Vadisi, Müzeyneb Vadisi, Mehzûr Vadisi, Şezât Vadisi, Medine'de meydana gelen yangın, 690 (1291), 710 (1310) ve 734 (1334) senelerinde Şezât deresinin taşması ve 734 senesindeki taşkın sonrasında Hz. Hamza'nın kabri ve Ayneyn Tepesinin dört ay boyunca su altında kalması.⁵²³

et-Ta'rif'in yirmi birinci başlığı “Hendeğin zikri” şeklinde isimlendirilmiştir. Matarî bu başlık altında Ahzâb Gazvesi'nde kazılan hendeğin özellikleri hakkında mâlûmat vermektedir.⁵²⁴

Matarî, eserinin yirmi ikinci başlığını, “Akîk Vadisi'nin ve faziletinin zikri” şeklinde isimlendirmiştir. Matarî, bu başlık altında Akîk Vadisi'nin fazileti hakkında söylenen hadisleri zikretmektedir. Bu başlık altında yer verilen diğer konular şunlardır: Vadinin niçin Akîk olarak

⁵¹⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 142-143.

⁵²⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 145-148.

⁵²¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 149-159.

⁵²² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 161-165.

⁵²³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 167-172.

⁵²⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 173-174.

isimlendirildiği, Cemmâvât Dağları, Hz. Osman döneminde insanların Akîk Vadisi'ne evler inşâ edip yerleşmeleri, Akîk Vadisi'nden Mescid-i Nebevî'nin zemini için çakıl taşı alınması.⁵²⁵

et-Ta'rif in yirmi üçüncü başlığı, "Harem sınırlarının zikri" şeklinde isimlendirilmiştir. Bu başlık altında yer verilen konular şunlardır: Aîr ve Sevr Dağları arasının Medine'nin harem bölgesi olması, Harem bölgesi sınırları içerisinde kalan yerler, Hz. Peygamber'in koruluğu, Harem bölgesi sınırları içerisinde avlanmanın yasak olması ve dört mezhebin bu konudaki görüşleri.⁵²⁶

et-Ta'rif in yirmi dördüncü başlığı, "Resûlullâh'ın Mekke ile Medine arasında namaz kıldığı nakledilen mescidlerin zikri" şeklinde isimlendirilmiştir. Bu başlık altında yer alan konular şunlardır: Zülhuleyfe Mescidi, Hz. Peygamber'in Zülhuleyfe'de ihrama girip iki rekat namaz kılması, Allah Resûlü'nün telbiyesi, Zülhuleyfe Mescidi'nin kible tarafında kalan küçük mescid, Şerefü'r-Ravhâ'daki mescid, Ravhâ Vadisi'nde bulunan mescid, Ravhâ Vadisi, Ğazâle Mescidi, Mekke ile Medine arasındaki güzergah, el-Arc Vadisi'nin arkasında bulunan Tel'a tarafında bulunan mescid, Esâye Mescidi, Zü Tuvâ'daki mescid, Safrâ Mescidi, Zâtü'l-Ecdâl'de bulunan mescid, Bürûd'da bulunan mescid, Mebrek yolunda bulunan mescid, el-Arc ve Ebvâ arasında bulunan mescid.⁵²⁷

Matarî'nin yirmi beşinci başlığı, "Resûlullâh'ın Medine ile Tebük arasında namaz kıldığı mescidler" şeklindedir. Bu başlık altında yer alan mescidler şunlardır: Tebük Mescidi, Tevbe Mescidi, Seniyyetü'l-Midrân'da bulunan mescid, Zâtü'z-Zirâb'daki mescid, el-Ahdar'daki mescid, Zâtü'l-Hatîm'deki mescid, Lâlâ'daki mescid, el-Betra tarafındaki mescid, Şakk-ü Târâ'daki mescid, eş-Şavşak'taki mescid, Sadr-ı Havz'daki mescid, Hicr'deki mescid, Saîd'deki mescid, Vadi'l-Kurâ'daki Mescid, Ruk'a'daki mescid, Zü'l-Merve'deki mescid, Feyfâü'l-Fahleteyn'deki mescid, Zû Hüşub'daki mescid.⁵²⁸

Matarî, eserinin yirmi altıncı başlığını, "Medine'deki bilinmeyen mescidler" konusuna ayırmıştır. Matarî, bu kısımda kalıntıları kendi dönemine gelemeyen mescidleri konu etmektedir. Bu başlık altında yer verilen konular şunlardır: Benî Zürayk Mescidi, Benî Sâide Mescidi, Bakîü'z-Zübeyr'deki mescid, Benî Gifâr yurdundaki mescid, Cüheyne'deki mescid, iki kişinin Allah Resûlü'nün kabrine zarar vermeye niyetlenmeleri sonrasında Nûreddin ez-Zengî'nin rüyasında Hz. Peygamber'i görmesi ve sonrasında gerçekleşen hadisler, Dârü'n-

⁵²⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 175-179.

⁵²⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 182-188.

⁵²⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 189-200.

⁵²⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 201-203.

Nâbîga Mescidi, Adî b. Neccâr Mescidi, Benî Hudre Mescidi, Benî Hudeyle Mescidi, Benî Dînâr Mescidi, Aslû'l-Menâreteyn'deki mescid, Benî Hârîse Mescidi, Benî Abdileşhel Mescidi, Benî Hublâ Mescidi, Benî Ümeyye b. Zeyd Mescidi, Benî Hudâre Mescidi, Nûr Mescidi, Sa'd b. Hayseme'nin evindeki mescid, Tevbe Mescidi, Şeyhayn'deki mescid, Benî Hutame Mescidi, Benî Beyyâda Mescidi, Feyfâülhabâr Mescidi.⁵²⁹

et-Ta'rîf'in yirmi yedinci başlığı, “Gazvelerdeki meşhur mescidler” şeklinde isimlendirilmiştir. Matarî bu kısımda Hz. Peygamber'in gazveleri sırasında namaz kıldığı yerlere inşâ edilen mescidlere yer vermektedir. Bu başlık altında zikredilen mescidler şunlardır: Hayber Gazvesi sırasında Allah Resûlü'nün namaz kıldığı İsr'deki ve Sahbâ'daki mescidler, Bedir Gazvesi sırasında Hz. Peygamber'in namaz kıldığı Bedir Mescidi, Uşeyre Mescidi, Hudeybiye Mescidi, Leyye'deki mescid, Şemrân'daki mescid.⁵³⁰

Matarî, eserinin yirmi sekizinci başlığını, “Bu bâbın semâ dışındaki yollardan elde edilen rivayetleri içeren tetimmesi” şeklinde isimlendirmiştir. Bu başlık, eserin yazmalarından Lala İsmail⁵³¹ ve Hacı Ahmed⁵³² nüshalarında, “Allah Resûlü'nün minberinin ve musallasının zikri, Harem-i Şerîf'te meydana gelen yangın, sonrasında yapılan yenileme faaliyetleri ve mescidin sınırları” ve “Ravza-i Şerîfe'deki meşhur sütunların zikri” başlıkları arasında bulunmaktadır. Ancak eserin Tırabzûnî neşri ve bu çalışmada esas alınan Ruhaylî neşrinde bu kısım en son başlık olarak zikredilmiştir. Ruhaylî, neşir çalışmasında esas nüsha olarak kabul ettiği 743 (1342) tarihli yazmada sıralamanın bu şekilde olduğunu ifade etmiştir. Matarî mezkûr başlık altında şu konuları zikretmektedir: Mescid-i Nebvî ilk inşâ edildiği zaman kullanılan yapı malzemeleri ve mescidin boyutları, kıblenin tahvili, Hz. Ömer dönemi Mescid-i Nebvî'de yapılan genişletme faaliyeti, “Hz. Osman dönemi mescidde yapılan genişletmeler ve mescidin boyutları, Velid b. Abdülmelik döneminde Ömer b. Abdülazîz tarafından mescidin genişletilmesi ve Ezvâc-ı Tâhirât'ın odalarının mescide dahil edilmesi, Mescid-i Nebvî'ye dört adet minare inşâ edilmesi, Mescid-i Nebvî'de Mehdî döneminde yapılan genişletmeler.⁵³³ Görüldüğü üzere ele alınan konular, mescidin fiziksel yapısı ile ilgilidir. Bu nedenle Lala İsmail ve Hacı Ahmed nüshalarında olduğu gibi tetimme başlığının Mescid-i Nebvî'nin fiziksel özelliklerinin ele alındığı 6. ve 7. başlıklar arasında yer alması daha uygundur.

⁵²⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 205-221.

⁵³⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 223-226.

⁵³¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, (Şeyh Arif Hikmet Kütüphanesi, 3815), 27a-31b.

⁵³² el-Matarî, *et-Ta'rîf* (Hacı Ahmed Paşa, 362894), 22b-26a.

⁵³³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 229-235.

Tablo 4. *et-Ta'rif*'in Muhtevası

1.	Medine'nin fazileti hakkında Sahîh-i Buhârî'den gelen rivayetler
2.	(Medine'nin faziletine dair) Sahîh-i Müslim'den gelen haberler
3.	Resûlullâh'tan Mescidinin fazileti hakkında gelen rivayetler
4.	Minber ile kabir arasının fazileti hakkında gelen rivayetler
5.	Resûlullâh efendimizi ziyaret etmenin zikredilmesi
6.	Allah Resûlü'nün minberinin ve musallasının zikri, Harem-i Şerîf'te meydana gelen yangın, sonrasında yapılan yenileme faaliyetleri ve mescidin sınırları
7.	Ravza-i Şerîfe'deki meşhur sütunların zikri
8.	Resûlullâh'ın üzerinde hutbe îrât ettiği kütüğün zikri
9.	Hiz. Peygamber'in musallasının sağında bulunan sütunun yanındaki kütüğün zikri
10.	Resûlullâh'ın gece namaz kıldığı yerin zikri
11.	Allah Resûlü'nün mescidindeki ana kapılar ile evler arasındaki koridorlardan mescide açılan kapıların zikri
12.	Allah Resûlü'nün mescidi'nin kapılarının zikri
13.	Bakî' Kabristanlığı'nın zikri ve fazileti hakkında zikredilenler
14.	Uhud'un zikri, fazileti hakkında söylenenler ve oradaki şühedanın zikri
15.	Medine'deki bilinen mescidlerin zikri
16.	Kıbleteyn Mescidinin zikri

17.	Resûlullah'ın Medine'deki bayram musallasının zikri
18.	Resûlullâh'a nisbet edilen kuyuların zikri
19.	Hz. Peygamber'e nisbet edilen pınar'ın zikri
20.	Medine'nin vadilerinin isimlerinin ve konumlarının zikri
21.	Hendeğin zikri
22.	Akîk Vadisi'nin ve faziletinin zikri
23.	Harem sınırlarının zikri
24.	Resûlullâh'ın Mekke ile Medine arasında namaz kıldığı nakledilen mescidlerin zikri
25.	Resûlullâh'ın Medine ile Tebük arasında namaz kıldığı mescidler
26.	Medine'deki bilinmeyen mescidler
27.	Gazvelerdeki meşhur mescidler
28.	Bu bâbın semâ dışındaki yollardan elde edilen rivayetleri içeren tetimmesi

2.7 Üslup Özellikleri

et-Ta'rif, muahhar bir şehir tarihidir. Dolayısıyla öncesinde te'lif edilmiş ve Medine ile ilgili bilgi içeren pek çok kaynaktan istifade edilerek yazılmıştır. Eserde, şehir tarihi, hadis, siyer, tabakât, vefeyât, coğrafya, dil ve edebiyata dair kaynaklardan faydalandığı görülmektedir. Matarî, bu kaynaklardan bilgi alırken bazen müellifin tam ismini, bazen künyesini, bazen lakabını, bazen nisbesini, bazen de hem müellifin ismini hem de kitabının ismini zikretmiştir. Örneğin; “Bize Emînüddîn Ebü'l-Yümn Abdüssamed b. Abdilvehhâb b. Asâkir tahdis etti.” derken müellifin uzunca ismini zikrederek kendisinden ictibasta

bulunmaktadır.⁵³⁴ Bir başka yerde, “Bize Ebü’l-Hasen tahdis etti.”⁵³⁵ diyerek hocası Garrâfî’nin sadece künyesini zikretmektedir. Matarî eserinin bir başka yerinde, “Bize Tâcüddîn tahdis etti.”⁵³⁶ diyerek sadece hocasının lakabını zikretmektedir. Bir başka yerde ise, “Bâcî dedi ki”⁵³⁷ diyerek sadece kaynağının nisbesini zikretmektedir. Müellifimizin, “Muhibbüddîn et-Taberî, *Zehâ’irü’l-’ukbâ fî menâkibi zevi’l-kurbâ* adlı kitabında dedi ki.”⁵³⁸ diyerek hem müellifin hem de eserinin ismini zikrederek alıntı yaptığı yerler de mevcuttur. Yukarıda ta’dât edilen yöntemlerden birisini kullanarak muhakkak kaynağına işaret eden Matarî, az da olsa eserinde eser ve müellif ismi zikretmeksizin de nakillerde bulunmuştur. “Nekale ehlü’s-siyer” ibaresi ile yer yer karşılaşmak mümkündür. Örneğin müellifimiz, Mescid-i Nebevî’deki sütunlar bahsinde tevbe sütunu hakkında bilgi verirken bu lafzı kullanmıştır.⁵³⁹

Matarî, *et-Ta’rîf*’i kaleme alırken rivayetleri senedleri ile sunmaya azami gayret göstermektedir. Bu durum eserin hacminin artmasına sebep olmuştur. Öyle ki bazen bir satırlık bilgi için yarım sayfalık sened sunulduğu görülmektedir.⁵⁴⁰ Matarî, semâ yolu ile aldığı rivayetlerden bir kısmını, Mâlik b. Enes, Buhârî, Müslim ve İbn Zebâle’ye muttasıl bir sened ile ulaştırmaktadır. Müellifimiz, birden fazla senedi bulunan hadislerde senedler arasında geçiş yaparken tahvil⁵⁴¹ anlamına gelen (ح) işaretini kullanmıştır.⁵⁴²

Hemen hemen incelediği her başlık altında hadislere yer veren Matarî, *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere birçok hadis kitabından yararlanmıştır. Hatta eserinin ilk dört başlığını bütünüyle hadis nakillerine ayırdığı görülmektedir. Müellifimiz, mezkûr başlıklar altında Medine’nin faziletine dair konuları Buhârî ve Müslim başta olmak üzere hadis kitaplarında yer alan nakiller ışığında incelemiştir. Matarî, hocalarından semâ yoluyla edindiği rivayetleri aktarırken “haddesenâ”, “haddesenî”, “ahberenâ” ve “ahberenî” sîgaları ile iktibasta bulunmuştur. Yazılı kaynaklardan yaptığı nakillerin başında ise, “kâle” ve “zekera” ifadelerini kullanmaktadır.

Matarî, *et-Ta’rîf* isimli eserinde konuları detaylandırırken çok sayıda Kur’ân âyetinden istifade etmiştir. Müellifimiz, sadece âyetleri zikretmekle yetinmemiş, nasıl yorumlanması

⁵³⁴ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 43.

⁵³⁵ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 65.

⁵³⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 53.

⁵³⁷ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 132.

⁵³⁸ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 119.

⁵³⁹ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 91.

⁵⁴⁰ Bununla birlikte, eserin 12. yüzyıla tarihlendirilen Medine Melik Abdülaziz Kütüphanesi’nde bulunan nüshasında, senedler müstensih tarafından hazfedilmiştir.

⁵⁴¹ Farklı senedlere sahip bir hadisi rivayet ederken isnadlar arasında geçiş yapmayı belirten hadis terimi. bk. Emin Âşıkutlu, “Tahvil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

⁵⁴² el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 116.

gerektiği ile ilgili de görüşlerini bildirmiştir. Örneğin Medine'nin fazileti hakkında bilgi verirken, "...ve şöyle niyaz et: *"Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!"*⁵⁴³ âyetini zikreden müellifimiz, girilecek yerin Medine, çıkılacak yerin Mekke ve yardımcı kuvvetin de ensar olduğunu dile getirmiştir.⁵⁴⁴ Matarî, bir başka yerde, *"Onlardan bir grup, "Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün" diyorlardı..."*⁵⁴⁵ âyetini zikretmiş ve âyette bildirilen kişilerin Benî Hârise'ye mensup kimseler olduğunu dile getirmiştir.⁵⁴⁶ Uhud Gazvesi ile ilgili mâlûmat verirken, *"İşte o anda içinizden iki birlik gevşeklik gösterip geri çekilmeye yeltenmişlerdi. Halbuki Allah, onların yardımcısı ve destekçisiydi."*⁵⁴⁷ âyetini zikrettikten sonra kastedilenlerin Benî Seleme'ye mensup kişiler olduklarını zikretmiştir.⁵⁴⁸ Hâ Kuyusu hakkında bilgi verirken, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe erişemezsiniz."*⁵⁴⁹ âyetini zikretmiş ve sahâbî Ebû Talhâ'nın bu âyet üzerine kendisine ait olan Hâ Kuyusunu infâk ettiği bilgisini vermiştir.⁵⁵⁰ Matarî, Hendek Gazvesi'ni ele aldığı sırada, *"Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi."*⁵⁵¹ âyetindeki üst taraftan gelenler ifadesinin Benî Kurayza'yı, alt taraftan gelenlerin ise Esed ve Gatafan'ı betimlediğini ifade etmiştir.⁵⁵²

Bilindiği üzere şiir, ensâbla birlikte Câhiliye dönemi edebiyatının en önemli ve dikkat çekici unsurunu oluşturur. Bu iki unsur, erken dönemde teşekkül eden siyer-megâzî yazıcılığına da etki etmiş ve klasik siyer kaynakları çok sayıda şiire yer vermiştir. Matarî'nin de eserinde sıklıkla şiire yer verdiği görülür. Matarî'nin birisi hariç yer verdiği şiirlerin tamamını, ismini belirterek ya da belirtmeksizin bir kişi ya da kaynağa nisbet ettiği görülür. Bunun tek istisnası, Kabr-i Şerîf'in ziyareti ile ilgili kısımda, herhangi bir kimseye nisbet etmeden yer verdiği şiirdir.

Kaynak zikrettiği şiirlerin en önemli özelliği birkaç satırı geçmeyen kısa alıntılar halinde olmalarıdır. Örneğin müellifimiz, eserinin mukaddimesinde Medine'nin faziletine dair Beskerî'ye ait şiirden iki mısra sunmaktadır.⁵⁵³ Medine'ye hicretin akabinde Hz. Ebû Bekir ve

⁵⁴³ Kur'ân Yolu (Erişim 8 Mart 2024), el-İsrâ 17/80.

⁵⁴⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 53.

⁵⁴⁵ El-Ahzâb 33/13.

⁵⁴⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 59.

⁵⁴⁷ Âl-i İmrân 3/122.

⁵⁴⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 59.

⁵⁴⁹ Âl-i İmrân 3/92.

⁵⁵⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 155.

⁵⁵¹ el-Ahzâb 33/10.

⁵⁵² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 173.

⁵⁵³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 41.

Bilâl-i Habeşî'nin sıtma hastalığına yakalandıklarını dile getirirken, kendilerine nisbet edilen iki şiir zikretmiştir.⁵⁵⁴ “Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ederken selamlamanın nasıl olacağı bahsinde” “*bu konuda Küseyyir'in sözü ne güzeldir.*” diyerek, hicri ikinci asırda yaşamış ve döneminin en büyük şairlerinden kabul edilen Ebû Sahr Küseyyir el-Huzâî'nin⁵⁵⁵ (ö. 105/723) şiirine yer vermiştir.⁵⁵⁶ “Resûlullah'ın Medine'deki bayram musallasının zikri” bahsinde en-Nekâ'dan bahsederken kime ait olduğunu belirtmeden “*kâle ba 'duhum*” (قال بعضهم) diyerek bir şiir zikretmiştir.⁵⁵⁷ Akîk Vadisi hakkında bilgi verirken Abbasî döneminin ünlü şairlerinden Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî'ye (ö. 231/846) ait olduğunu belirttiği bir şiire yer vermektedir.⁵⁵⁸ Medine'nin doğu harresi hakkında bilgi verirken isim vermeksizin Muhammed b. Bahre es-Sâidî'ye ait bir şiiri nakletmiştir.⁵⁵⁹

Yukarıda da kısaca bahsedildiği üzere Matarî, *et-Ta'rîf*'de Hz. Peygamber'i ziyaret etmenin âdâbı bahsini ele alırken uzunca bir şiire yer vermiştir.⁵⁶⁰ Bu şiiri, eserindeki diğer şiirlerden farklı olarak kâle lafzıyla belirli bir şahsa ya da belirsiz bir kaynağa nisbet etmemiştir. Bu durum, müellifimizin şiir yazdığını belirten rivayetler⁵⁶¹ göz önünde bulundurulduğunda dikkat çekicidir. Şiirin dizeleri geçmişe dönük herhangi bir kaynaktan tespit edilememiştir. Bu durum şiirin Matarî'ye ait olabileceği kuşkusunu güçlendirmektedir. Mezkûr şiire tezin ekler kısmında yer verilmiştir.

Hiç şüphesiz Matarî, *et-Ta'rîf* isimli eserini otuz dört aşkın kaynaktan beslenerek yazmıştır. Eserde yedi asırlık Medine şehir tarihi ile ilgili pek çok nakil bulunmaktadır. Öte yandan Matarî, nakilciliği yanında yer verdiği haberlerle ilgili yorum, analiz ve değerlendirmeleri ile de öne çıkan bir müelliftir. Müellifimiz rivayetleri zikrettikten sonra umumiyetle “kültü” ibaresi ile kendi görüş ve düşüncelerini zikretmiştir.

Eserde doksan altı yerde “kültü” (كُلْتُ) ibaresi tespit edilmiştir. Müellifimiz yer yer “raeytü” (رَأَيْتُ) ve “şâhedtü” (شَاهَدْتُ) ibarelerini de kullanmıştır. Örneğin; Zülhuleyfe Mescidi hakkında bilgi verirken “*Birçok hacının caminin etrafındaki alanın ötesine, batıya doğru gittiğini ve el-Bâdiye'ye geçip ve kesin olarak mîkâtın ötesine geçtiğini gördüm.*” diyerek kendi

⁵⁵⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 47.

⁵⁵⁵ Mustafa Çuhadar, “Küseyyir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/575-576.

⁵⁵⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 80.

⁵⁵⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 147.

⁵⁵⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 177.

⁵⁵⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 215.

⁵⁶⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 76.

⁵⁶¹ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 5/93

gözlemini aktarmaktadır. Öte yandan Matarî'nin "raeytü" ve "şâhedtü" ibaresi kullanmadan da kendi düşüncelerini aktardığı yerler bulunmaktadır. Örneğin; "Medine'nin vadileri" ve "Hendeğin zikri" başlıklarında konuya doğrudan kendi gözlemlerine dayalı bilgiler ile başlamıştır. Vadilerin isimlerinin okunuşu, vadilerin nereden başlayıp nerede bittiği Hendek Gazvesi'nde kazılan hendeğin konumu, uzunluğu ve kendi yaşadığı dönemde hangi yerleşim yerine denk geldiği gibi konular, Matarî'nin "kultü" ibaresine yer vermeksizin kendi müktesebatından zikrettiği bilgilerdir.⁵⁶²

Matarî'nin "kultü" vb. ifadeleri incelendiğinde, müellifimizin kaynaktan aktardığı rivayeti detaylandırma, ele aldığı mekânın kendi dönemindeki halinden ve konumunda haber verme, yaygın kanaatin doğru olmadığını belirtme, kaynaktaki bilgiyi sorgulama ve tenkit etme gibi sebeplerle metne dahil olduğu tespit edilmektedir. Sırasıyla bu hususlar örneklendirilecektir.

Müellifimizin metne müdahil olmasına ilişkin ele alacağımız ilk üslup özelliği "kultü" ibaresini konuyu detaylandırmak için kullanmasıdır. Örneğin; "Resûlullah'ın mescidinin kapılarının zikri" başlığında, Velid b. Abdülmelik'in mescidi genişlettiğini ve yirmi adet kapı yaptırdığını zikrettikten sonra "kultü" diyerek her bir kapı hakkında konum ve durum bilgisi vermiştir.⁵⁶³ Bir başka yerde Matarî, ilk Cuma namazının Rânûna Vadisi'nde kılındığını belirten rivayeti aktardıktan sonra şu bilgileri vermiştir:

Bu mescid, Kuba Mescidi'ne giden kişinin sağındadır. Kuzeyinde el-Müzdelif adında Utban bin Malik'in utumu olan harabe halde bir utum vardır. Yukarıda bahsedildiği gibi vadinin göbeğindedir. Yaklaşık yarım metre yüksekliğinde taşlarla çevrili çok küçük bir mesciddir. Sel aktığı zaman suyun Utban b. Malik'e ulaşmasını engelleyen mesciddir. Çünkü, Benî Salim bin Avf'ın evleri bu vadinin batısındaki harrenin kenarındaydı ve kalıntıları da orada mevcuttur.⁵⁶⁴

Müellifimizin "kultü"lerinin bir kısmı, hakkında bilgi verdiği yapıların aradan geçen uzun asırların ardından kendi dönemindeki konum ve durumları ile ilgili bilgiler içermektedir. Özellikle Mescid-i Nebevî'deki yenileme çalışmaları sonucunda ortaya çıkan yeni yapılar bu minvaldedir. Örneğin Hz. Peygamber'in kabrini selamlama bahsinde Matarî şu bilgiler vermiştir:

⁵⁶² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 167-172, 173-174.

⁵⁶³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 103-114.

⁵⁶⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 134.

Mescid-i Nebevî’de meydana gelen yangından önce Resûlullâh'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) kabrine bakan tek bir kandil vardı. Mescid yenilendiğinde oraya birkaç kandil yapıldı. Ancak bugün Kabr-i Şerîf’e doğru durmanın işareti kırmızı bir mermere gömülü gümüş bir çividir. Eğer bir kimse duvara bakacak şekilde yüzünü duvara çevirirse, Resûlullah’a (sallallâhu aleyhi ve sellem) yönelmiş olur, sonra bir zirâ⁵⁶⁵ kadar sağına geçer ve Ebu Bekir’e (radiyallâhu anh) selam verir, sonra bir zirâ kadar sağına geçer. Sonra ondan bir zirâ kadar uzaklaşır ve Ömer’e (radiyallâhu anh) selam verir.⁵⁶⁶

Müellifimizin özellikle Medine ve çevresindeki mahalle mescidlerini, kuyuları anlatırken, bahse konu güzergâhları tek tek gezerek bizzat müşahadeye dayalı bilgiler verdiği tespit edilmektedir. Örneğin; Fetih Mescidi hakkındaki rivayetleri sunduktan sonra müellifimiz, mescidin konumu ve yenileme çalışmaları hakkında şu bilgileri vermektedir:

Bu mescid, Sel‘ Dağının batı tarafında kalmaktadır. Batısında Buthân Vadisi vardır, Orada bir kısmı canlı bir kısmı kurumuş pınarlar vardır ki bu mekân Seyyih olarak bilinir. Kuzeyden ve doğudan iki farklı merdivenle oraya çıkılır. Ömer b. Abdülazîz tarafından inşâ ettirilen bu binanın önceki halinde üç sütun bulunmaktaydı. Bu yüzden önceki rivayette ortadaki sütunun konumu söylendi. Bu sütun zamanla yıkıldı. Fâtimî vezirlerinden Emir Seyfeddîn Hüseyin b. Ebü’l-Heycâ tarafından binanın 575 yılında yenilenmesine kadar sütun yıkık halde kaldı. Emir Seyfeddîn Hüseyin b. Ebü’l-Heycâ kible yönünden aşağıda bulunan Emîrû’l-Mü’minîn Ali b. Ebi Talib Mescidi’ni ve kuzeyde bulunan ve Selmân-ı Fârisî Mescidi’ni 575’de yeniledi.⁵⁶⁷

Müellifimizin Gars Kuyusu hakkındaki gözlemleri ise şu şekildedir:

Bu kuyu, Kubâ Mescidi’nin kuzey doğusunda, hurma ağaçlarının arasındadır. Bugün kuyunun yeri ve çevresi el-Mağres olarak bilinir. Bugün Medineli bir ailenin mülkiyetindedir. Kuyu bir zamanlar harap haldeydi ve 700 yılından sonra yenilendi. Kuyunun bol suyu vardır ve on zirâ genişliğindedir. Uzunluğu ise on zirâ’dan da fazladır. Suyu çoğunlukla yeşildir ve tadı lezzetlidir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ Arşın. Uzunluk ölçüsü. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Erkal, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/411-413.

⁵⁶⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 78.

⁵⁶⁷ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 141.

⁵⁶⁸ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 153.

Matarî'nin metne müdahil olduğu noktaların önemli bir kısmı tenkit ve değerlendirme içermektedir. İbnü'n-Neccâr'ın Dırâr Mescidi hakkında “*Kubâ Mescidi'nin yakınında yer alır; büyüktür, duvarları yüksektir ve inşâsı güzeldir.*” dediğini aktaran Matarî şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Bu vehimden ibarettir. Aslı yoktur.*”⁵⁶⁹ Yine İbnü'n-Neccâr'ın Mescid-i Nebevî'nin boyutları hakkında “*Uzunluğunu iki yüz zirâ, genişliğini önden iki yüz, arkadan yüz seksen zirâdır.*” dediğini aktaran Matarî, İbnü'n-Neccâr'ı şu sözlerle tenkit etmektedir:

İbnü'n-Neccâr'ın mescidin genişliği hakkındaki sözü yanlıştır. Her şeyden önce eserinin Mescidin boyutları bahsini ele alırken verdiği bilgilerle çelişmektedir. Bu sebeple ben kendim ölçtüm ve uzunluğunu kible yönünden Şam yönüne yaklaşık iki yüz kırk buçuk zirâ; genişliğini kible yönünden yüz altmış iki zirâ, Şam yönünden yüz yirmi dokuz zirâ olarak tespit ettim. Genişliği, ön taraftan arkaya doğru otuz üç zirâ artmaktadır. Her biri Medine-i Münevvere zirâsıdır. Kendisinde meskûn olana salât ve selâm olsun. Ölçüler, yed'ül-mütevassıta zirâsıdır.⁵⁷⁰

Medine hareminin sınırları bahsinde, “Medine'nin hareminin Âir ve Sevr dağları arası olduğu” yönündeki rivayeti aktardıktan sonra, Mâzerî'nin “*Bazı ilim ehlinin burada Sevr'i zikretmesi ravinin vehminden kaynaklanmaktadır. Çünkü Sevr Mekke'dedir.*” ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın “*Medine ehli Sevr isminde bir dağ bilmemektedirler. Sevr Mekke'dedir. Bu sebeple hadisin aslı Âir ve Uhud dağları arasındır.*” şeklindeki sözlerini aktaran Matarî, şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

Bilakis, Uhud Dağı'nın kuzeyinde, küçük bir dağ vardır ki Sevr olarak isimlendirilir. Medine ehli bilmektedir ve nesilden nesile bu bilgiyi aktarmaktadır. Doğuda da Âir Dağı vardır ve nakledildiği gibi bu ikisi haremin sınırlarıdır. Demek ki bu bilgi Mâzerî ve Ebû Ubeyd'e ulaşmadı. Şâyet bilinmemiş olsaydı nesilden nesile bu şekilde isimlendirilmezdi. Allâh-u A'lem.⁵⁷¹

Matarî, *et-Ta'rîf*'de zaman zaman rivayet karşılaştırması yapmış, tercihte bulunmuş veya mümkün olduğu durumlarda rivayetleri uzlaştırma yoluna gitmiştir. Örneğin; Hz. Peygamber'in “*Kabrim ile minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.*”⁵⁷², “*Hücrem ile minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.*”⁵⁷³ ve “*Evim ile minberimin arası*

⁵⁶⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 133.

⁵⁷⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 234.

⁵⁷¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 182.

⁵⁷² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 68.

⁵⁷³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 69

*cennet bahçelerinden bir bahçedir.*⁵⁷⁴ hadislerini zikrettikten sonra Matarî, bu rivayetleri şu şekilde cem' etmektedir: “Hz. Peygamber’in kabri evindedir. Evi de Hz. Âişe’nin hücresidir.”⁵⁷⁵ Bir diğer yerde, Kubâ ile Medine arasındaki mesafe hakkında, Bâcî’nin iki mil, Kâdı İyâz’ın bir fersahın üçte biri (bir mil) dediklerini rivayet ettikten sonra Matarî, doğru olanın birincisi olduğunu zikretmektedir.⁵⁷⁶

Matarî’nin gözlem ve müşahedeye dayalı ilaveleri, 7-8/13-14. yüzyıl Memlûk Medine’sindeki halk inançları, kutsal mekân ve objeler çevresinde ortaya çıkan anlayış ve uygulamalar ile ilgili önemli veriler içermektedir. Müellifimiz bunların bir kısmını yorumsuz aktarmıştır. Örneğin Medine’nin kuzeyinde Şam tarafından gelen hacıların yolları üzerinde Muhammed en-Nefsüzzekiyye’nin kabri olup, kabrin olduğu mekândan bir pınarın çıktığını ve hacıların Medine’ye gelirken ve dönerken bereket için pınarın olduğu mekâna indiklerini kaydetmektedir.⁵⁷⁷ Buthân Vadisi’nde bulunan Suayb’ın toprağından alıp suya karıştırdıklarını ve o suyla yıkanıp hummâ hastalığından şifa bulduklarını kaydetmektedir.⁵⁷⁸ Benî Zafer Mescidi hakkında bilgi verirken, mescidin kible yönü tarafında Hz. Peygamber’in katırının ayak izlerinin olduğu söylenen bir izden bahsetmektedir. Bir taşın üzerinde topuk izine benzer bir iz, başka bir taşın üzerinde de parmaklara benzeyen başka bir iz bulunduğunu belirten Matarî, insanlar onunla teberruk bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁷⁹ Bussa Kuyusu ile ilgili bilgi verirken, Yemen’den birçok zâtın teberruk amacıyla bu kuyuyu ziyaret ettiğinden bahsetmektedir.⁵⁸⁰ İhn Kuyusu’nı ele alırken, civardaki bir kuyuya önem verildiğinden bahsetmekte ve bu kuyunun suyunun tıpkı zemzem gibi uzak diyarlara hacılar tarafından taşındığını bildirmektedir.⁵⁸¹

Matarî’nin Tâif ziyaretine dair notları, halk inanışları ile ilgili oldukça önemli veriler içermektedir. Matarî’nin notları şu şekildedir:

Tâif’te, Resûlullâh (sallallâhu aleyhi ve sellem) zamanından kaldığı söylenen bazı yaşlı sedir ağaçları gördüm ve Tâif halkı nesilden nesile bunu naklettiler. Bunlardan birinin kökü kırk beş, diğerininki kırktan fazla, bir başkasının ki ise otuz yedi karıştı. Rivayet edildiğine göre Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) devesinin üzerinde

⁵⁷⁴ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 69.

⁵⁷⁵ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 69.

⁵⁷⁶ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 132.

⁵⁷⁷ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 122.

⁵⁷⁸ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 137.

⁵⁷⁹ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 139.

⁵⁸⁰ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 154.

⁵⁸¹ el-Matarî, *et-Ta’rif*, 165.

iken onun yanından geçti, kökü ikiye ayrıldı ve rivayet edildiğine göre, Resûlullâh'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) devesi yarılmış iki kökün arasından geçti. Doğrusunu Allah bilir. 696 yılında onu kökünden ikiye ayrılmış bir şekilde ayakta dururken gördüm. Binek üstündeki bir kişi başı değmeden arasından geçebiliyordu. Meyvesinden yedim ve bereket için Medine'ye taşıdım, sonra 729 yılında Tâîfe gittim. Onu düşmüş ve solmuş gördüm. Kutsallığı nedeniyle, köküne dokunulmamıştı kimse onu yerinden oynatmıyordu.⁵⁸²

Matarî, Medine'dehi halk inançlarından bahsederken zaman zaman eleştirilerde bulunmakta ve (ليس كذلك) böyle değildir,⁵⁸³ (لا يصح ذلك) bu doğru değildir,⁵⁸⁴ (لا يعتمد عليه) buna itimat edilmez⁵⁸⁵ gibi ibarelerle mezkûr âdetlerin terkedilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin; Allah Resûlü'nün üzerinde hutbe îrâd ettiği kütüğü zikrederken, şunları kaydetmektedir:

Örneğin; Allah Resûlü'nün üzerinde hutbe îrâd ettiği kütüğü zikrederken, şunları kaydetmektedir: *“Bu tahta parçası, sütunun taşlarından birinin boşluğunu kapatmak için konulmuştu ve halk bunun Allah Resûlü'ne inleyen kütük olduğunu söylüyordu. Ancak böyle değildir. Bunlar kaldırılması gereken bidatlerdendir.”*⁵⁸⁶ Bir başka yerde, Matarî Kabr-i Şerîf'ten bahsederken halktan bazılarının yanlış inanışını şu sözlerle tenkit etmektedir: *“Hücre-i Şerîf Kâbe gibi kare şeklindeydi. Bu sebeple bazı cahiller oraya yönelerek namaz kılmanın Kâbe'ye yönelmiş gibi olacağını sanıyorlar.”*⁵⁸⁷ Fesih Mescidi hakkında bilgi verirken şu sözleri söylemiştir: *“Mescidin kuzeyindeki dağda bir mağara vardır. İnsanlardan bazıları Hz. Peygamber'in o mağaraya girdiğini söylerler ancak bu doğru değildir. Herhangi bir kaynaktan geçmemektedir ve bunlara edilmemelidir.”*⁵⁸⁸

Matarî, Mescid-i Nebevî'de çıkan büyük bir yangının ardından yapılan restorasyon çalışmasından sonra, mescide konulan kütük etrafında gelişen olayları detaylıca anlatmış ve eleştirilerini zikretmiştir. Mezkûr bahis şu şekildedir:

... Bu kütük, Ravza-i Şerîfe'deki mücâvirler ve diğerleri arasında büyük bir fitneye ve kafa karışıklığına neden oldu. Kadınların ve erkekler ona doğru toplanır ve bunun, Resûlullâh'ın kızı Hz. Fatıma'nın hırzı olduğunu söylerlerdi. Bu hırz yüksek

⁵⁸² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 225.

⁵⁸³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 94.

⁵⁸⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 127.

⁵⁸⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 127.

⁵⁸⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 94.

⁵⁸⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 102.

⁵⁸⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 127.

bir yerde olduğu için elle ulaşamıyordu. Kadınlar, arkadaşlarının sırt ve omuzları üzerinde yükselip ulaşmaya çalışıyorlardı. Bazen kadın düşer ve avret yerleri açığa çıkar, bazen de birlikte düşerlerdi. 701/1302 senesinde İbn Hannâ olarak da bilinen Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 704/1305), bu durumu gördü ve kütüğün kaldırılmasını emretti. Kütük şu anda Harem-i Şerîf'in deposundadır. İbn Hannâ, aynı yıl içerisinde Mekke'ye gitti ve orada yaşanan fitneleri gördü. Mescid-i Harâm'a girerken kadınlar birbirine yapışıyor ve iddialarına göre kadınlar Urvetü'l-Vuskâ'dan tutunmak için erkeklerin boyunlarında taşınıyordu, bunun üzerine bu uygulamanın kaldırılmasını emretti ve o bidat kaldırıldı.⁵⁸⁹

2.8 Kaynaklık Değeri

et-Ta'rif yazıldığı günden itibaren Medine şehir tarihi alanında yazılmış eserler başta olmak üzere içerisinde Medine bahsi geçen birçok tarih eserine kaynaklık teşkil etmiştir. Bu başlık altında *et-Ta'rif* den iktibasta bulunan eserler ve bu eserlerin *et-Ta'rif* den yaptıkları atıf sayıları ve yararlandıkları konular hakkında bilgi verilecektir.

Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Abdülmelik el-Mercânî (ö. 770/1369)- *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fî târîhi hicreti'n- Nebiyyi'l-muhtâr*

Aslen Tunuslu olup İskenderiye'de doğan Mercânî Medine şehir tarihi ile ilgili eserini iki yüzden fazla kaynak kullanarak kaleme almıştır.⁵⁹⁰ Mercânî'nin eserinde Matarî etkisi açıkça görülmektedir. Mercânî Matarî'nin doksan üç rivayetine yer vermiştir. Bunlardan yetmiş tanesi Matarî'nin kendi gözlem ve tahlillerine dayanan rivayetlerdir. Mezkûr rivayetler; Medine'nin vadileri, Mescid-i Nebvî'deki yenileme faaliyetleri, Medine'nin kuyuları, Hz. Peygamber'in; Medine'de, Mekke ile Medine arasında, Medine ile Tebuk arasında ve gazvelerde namaz kıldığı rivayet edilen yerler hakkındadır.⁵⁹¹ Mercânî'nin Matarî öncesi

⁵⁸⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 94-95

⁵⁹⁰ Barca, "Rasûlullah'ın Medine'sine Dair Klasik Tarih Eserleri", 120.

⁵⁹¹ Mezkûr rivayetler için bk. Ebu Muhammed Afifüddîn b. Abdullâh b. Abdülmelik Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fî târîhi dâri'l-hicreti'n-Nebiyyi'l-muhtâr*, thk. Muhammed Abdülvehhâb el-Fadl (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 111, 209, 253, 258, 281, 288, 304, 306, 311, 312, 313, 317, 318, 319, 322, 335, 408, 432, 442, 481, 485, 486, 493, 518, 542-546, 548, 550, 565, 567, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 581, 582, 587, 589, 592, 593, 594, 596, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 615, 624, 631, 638, 641, 653, 654, 899, 1014.

kaynakları da bazen Matarî üzerinden alıntılacağı tespit edilmiştir. Bunlar, Buhârî ve Müslim⁵⁹², İbn Zebâle⁵⁹³ ve Beskerî⁵⁹⁴ olarak tespit edilmiştir. Medine’de meydana gelen yangın⁵⁹⁵ ve Abbâsi halifesi Müsta’sım’ın Mescid-i Nebvî’de yaptırdığı onarım çalışmaları⁵⁹⁶ Mercânî’nin Matarî’den aldığı ve müellifimizin gözlemine dayanan diğer önemli rivayetlerdir.

Burhaneddîn İbrâhîm b. Alî b. Ferhûn el-Ya‘merî (ö. 799/1397)- *İrşâdü’s-sâlik ilâ ef‘âli’l-menâsik*

Matarî’nin önde gelen öğrencilerinden olan İbn Ferhûn’un mezkûr eseri, aslında hâc menâsiki hakkında kaleme alınmıştır. Ancak İbn Ferhûn eserinin yirmi birinci bâbına “Resûlullâh’ın kabrine varınca ona selam vermenin adabı, Bakî‘ Kabristanlığı’nın zikri, Medine’nin ve halkının faziletleri, meşhur mekânların zikri, ziyaret ve teberrük maksadıyla gidilen mekânlar” başlığını vermiş ve Medine hakkında mâlûmat sunmuştur.⁵⁹⁷ İbn Ferhûn’un söz konusu bâbı ele alırken hocası Matarî’nin rivayetlerinden yararlandığı görülmektedir. İbn Ferhûn, eserinde Matarî’nin on üç rivayetine yer vermiştir. Bunlardan on tanesi hocası Matarî’nin Medine ile ilgili kendi gözlem ve tahlillerine dayanan, yani XIV. yüzyıl Medine’sini tarif eden rivayetlerdir.⁵⁹⁸ Diğer iktibaslardan ikisi Matarî’nin rivayet ettiği hadisler hakkında, bir diğer alıntı da Matarî’nin Yâ‘kûb el-Muhterik’tan rivayet ettiği Medine’de 654 (1256) senesinde meydana gelen yangın hakkındadır.⁵⁹⁹

Zeynüddîn Ebû Muhammed Ebû Bekir b. Hüseyin el-Merâğî (ö. 816/1413)- *Tahkîku'n-nusre bi telhîsi me‘âlimi Dâri'l-Hicre*

Merâğî, 727 (1327) yılında Kahire’de doğmuş ardından Medine’ye yerleşmiş ve vefatına kadar yaklaşık elli yıl Medine’de yaşamıştır. Mescid-i Nebvî imam hatipliği ve Medine kadılığı görevlerini yürüten Merâğî, Matarî’nin oğlu Afifüddîn Abdullah el-Matarî’nin öğrencisidir.⁶⁰⁰ Merâğî, Medine şehir tarihi ile ilgili kitabı *Tahkîku'n-nusre*’nin mukaddimesinde eserini kaleme alırken İbnü'n-Neccâr ve Matarî’nin eserlerini temel aldığını,

⁵⁹² Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs*, 253.

⁵⁹³ Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs*, 549.

⁵⁹⁴ Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs*, 945.

⁵⁹⁵ Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs*, 283-285, 288, 492.

⁵⁹⁶ Mercânî, *Behcetü'n-nüfûs*, 539.

⁵⁹⁷ Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî Burhâneddin b. Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik ilâ ef‘âli'l-menâsik*, thk. Muhammed b. el-Hâdî (Riyad: Mektebetu'l'Ubeykân, 2002), 2/735.

⁵⁹⁸ Mezkûr rivayetler için bk. Burhâneddin b. Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 2/752, 753, 758, 759, 825, 826, 839, 840, 849, 852.

⁵⁹⁹ Burhâneddin b. Ferhûn, *İrşâdü's-sâlik*, 2/771.

⁶⁰⁰ Barca, “Rasûlullah’ın Medine’sine Dair Klasik Tarih Eserleri”, 123.

ancak gerekli gördüğü yerlerde bazı eklemeler yaptığını ifade etmektedir.⁶⁰¹ Merâğî, eserinde Matarî'nin ismini zikrederek, yirmi iki rivayetine yer vermektedir. Bunlardan on dört tanesi Matarî'nin kendi gözlem ve tanıklıklarına dayanan rivayetlerdir.⁶⁰² Bunların dışında, İbn Zebâle, İbnü'n-Neccâr, Yâ'kûb el-Muhterik ve Alemüddîn Sencer el-İzzî'nin rivayetlerine Matarî rivayetleri üzerinden yer vermektedir.

Dikkatli bir gözle incelendiğinde Merâğî'nin, Matarî'den isimsiz iktibasları da olduğu anlaşılmaktadır. Matarî'nin geçmiş kaynaklarda bulunmayan ve bizzat kendi gözlerine dayanan bazı değerlendirmelerini Merâğî, Matarî'nin ismini zikretmeksizin kendi sözleri gibi aktarmıştır. Aşağıda birkaç örnek incelenecektir.

İlk örnek, Mescid-i Nebevî'deki sütunlar ile ilgilidir. *et-Ta'rif*'deki rivayet şu şekildedir: قلت: هي الثانية من القبر الشريف، والثالثة من القبلة، والرابعة من المنبر، والخامسة من رحبة المسجد اليوم، وهي التي تلي أسطوانة المهاجرين التي تقدم ذكرها آنفاً من جهة الشرق، في الصف الأول الذي خلف الإمام المصلي في مقام النبي⁶⁰³

Merâğî, aynı rivayeti şu şekilde zikretmiştir:

واعلم انها الثانية من القبر الشريف، والثالثة من القبلة، والرابعة من المنبر والخامسة من رحبة المسجد اليوم، وهي التي تلي اسطوان المهاجرين المذكورة اولاً من جهة المشرق في الصف الاول الذي خلف الإمام المصلي في مقام النبي صلى الله عليه وسلم⁶⁰⁴

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere Matarî, Mescid-i Nebevî'nin sütunları ile ilgili kültü ifadesiyle başlayan ve kendi gözlemlerine dayanan bir bilgi aktarmaktadır. Merâğî, baştaki kültü (قلت) ibaresini kaldırmış, 'va'lem enne' (واعلم ان) ibaresini getirerek, Matarî'nin sözlerini kendi sözleri gibi aktarmıştır. Merâğî'nin Matarî'nin sözlerinde yaptığı tek değişiklik, 'التي تقدم ذكرها آنفاً' ifadesindedir. Merâğî mezkûr ifadeyi 'المذكورة اولاً' şeklinde zikretmiştir.

İkinci örnek, Kibleteyn Mescidi ile ilgilidir. *et-Ta'rif*'deki rivayet şu şekildedir:

قلت: وهذا المسجد بعيداً عن مسجد الفتح من جهة الغرب، على رابية على شفير وادي العقيق، وحوله خراب عتيق على الحرة، ويُعرف موضعه بالقاع وحوله آبار ومزارع، تعرف بالعوص في قبلة مزارع الجرف المعروف، والمسجد المذكور في قرية بني سلمة ويقال لها خرباء⁶⁰⁵

⁶⁰¹ el-Merâğî, *Tahkiku'n-nusre*, 5.

⁶⁰² Mezkûr rivayetler için bk. el-Merâğî, *Tahkiku'n-nusre*, 89, 224, 234, 236, 246, 281, 288, 296, 301, 304, 324.

⁶⁰³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 92.

⁶⁰⁴ el-Merâğî, *Tahkiku'n-nusre*, 93.

⁶⁰⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 142.

Merâgî, aynı rivayeti şu şekilde zikretmiştir:

وهذا المسجد بعيد من مسجد الفتح من جهة الغرب على رابية على شفير وادي العقيق وحوله خراب على الحرة ويعرف موضعه بالقاع، وحوله آبار ومزارع تعرف بالعرض في قبلة مزارع الجرف، وهذا المسجد في قرية بني سلمة ويقال لها خرباء⁶⁰⁶.

Örnekte görüldüğü üzere, Matarî, Kibleteyn mescidi hakkında kültü ibaresi ile başlayarak kendi gözlemlerini aktarmaktadır. Merâgî, Matarî'nin sözündeki 'atîk' (عتيق) ve 'el-ma'rûf' (المسجد المذكور) ibarelerini kaldırmış ve Matarî'nin 'el-mescidi'l-mezkûr' (هذا المسجد) şeklinde zikretmiştir.

Üçüncü örnek ise, *et-Ta'rîf*'in yirmi beşinci başlığı olan "Resûlullâh'ın Medine ile Tebük arasında namaz kıldığı mescidler" hakkındadır. Matarî, rivayeti şu şekilde sunmaktadır:

المساجد التي صلى فيها رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم بين المدينة وتبوك منها مسجد تبوك، قال ابن زبالة: ويسمى مسجد التوبة، قلت: هو من المساجد التي بناها عمر بن عبد العزيز رحمه الله. ومسجد بثنية مدران بفتح الميم وكسر الدار المهملة تلقاء تبوك. ومسجد بذات الزراب بتثديد الزاي وكسرها وبعدها راء مهملة على مرحلتين من تبوك. ومسجد بالأخضر على أربع مراحل من تبوك. ومسجد بذات الخطيم بفتح الخاء المعجمة ثم طاء مهملة، على خمس مراحل من تبوك. ومسجد بلالا بفتح أوله وثانيه على خمس مراحل أيضاً من تبوك. ومسجد بطرف البتراء تأنيث أبت، قال ابن إسحاق من ذنب كواكب، وقال أبو عبيد البكري، إنما هو كوكب والله أعلم، وهو جبل في تلك الناحية، في بلاد بني الحارث بن كعب. ومسجد بشق تارار بالتاء المثناة من فوق ثم راء مهملة، قال ابن إسحاق وابن زبالة: ومسجد بذى الحليفة. وقال الحافظ عبد الغني عن الحاكم: ومسجد بالشوشق. ومسجد بصدر حوض بالحاء المهملة والضاد المعجمة مقصور. ومسجد بالججر، ومسجد بالصعيد صعيد قرح. ومسجد بوادي القرى، قال الحافظ: قال الحاكم في مسجد الصعيد المذكور: وهو اليوم مسجد وادي القرى. ومسجد بالرقعة على لفظ رُقعة الثوب قال أبو عبيد البكري: أخشى أن يكون بالرقمة

بالميم من الشُّقَّة شقة بني عذرة، ومسجد بذى المروة. قلت: وهي من أعمال المدينة وبينها وبين المدينة ثمانية بُرْد كان بها عيون ومزارع وبساتين، أثرها باق إلى اليوم. ومسجد بالفيفاء فيفاء الفحلّتين قلت: وهي أيضاً من عمل المدينة، كان أيضاً بها عيون وبساتين، لجماعة من الصحابة وغيرهم رضي الله عنهم، منهم أزهر بن مكمل بن عوف بن عبد الحارث بن زهرة القرشي الزهري، كان فاضلاً ناسكاً، وكان يُذكر أنه سئل الخلافة. وأبوه ابن عم عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه م، مات بفيفاء الفحلّتين، وتولى دفنه بها ابن عمه حفص بن عمر بن عبد الرحمن بن عوف. والفيفاء ممدودة بفاءين. ومسجد بذى حُسْب بضم الخاء والشين المعجمتين وياء موحدة، على مرحلة من المدينة، ثم نزل صلى الله عليه وآله وسلم بذى أوان، موضع بينه وبين المدينة ساعة من نهار، ولم يذكر أنه صلى فيه والله أعلم⁶⁰⁷.

⁶⁰⁶ el-Merâgî, *Tahkîku 'n-nusre*, 231.

⁶⁰⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 201-203.

Merâgî, aynı rivayeti şu şekilde zikretmiştir:

المساجد التي صلى فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم بين المدينة وتبوك

فمنها مسجد تبوك قال ابن زبالة: ويسمى مسجد التوبة ويقال انه من المساجد التي بناها عمر بن عبد العزيز - رحمه الله -
و مسجد بثنية مدران بفتح الميم وكسر الدال المهملة تلقاء تبوك.

و مسجد بذات الزراب بتشديد الزاي وكسرها بعدها راء مهملة على مرحلتين من تبوك. و مسجد بالأخضر على أربع
مراحل من تبوك. و مسجد بذات الخطم بفتح الخاء المعجمة ثم طاء مهملة على خمس مراحل من تبوك، و مسجد بلالا بفتح
أوله وثنائه على خمس مراحل أيضاً من تبوك. و مسجد بطرف البترا تأنيث أبتـر.

قال ابن اسحاق: من ذنب كواكب، وقا أبو عبيد البكري انما هو كوكب، وهو جبل في تلك الناحية في بلاد بني الحارث بن
كعب و مسجد بشق تارا بالتاء المثناة من فوق ثم راء مهملة، قال ابن اسحاق وابن زبالة: مسجد بذى الحليفة، وقال الحافظ
عبد الغني المقدسي عن الحاكم: ومسجد بالشوشق

و مسجد بصدر حوضي بالحاء المهملة والضاد المعجمة مقصورة. و مسجد بالحجر. و مسجد بالصعيد صعيد قرح.
و مسجد بوادي القرى قال الحافظ: قال الحاكم في مسجد الصعيد المذكور: وهو اليوم مسجد وادي القرى. و مسجد بالرقعة
على لفظ رقعة الثوب، قال أبو عبيد البكري: اخشى ان يكون بالرقمة بالميم من الشقة شقة بني عذرة.

و مسجد بذى المروة على ثمانية برد من المدينة، كان بها عيون ومزارع وبساتين، واثرها باق إلى اليوم وكانت من اعمال
المدينة. و مسجد بفيفاء الفحلين وهي من عمل المدينة ايضاً، وكان بها عيون وبساتين لجماعة من اولاد الصحابة وغيرهم،
منهم ازهر بن مكمل بن عوف القرشي الزهري، وكان فاضلاً ناسكاً، ويقال: انه ذكر للخلافة وابوه ابن عم عبد الرحمن بن
عوف رضي الله عنه، مات بفيفاء الفحلين، تولى دفنه ابن عمه حفص بن عمر بن عبد الرحمن بن عوف والفيفاء ممدودة
بفاءين. و مسجد بذى خشب بضم الخاء والشين المعجمتين وباء موحدة على مرحلة من المدينة، ثم نزل صلى الله عليه
وسلم بذى اوان: موضع بينه وبين المدينة ساعة ولم يذكر انه صلى فيه⁶⁰⁸.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere Merâgî, *et-Ta'rif* de yer alan “Resûlullâh'ın Medine ile Tebük arasında namaz kıldığı mescidler” başlığında yer alan rivayetleri kendi eserine Matarî'nin ismini zikretmeksizin olduğu gibi koymuştur.

Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)- *el-Meğânimü'l-mütâbe fi me'âlîmi Tâbe*

Arap dili, tefsir, hadis ve tarih ilimlerinde temâyüz eden Fîrûzâbâdî, Medine'nin isimleri, tarihi, coğrafyası, ziyaret etmenin fazileti, çevresindeki yerleşim yerleri, mescidleri, kuyuları ve Medine'nin tanınmış şahsiyetleri konularını içeren hacimli bir eser yazmıştır.⁶⁰⁹ Fîrûzâbâdî'nin, eserinde Matarî'nin rivayetlerinden yararlandığı gözükmemektedir. *el-*

⁶⁰⁸ el-Merâgî, *Tahkîku'n-nusre*, 274-278.

⁶⁰⁹ Hulusi Kılıç, “Fîrûzâbâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/142-145; Barca, “Rasûlullah'ın Medine'sine Dair Klasik Tarih Eserleri”, 125.

Meğânimü'l-mütâbe'de Matarî'nin yirmi üç rivayetine yer verilmiştir. Bunlardan on dokuz tanesi bizzat Matarî'nin kendi müşahedesi ve tahlillerine dayanan rivayetlerdir.⁶¹⁰ Bu rivayetlerin ekserisi Mescid-i Nebevî ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı rivayet edilen yerler hakkındadır. Fîrûzâbâdî, İbnü'n-Neccâr⁶¹¹ ve Alemüddîn Sencer el-İzzî'nin⁶¹² birer rivayetine Matarî üzerinden yer vermiştir.

Bahâüddîn İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî (ö. 854/1450)- *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf*

Tefsir, hadis ve tarih ilimlerinde temâyüz eden İbnü'z-Ziyâ, Mekke'de doğmuş, ömrünün çoğunu Mekke'de geçirmiş, orada vefat etmiştir. *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf* isimli eserinin ikinci bâbını Medine tarihine ayıran İbnü'z-Ziyâ, bu bâb altında dokuz fasıl Medine'nin ilk sakinleri, Allah Resûlünün hicreti, Medine'nin faziletleri, kuyuları mescidleri, Mescid-i Nebevî ve Kabr-i Şerîf konularını işlemektedir.⁶¹³ İbnü'z-Ziyâ eserini kaleme alırken Matarî'den çokça faydalanmıştır. Eserinde Matarî'nin yetmiş altı rivayetine yer vermektedir. Bunlardan altmış tanesi bizzat Matarî'nin kendi gözlem ve tahlillerine dayanan rivayetlerdir. Bunların dışında İbn Zebâle⁶¹⁴ ve İbnü'n-Neccâr⁶¹⁵ rivayetlerinin bir kısmını Matarî üzerinden almaktadır. Ayrıca İbnü'z-Ziyâ, Medine'de meydana gelen yangın⁶¹⁶ ve Mescid-i Nebevî'de Abbâsîler döneminde yapılan bazı onarım çalışmaları⁶¹⁷ gibi Matarî'nin bizzat şahit olmadığı ancak şahit olandan işittiği rivayetleri eserine almıştır.

Ebü'l-Hasen Nûrüddîn es-Semhûdî (ö. 911/1506)- *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*

Hadis, fıkıh ve tarih alanlarında temâyüz eden Semhûdî, Medine şehir tarihine dair eserleriyle şöhret kazanmıştır. Semhûdî'nin Medine şehir tarihine dair yazdığı *İktifâ'ü'l-vefâ' bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* adlı eserinin Mescid-i Nebevî'de 886/1481 senesinde çıkan yangında yanması üzerine mezkûr eserdeki bilgilerin büyük bir kısmını muhafaza ederek *Vefâ'ü'l-vefâ*

⁶¹⁰ Mezkûr rivayetler için bk. el-Fîrûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-mütâbe*, 1/264, 288, 404, 416, 417, 463, 464, 2/534, 543, 553, 563, 733, 802, 832, 844, 882, 898, 3/940, 1076.

⁶¹¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-mütâbe*, 2/563.

⁶¹² el-Fîrûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-mütâbe*, 2/473.

⁶¹³ Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ziyâiddîn Muhammed el-Ömerî es-Sâgânî İbnü'z-Ziyâ, *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf*, thk. Eymen Nasr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004); Saffet Köse, "İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/248.

⁶¹⁴ İbnü'z-Ziyâ, *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf*, 293.

⁶¹⁵ İbnü'z-Ziyâ, *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf*, 306.

⁶¹⁶ İbnü'z-Ziyâ, *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf*, 286-288.

⁶¹⁷ İbnü'z-Ziyâ, *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf*, 273-275.

bi-ahbâri dâri 'l-Mustafâ isimli eseri kaleme almıştır. *Vefâ*, Medine şehir tarihi ile ilgili yazılan en hacimli eser olma özelliğine sahiptir. Semhûdî, eserinde İbn Zebâle'nin *Ahbâr-u Medine*'si ve Zübeyr b. Bekkâr'ın *el-Akîk ve ahbâruha* ve *Ahbâru 'l-Medine* gibi günümüze ulaşmamış eserlerden yaptığı iktibaslarla değer kazanmıştır. Semhûdî'nin eserinin bir diğer önemli özelliği, kendisinden önce yazılan Medine şehir tarihi eserlerini iyice analiz ederek müelliflerinin verdikleri müşahadeye dayalı bilgileri, bizzat yerinde kontrol edip değerlendirmeye tabi tutmuş olmasıdır. Semhûdî'nin ayrıntılı bir şekilde değerlendirdiği eserlerden birisi Matarî'nin *et-Ta'rif*'idir. Öyle ki *Vefâ*, *et-Ta'rif*'den en çok iktibasta bulunan eser olma özelliğini taşımaktadır. Semhûdî *Vefâ*'da iki yüz on dokuz yerde “kâle Matarî”⁶¹⁸ (قال المطري) , “zekera Matarî”⁶¹⁹ (ذكر المطري) veya “kâle Matarî fî târihihi”⁶²⁰ (قال المطري في تاريخه) ifadeleriyle Matarî'den iktibasta bulunmaktadır. Bunların iki yüz beş tanesi bizzat Matarî'nin gözlem ve tahlillerinden oluşan rivayetlerdir.⁶²¹ Semhûdî, Matarî'den yaptığı iktibaslarda, sadece alıntı yapmakla yetinmemiş, rivayet hakkında kendi yorumunu yapmış, başka kaynaklardaki bilgilerle mukayese etmiş bazen de Matarî'nin verdiği bilginin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Bu hususun örnekler üzerinden sunulması yararlı olacaktır.

Semhûdî, Mescid-i Nebvî'deki minber hakkında bilgi verirken Matarî'nin rivayeti ile başka rivayetleri karşılaştırmış ve “*Matarî'nin zikrettiği doğru olandır.*”⁶²² şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bir başka yerde Mescid-i Nebvî'nin sınırları bahsini işlerken Matarî'den aldığı rivayetle başka bilgileri mukayese etmiş ve “*Matarî'nin ve ona uyanların dediği doğru olandır.*”⁶²³ demiştir.

Semhûdî'nin Matarî'nin verdiği bilgileri eleştirdiği ve yanlış olduğunu açıkça beyan ettiği durumlar da mevcuttur. Örneğin; Semhûdî, Neccâroğulları ve Hudeyleoğullarının yurtları hakkında bilgi verirken şunları ifade etmektedir:

Matarî, Muâviyeoğulları mescidini yani İcâbe Mescidi'ni anlatırken Hudeyleoğulları ile Muâviye b. Amr b. Mâlik b. Neccâroğulları'nın aynı aileler olduğunu ifade etmiştir. Dinâroğulları'nın yurdunu anlatırken ise "Dinâroğullarının

⁶¹⁸ Es-Semhûdî, *Vefâ*, 1/13.

⁶¹⁹ es-Semhûdî, *Vefâ*, 1/14.

⁶²⁰ es-Semhûdî, *Vefâ*, 1/79.

⁶²¹ Mezkûr rivayetler için bk. es-Semhûdî, *Vefâ*, 1/13, 14, 60, 79, 82, 83, 84, 91, 152, 153, 155, 157, 158, 162, 165, 168, 169, 206, 263, 264, 280, 284, 290, 2/7, 16, 17, 45, 47, 62, 100, 129, 135, 152, 153, 154, 161, 191, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 224, 225, 226, 228, 245, 269, 3/13, 30, 32, 35, 37, 43, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 100, 101, 102, 103, 107, 110, 117, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 132, 134, 139, 140, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 187, 210, 211, 213, 214, 217, 4/23, 25, 35, 59, 69, 77, 103, 114, 116, 119, 124, 130, 191, 199.

⁶²² es-Semhûdî, *Vefâ*, 1/283.

⁶²³ es-Semhûdî, *Vefâ*, 2/18.

yurdu, İcâbe Mescidi'nin sahipleri olan Muâviye b. Amr b. Mâlik b. Neccâroğullarının yurtları ile Hudeyleoğullarının yurdu arasındadır". Demek suretiyle aslında farklı aileler olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrudur, ikisi farklı ailelerdir. Matarî'nin ilk verdiği bilgi yanlıştır.⁶²⁴

Semhûdî, Hendek Gazvesi'ni ele alırken yer verdiği bir Matarî rivayetini şu sözlerle eleştirmiştir.

Matarî'nin (Hz. Peygamber'in Hendek Gazvesi'nde) çadırını kurduğu yer ile ilgili zikrettikleri kabul edilemez. Çünkü o, hendeğin yalnızca zikrettiği yerler ile sınırlı olduğunu zannettiğinden Fetih Mescidi'nin mekânının Zübâb olduğunu sanmıştır. Ancak rivayetlere göre Hz. Peygamber'in çadırı Zübâb'a kurulmuştur.⁶²⁵

Semhûdî'nin Mescid-i Nebvî'nin sınırları bahsinde Matarî'nin verdiği bilginin yanlış olduğunu zikrettikten sonra, konuyu detaylıca ele alınca Matarî'nin rivayetinin doğru olduğunu anladığını ifade etmesi oldukça dikkat çekicidir. Semhûdî bu konuda şunları zikretmektedir:

Matarî'nin "Minber ile iki tirabzan arası dört zirâ ve bir zirânın dörtte biri kadardır." sözü bizim ölçtüğümüz mesafe ile uymamaktadır. Nitekim, ölçümlerimize göre ikisinin arası üç buçuk zirâdır. Ancak ileride de bahsedileceği üzere bugünkü minber Matarî dönemindeki minber değildir. Yapılan kazıda Matarî'nin sözlerinin doğru olduğunu anladık. Çünkü bugünkü minber asıl mekânından kible yönüne doğru yarım zirâdan daha fazla uzatılmıştır.⁶²⁶

Eserlerinde Matarî'nin rivayetlerinden faydalanan diğer müellifler ve alıntı sayıları şu şekildedir: Şemseddîn eş-Şâmî (ö. 942/1536) *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, altı rivayet⁶²⁷; Nehrevâlî (ö. 990/1582) *Târihu'l-Medine*, yedi rivayet⁶²⁸; Diyârbekî (ö. 990/1582) *Târihu'l-hamîs*, dört rivayet⁶²⁹; Eyüp Sabri Paşa (ö. 1308/1890) *Mir'âtü'l-Haremeyn*, on rivayet.⁶³⁰

⁶²⁴ es-Semhûdî, *Vefâ*, 1/155.

⁶²⁵ es-Semhûdî, *Vefâ*, 4/72.

⁶²⁶ es-Semhûdî, *Vefâ*, 1/263.

⁶²⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 3/319, 4/222, 224, 226, 228, 229, 276.

⁶²⁸ Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî en-Nehrevâlî, *Târihu'l-Medîne* (Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 54, 59, 64, 66, 154, 175.

⁶²⁹ Kâdi Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen Diyârbekrî, *Târihu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1/332, 420, 2/69, 364.

⁶³⁰ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn* (Kahire: Dâru Âfâki'l-Arabiyye, 2004), 4/464, 828, 836, 837, 898, 906, 5/142.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATARÎ DÖNEMİNDE MEDİNE (7-8/13-14. YÜZYIL)

Bilindiği üzere İbn Zebâle'nin *Ahbârü'l-Medîne* adlı eseri Medine hakkında yazıldığı bilinen en eski şehir tarihidir. İbn Zebâle eserinde, Medine ile ilgili geçmiş dönem rivayetlerini toplamakla yetinmemiş, gözlem ve araştırma yapmak suretiyle tasvir edilen mekânların kendi dönemindeki durumu hakkında da bilgi vermiştir. İbn Zebâle'den sonra bu alanda eser veren İbn Şebbe böyle bir üslubu benimsemezken aradan geçen yaklaşık 4 asrın ardından İbnü'n-Neccâr, adeta İbn Zebâle'nin kaldığı yerden devam etmek suretiyle Medine'deki mekânların kendi dönemindeki durumuna ilişkin oldukça önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. İbnü'n-Neccâr'dan sonra Medine şehir tarihçiliğinde bu üslubun devam ettiricisi Matarî'dir. Matarî'nin kendi gözlem ve araştırmalarına dayalı notları, bizlere, İbnü'n-Neccâr'dan sonraki yüz yıl boyunca Medine mekânları üzerindeki değişim ve gelişimi izleyebileceğimiz bir ortam sağlamaktadır. İlk bakışta gözden kaçabilen bu özellik Matarî'nin *et-Ta'rif* isimli eserini Hz. Peygamber dönemi için muahhar ama XIII-XIV. yüzyıl Memlükler dönemi Medine'si için ana kaynak haline getirmektedir. Dolayısıyla Matarî'nin, İbnü'n-Neccâr'dan sonraki süreç ile ilgili verdiği bilgiler derlendiğinde, XIII-XIV. yüzyılda Medine'de yapıların fizikî durumu, özellikleri, âdetler, kutsal mekânlara yaklaşım tarzı vb. hususlarda önemli bilgiler elde etmek mümkündür.

3.1 Mescid-i Nebevî

Matarî, *et-Ta'rif* de Mescid-i Nebevî'nin XIII-XIV. yüzyılda Memlükler dönemi Medine'sinde nasıl bir görünüm arz ettiği, inşâ edilmesinden itibaren ne gibi değişikliklere uğradığı ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Matarî bu bağlamda, Hz. Peygamber'in yaslanıp ashabıyla sohbet ettiği kütük, mescidin sütunları ve kapıları, hücre-i şerîfe, Hz. Peygamber'i ziyaret etme adabı ve 654 (1256) tarihinde mescidde meydana gelen yangın sonrasında yapılan onarım çalışmaları hakkında müşahedeye dayalı bilgiler vermektedir.

3.1.1 Hz. Peygamber'in Yaslanıp Ashabıyla Sohbet Ettiği Kütük

Müellifimizin tarifine göre bu kütük, Hz. Peygamber'in musallasının sağında, imamın sağ tarafına konulan kandilin yanında mescidin duvarına bitişik haldeydi. Kible yönündeki sütunun arka tarafında kalıyordu. Matarî, bu noktada kible yönündeki sütunu kütüğün olduğu

yerde tarif eden rivayetlere atıf yapmış ve bunların doğru kabul edilemeyeceğini kesin bir dille ifade etmiştir. Matarî'nin verdiği bilgilere göre, bu sütunda kurşunla sabitlenen bir tahta parçası sütundan düşen bir taş parçasının yerine koyulmuştu ve çok rahat fark ediliyordu. Hz. Peygamber yaslanıp hutbe irat etmeyi bırakınca ağladığı rivayet edilen o meşhur kütükle, bu sütunun üzerindeki tahta parçası arasında, yine bu tahta parçası ile Hz. Fâtıma'nın kişisel eşyaları arasında ilişki kuranlar olduğunu beyanla müellifimiz, bunun kesinlikle doğru olmadığını ve bu bidatın bertaraf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü müellifimizin tasvirlerine göre kadınlı erkekli gruplar bu levhanın önünde yığınlar oluşturmakla, birbirlerinin omuzlarına çıkarak levhaya dokunmaya çalışmakta, zaman zaman düşüp yaralanmalara ve kargaşaya sebep olmaktadır. Nitekim 701 (1302) senesinde İbn Hannâ olarak da bilinen Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Muhammed, bu durumu görmüş ve kütüğün kaldırılmasını emretmişti. Matarî'nin ifadesine göre kütük onun döneminde Harem-i Şerîf'in deposunda durmaktadır. İbn Hannâ, aynı yıl içerisinde Mekke'de hoşuna gitmeyen manzaralar görünce yeni düzenlemelere gitmiştir. Örneğin Mescid-i Harâm'a girerken kadınların izdiham oluşturmasının önüne geçen tedbirler almış ve Urvetü'l-Vuskâ'dan tutunmak için erkeklerin boyunlarında taşınmalarını yasaklamıştır.⁶³¹

3.1.2 Mescid-i Nebvî'nin Sütunları

Muhalleka Sütunu

Matarî, bu sütunun minberden ve Kabr-i Şerîf'ten itibaren sayıldığında üçüncü sütun olduğunu, mescidin kible tarafına iki revak eklenmeden önce de mescidin sahnından üçüncü sütunu konumunda bulunduğunu ifade etmiştir.⁶³²

Tevbe Sütunu

Matarî, bu sütunun, Kabr-i Şerîf tarafından ikinci, kible tarafından üçüncü, minberden dördüncü, mescidin kendi dönemindeki sahnından ise beşinci sütun olduğunu ifade etmiştir. Tevbe Sütunu'nun doğu yönünde Muhâcirler Sütunu'ndan sonra geldiğini, bu sütunun kuzey yönünden gerisinde ise Emîrû'l-Mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib Sütunu olduğunu ifade etmiştir.⁶³³

⁶³¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 93-95.

⁶³² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 91.

⁶³³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 92.

Emîrû'l-Mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib Sütunu

Matarî, bu sütunun, Allah Resûlü namaz kılmak için Hz. Âişe'nin evinden Ravza-i Şerîfe'ye giderken kullandığı kapının karşısında kaldığını ifade etmiştir. Sütun kuzey yönünde Tevbe Sütunu'nun arkasında kalmaktadır.⁶³⁴

Vüfûd Sütunu

Matarî, bu sütunun kuzey yönünde Emîrû'l-Mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib Sütunu'nun arkasında kaldığı bilgisini vermektedir. O, mescid'in kible tarafına iki revak eklenmeden önce Vüfûd Sütunu'nun mescidin sahnına baktığını ifade etmiştir.⁶³⁵

Gece Namazı Kıldığı Sütun

Matarî, bu sütunun çevresinde Hücre-i Şerîfe ve Hz. Fâtıma'nın evini çevreleyen dairevi tırabzanlar bulunduğunu ve tırabzanlarda bulunan mermer bir levhanın üzerinde "Burası Hz. Peygamber'in teheccüd namazı kıldığı yerdir" yazdığını ifade etmiştir.⁶³⁶

3.1.3 Mescid-i Nebvî'nin Kapıları

H. Osman Kapısı: Matarî, kendi döneminde bu kapının karşısında yani Hz. Osman'ın evinin yerinde Zengî Veziri Cemâleddîn Muhammed b. Ali b. Ebû'l-Mansûr el-İsfahânî'nin inşâ ettirdiği bir ribâtın bulunduğu bilgisini vermektedir. Cemâleddîn ribâtı fakirlere vakfetti ve bir de türbe yaptırdı. Vefat ettiği vakit onu o türbeye defnettiler. Cemâleddîn Mekke ve Medine'de birçok mekânı da yeniden inşâ ettirmiştir. Mescid-i Harâm'daki İbrahim Kapısı, Mescid-i Harâm'daki minareler bunlardan birkaçıdır. Kabe'nin kapısını yeniden yaptırmış ve eski kapıyı beraberinde götürmüştür. Eski kapıdan kendisi için bir tabut yaptırmış ve vefat ettiğinde bu tabut ile Medine'ye getirilmiştir.

Cemâleddîn'in yukarıda saydıklarımız dışında Medine için demir kapıları olan sağlam bir sur inşâ ettirdiğini bildirmiştir. Ancak bu sur sadece Mescid-i Nebvî'nin etrafını çevreleyecek büyüklükteydi. Medine'nin nüfusu artıp Şam Meliki Sultan el-Melikü'l-Âdil Nureddîn Mahmûd b. Zengî b. Aksungur Medine'ye ziyaret maksadıyla geldiğinde insanların her bir köşeden surun dışına taşıdığını görmüş ve Matarî döneminde halen mevcut olan daha büyük suru inşâ ettirmiştir. Matarî, bunun 558 (1163) senesinde gerçekleştiğini söylemiştir. Müellifimiz, Cemâleddîn'in isminin kendi döneminde de Bakî Kabristanlığı tarafındaki

⁶³⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 92.

⁶³⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 92.

⁶³⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 99.

kapının üstünde yazılı olduğunu bildirmiştir. Mezkûr ribâtın kible tarafında bir türbe bulunmaktadır. Arsasını Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin (1171-1193) amcası Eseddüddîn Şirkûh (ö. 564/1169) satın almış ve oraya bir türbe yaptırmıştır. Kendisi ve kardeşi Necmeddîn Eyyûb (ö. 569/1173) vefat ettiklerinde buraya defnedilmişlerdir.⁶³⁷

Rayta Kapısı: Kapının dış tarafında, Ömer b. Abdülazîz'in genişlettiği zamandan kalma ve üzerinde Âyete'l-Kürsî'nin yazılı olduğu süslü bir levha bulunmaktadır. Bu kapının karşısında olan Rayta'nın evi, Hz. Ebu Bekir'in evidir ve nakledildiğine göre orada vefat etmiştir. Matarî'nin döneminde evin olduğu yerde Şam Emîrlerinden Yâzkûc tarafından yapılan Hanefî Medresesi bulunmaktadır. Yâzkûc burada kendisi için bir de türbe yaptırmış ve vefat ettiğinde buraya defnedilmiştir.⁶³⁸

Esmâ bint Hüseyin b. Abdullah b. Ubeydullâh b. Abbâs b. Abdülmüttalib'in Evinin Karşısındaki Kapı: 589 (1193) senesinde Nâsır-lidînillâh kuzeydoğu yönündeki minare tarafında kalan duvarı yeniden inşâ ederken, bu kapıyı kapattırmıştır. Matarî, Esmâ bint Hüseyin'in evinin kendi döneminde kadınlar ribâtı olarak kullanıldığını sözlerine eklemiştir.⁶³⁹

Hâlid b. Velîd'in Evinin Karşısındaki Kapı: Matarî, bu evin yaşadığı dönemde erkekler ribâtı olarak kullanıldığını ve bu iki ribâtın Kâdîlkudât Kemâleddîn Ebû'l-Fadl Muhammed b. Abdullah b. Kâsım eş-Şehrezûrî (ö. 571/1176) tarafından inşâ ettirildiğini ifade etmiştir.⁶⁴⁰

el-Menâsi' Sokağı'nın Karşısındaki Kapı: Matarî, bu kapının, Amr b. Âs ve Musa b. İbrahim b. Abdurrahmân b. Abdullah b. Ebû Rebîa el-Mahzûmî'nin evlerinin arasında bulunan el-Menâsi' Sokağı'nın karşısında bulunduğunu bildirmiştir. Bu sokak müellifimizin döneminde Hasan b. Ali el-Askerî'nin evine çıkmaktaydı. Musa b. İbrahim el-Mahzûmî'nin ise erkekler ribâtı olarak kullanılmaktaydı ve bu ev Kâdî Muhyiddîn Ebû Ali Abdurrahîm b. Ali b. Hasan el-Lahmî el-Askalânî (ö. 596/1200) tarafından ribata çevrilmişti.⁶⁴¹

Müellifimiz Mescid-i Nebvî kapılarının isimlerini ve kendi dönemindeki durumlarını zikrettikten sonra mescidin kuzey yönünde yer alan kapıların tarihi süreç içerisinde duvarın yenilenmesi sırasında tek tek kapatıldığını, kendi dönemine, İmâm Nâsır'ın annesi tarafından

⁶³⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 104-105.

⁶³⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 105.

⁶³⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 106.

⁶⁴⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 106.

⁶⁴¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 106-107.

590 (1194) senesinde abdest almak için yaptırılan Sikâye Kapısı dışında bir kapının ulaşmadığını ifade etmiştir.⁶⁴²

3.1.4 Hücre-i Şerîfe

Matarî, Mescid-i Nebevî’de 654 (1256) senesindeki meydana gelen yangının öncesinde veya sonrasında Hücre-i Şerîfe’nin üzerinde kubbe olmadığını, bunun yerine hücrenin etrafında hücreyi çatıdan ayıran bir kulaç boyunda tuğlalarla örülmüş bir yapı olduğu bilgisini vermiştir. Matarî’nin bildirdiğine göre, 678 (1279) yılına gelindiğinde Memlük Sultanı el-Melikü’l-Mansûr Seyfeddîn Kalavun (1279-1290) oraya bir kubbe inşa ettirdi. Bu kubbe, ahşaptandı ve üzerine levhalar çivilenmişti. Hücrenin olduğu alana bir de ahşap pencere yaptırdı. Mescidin iki çatısının arasında, Hücre-i Şerîfe’nin çatısının üzerinde birbirlerine çivilenmiş bazı levhalar vardı. Bu levhaların üzerine muşamba çekilmişti. Orada bir de kilitli pencere vardı. Pencere açıldığında, oradan Allah Resûlü’nün evi ile Ömer b. Abdülazîz’in inşa ettirdiği dıştaki duvarın arasına inilirdi.

Matarî, Memlük Sultanı el-Melikü’z-Zâhir Rükneddîn Baybars’ın (1260-1277) 667 (1269) yılında hac farızasını yerine getirirken Hücre-i Şerîfe’nin etrafına ahşaptan bir tırabzan yaptırmak istediğini ifade etmiştir. Baybars, hücrenin etrafını ölçüp hesaplamada kullandığı ipi beraberinde götürmüştür. Ölçüye göre, iki tane tırabzan yaptırıp 668 (1270) yılında gönderir. Tırabzanlar hücrenin etrafına yerleştirilir. Baybars, ayrıca güneye, batıya ve doğuya üç adet kapı yaptırıp kapıları Hücre-i Şerîfe’den sonra gelen sütunların arasına koydurtmuştur. Kuzeye ise kapı yaptırmamış ve o mekânı Allah Resûlü’nün teheccüd namazı kıldığı yere kadar açık bırakmıştır.

Müellifimiz, Baybars’ın tırabzan ve kapılar yaptırarak Resûlullah’ın kabrine hürmetini gösterdiğini düşündüğünü ama aslında yapılanların yanlış olduğunu ifade etmiştir. Matarî, I. Baybars’ı şu sözlerle eleştirmiştir: “O, Ravza’nın Allah Resûlü’nün evine bakan yönünü kullanılmaz hala getirmiş ve orada namaz kılınmasını engellemiştir. Orada kılınan namazların ne kadar faziletli olduğu herkesçe bilinmektedir. Şâyet aksini yapıp, doğu yönünden Hz. Peygamber’in evinin arkasını âtil bırakıp, tırabzanları Hücre-i Şerîfe’nin Ravza’ya bakan yönüne yaptırsaydı daha güzel olurdu. Çünkü hücrenin doğu tarafı gerek Ravza’nın gerekse mescidin namaz kılınan alanının dışındadır. Matarî’nin bildirdiğine göre I. Baybars’ın ilaveleri, iki kulaç uzunluğundaydı. 694 (1295) yılına gelindiğinde Memlük Sultanı el-Melikü’l-Âdil

⁶⁴² el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 107-108.

Zeyneddîn Ketboğa (1294-1296) ona bir pencere ekledi ve Hücre-i Şerîfe'nin tavanına kadar yükseltti.

Hücre-i Saâdet içinde ve çevresinde bulunan Hz. Osman mushafı gibi önemli eşyalara yüzyıllar içerisinde yenileri eklenmiş, bunları saklamak için büyük sandıklar inşâ edilmiştir. İşte bu vb. önemli eşyaları saklamak için Harem-i Şerîf'in sahnının ortasına 576 (1181) yılında Nâsır-Lidînillâh tarafından bir kubbe inşâ ettirilmiştir. Matarî, bunların kendi dönemine kadar sapasağlam korunduklarını mushaf-ı şerîf de dahil olmak üzere 654 (1256) tarihinde meydana gelen yangında sağlam kaldıklarını ifade etmiştir.⁶⁴³

Matarî, Hz. Peygamber'in kabrinin fizikî özelliklerini zikrettikten sonra, ziyâret adabı ile ilgili kendi dönemindeki uygulamalara da değinmiştir. Müellifimiz Kabr-i Şerîf'i selamlama yerinin, önceleri kabrin karşısında bulunan kandilin altında olduğunu zikrettikten sonra şunları söylemektedir: “Selamlamanın kandilin altında yapılması mescidde meydana gelen yangından önceydi. Çünkü Mescid-i Nebevî'de meydana gelen yangından önce Resûlullâh'ın kabrine bakan tek bir kandil vardı. Mescid yenilendiğinde oraya birkaç kandil yapıldı. Ancak bugün Kabr-i Şerîf'e doğru durmanın işareti kırmızı bir mermere gömülü gümüş bir çividir. Eğer bir kimse duvara bakacak şekilde yüzünü çevirirse, Resûlullâh'a yönelmiş olur, sonra bir zirâ kadar sağına geçer ve Hz. Ebu Bekir'e selam verir, sonra bir zirâ kadar sağına geçer. Sonra ondan bir zirâ kadar uzaklaşır ve Hz. Ömer'e selam verir. Günümüzde insanların Hz. Peygamber'in kabrini selamladığı yer aslında Hafsa bint Ömer'in evinin olduğu mekândır. Allah Resûlü'nün eşlerinin odacıkları Mescid-i Nebevî'yi batı tarafı hariç üç bir yandan kuşatmıştı. Batı yönünde ise Hz. Peygamber'in eşlerinin odacıkları yoktu. İşte bugün insanların tırabzanların içinden ve kible yönünde dışarısından Allah Resûlü'nü selamladıkları yer Hz. Hafsa'nın evinin olduğu yerdir.”

3.1.5. Medine ve Mescid-i Nebevî'de Meydana Gelen Yangınlar

Matarî, 654 (1256) senesinde Medine'de meydana gelen yangın hakkında yangına bizzat şahit olan Alemüddîn Sencer el-İzzî'den şifahen aktarımda bulunmaktadır. Müellifimiz Alemüddîn'in yangın hakkında şunları söylediğini ifade etmiştir: “Sâhibim İzzeddîn⁶⁴⁴ yangının başlamasından bir süre sonra beni gönderdi. Benimle birlikte yanımda ismi Hatîb b. Sinân olan birisi daha vardı. Bize ‘Ateşe yaklaşabiliyor musunuz bakın bakalım?’ dedi. Çünkü insanlar her yeri sarmış olan alevlere yaklaşmaktan korkuyorlardı. Ben ve arkadaşım ateşe

⁶⁴³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 108-112.

⁶⁴⁴ Kastedilen Medine emirlerinden İzzeddîn b. Şeyha'dır.

yaklaşabildiğimizi fark ettik. Atımdan indim ve ateşin yanına ulaştım. Ateş kaya ve taşları yutuyordu. Çantamdan bir ok alıp ateşe tuttuğumda okun ucundaki demir yandı. Oku ters çevirince de ucundaki tüy yandı. Ancak okun odunu bundan etkilenmedi ve yanmadı.” Matarî, yangına şahit olan Medine kadınlarının mezkûr ateşin ışıyla geceleri evlerinin üzerinde dokuma yaptıklarını söylediklerini ifade etmiştir.⁶⁴⁵

Medine yangınının olduğu sene Mescid-i Nebevî’de de bir yangın çıkmış ve mescidin bazı bölümleri bu yangında zarar görmüştür. Yangına, Mescid-i Nebevî görevlilerinin reisinin oğlu olan Ya’kûb b. Ebû Bekir el-Muhterik’in ihmali sebep olmuştur. Müellifimiz, bizzat Ya’kûb’tan duyduklarını şu sözlerle ifade etmektedir: “Yangın mescidin çatısının tamamını kaplamıştı. Hatta çatıda tek bir ahşap parçası bile sağlam kalmamıştı. Mescidin direkleri ise, hurma kütükleri gibi ayakta idi. Rüzgâr estikçe hurma dalları gibi sallanıyordu. Bazı sütunların üzerinde bulunan kurşun eridi ve yere düştü. Hücrenin üzerindeki çatı mübarek kabirlerin üzerine düştü. Onarım çalışmalarına başlayınca ilk olarak kabirlerin üzerine düşen parçaları temizlemeye niyet ettiler. Ancak buna cesaret edemediler. Medine Emîri Emîr Münif b. Şeyha b. Hâşim b. Kâsım b. el-Mühennâ (ö. 657/1259), harem ehlinde önde gelenler ve harem hizmetlileri bu durumu, Abbâsi Halifesi el-Musta’sım’a (1242-1258) bildirmek ve onun emri ile hareket etmek konusunda anlaştılar. Halifeye haber gönderip cevabını beklemeye başladılar. Ancak kendilerine herhangi bir cevap gelmedi. Çünkü halife ve devletin ileri gelenleri Bağdat’ın bir kısmını istilâ edip sorunlar çıkaran Tatarlar ile uğraşıyorlardı. Bu sebeple kabirlerin üzerindeki çöküntüyü olduğu hal üzere bıraktılar. Önceki çatının yerine hücrenin direkleri üzerine yeni bir çatı inşâ ettiler. Ömer b. Abdülazîz’in Allah Resûlî’nün evinin etrafına ve mezkûr direklerin arasına yaptırdığı koruma duvarı çatıya kadar uzanmıyordu. Onlar, duvar ile çatı arasına ahşap bir pencere yapmışlardı ki bu pencere duvardaki kaplamanın altından bakanlar tarafından görülebiliyordu. 655 (1257) senesinde kible duvarı, doğu duvarı ve eskiden Osmân Kapısı olarak bilinen Cibrîl Kapısı’nın olduğu alanı kapsayan yeni bir çatı inşâ ettiler. Aynı şekilde Ravza-i Şerîfe’nin batısından minbere kadar olan alanın çatısını da yeniden inşâ ettiler.

656 (1258) senesinin Muharrem ayı girdiğinde Abbâsi halifesi el-Musta’sım katledildi. Sonrasında Mısır’dan gönderilen yapı malzemeleri geldi. O günlerde Mısır emiri, Memlûk Sultanı el-Melikü’l-Mansûr Nureddîn Ali b. el-Melikü’l-Muizziddîn Aybek es-Sâlihî’ydi (1250-1257). Aynı şekilde Yemen Emîri el-Melikü’l-Muzaffer Şemseddîn Yûsuf b. el-Mansûr

⁶⁴⁵ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 168-170.

Ömer b. Ali b. Resûl'ün (ö. 694/1295) gönderdiği alet ve ahşaplar da Medine'ye ulaştı. Bu malzemelerle önce, Mervân Kapısı olarak bilinen Selâm Kapısı'na kadar olan alanın çatısını inşâ ettiler. 656 (1258) senesinde Yemen emiri Sandal ağacından yapılmış yeni bir minber de gönderdi. Bu minberi yanan minberin yerine koydular. 666 (1268) senesine kadar on yıl boyunca bu minberin üzerine hutbe okundu. Sonrasında el-Melikü'z-Zâhir Rükneddîn Baybars bugün mevcut olan minberi gönderdi. Yemen emirinin gönderdiği minber yerinden söküldü ve mescidin deposuna kaldırıldı. Minber bugün de hala depoda durmaktadır. Minberin yüksekliği dört zirâydi. En üst noktasından eşğine kadar yedi zirâdan biraz daha fazla idi. Basamak sayısı oturma yeri ile birlikte dokuzdu.

Müellifimiz I. Baybars döneminde Mescid-i Nebevî'de yapılan onarım faaliyetlerinin ardından el-Melikü'l-Muzaffer Kutuz döneminde yapılanları anlatmaktadır. Bunun için önce kısaca Kutuz'un iktidara gelme sürecini ve hemen akabine gerçekleşen Aynicâlût Savaşı'nı anlatmış, sonra da sözü onarım faaliyetlerine getirmiştir. Buna göre: 657 (1259) yılının zilkâde ayında Mısır emiri azledildi ve yerine babasının Memlûklü komutanı el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddîn Kutuz el-Muizzî (1259-1260) getirildi. Onun asıl adı, Mahmûd b. Memdûd'dü. Annesi, Celâleddîn Hârizmşah'ın (1220-1231) kız kardeşi idi. Babası ise Celâleddîn Hârizmşah'ın amcaoğlu idi. Tatarların istilâsı sırasında esir alınıp Dimaşk'ta köle olarak satıldı. Sonra yine satılarak Mısır'a getirildi. 657 (1259) yılında ise Mısır emiri oldu.⁶⁴⁶ Bu senenin Ramazan ayında Aynicâlût Savaşı (658/1260) gerçekleşti ve Allah el-Melikü'l-Muzaffer ile İslâm'ı ve Müslümanları aziz kıldı. İktidarı bir yıl dahi sürmemiştir ki Aynicâlût Savaşı'ndan bir ay sonra Mısır'dayken öldürüldü.

Matarî, Kutuz ve Ayn-ı Câlût ile ilgili bilgilerin ardından, onun döneminde ve müteakip Memlûk sultanları döneminde yapılan imar faaliyetlerine değinmiştir. Kutuz döneminde yapılanlar Selâm Kapısı'ndan Âtike Kapısı olarak da bilinen Rahmet Kapısı'na, Cibrîl Kapısı'ndan Rayta Kapısı olarak da bilinen Nisâ Kapısı'na kadar olanı kapsamaktadır. I. Baybars döneminde Rahmet Kapısı'ndan mescidin kuzeyine ve Nisâ Kapısı'na kadar olan alanın çatısının geri kalanı inşâ edilmiştir. Böylece, mescid yangın öncesindeki gibi iki çatılı

⁶⁴⁶ Kutuz, Dimaşk'ta İbnü'z-Zaîm adında birisinin kölesi iken, İzzeddin Aybek tarafından satın alınmış ve Kahire'ye götürülmüştür. Aybek, Şecerüddür ile yaptığı siyasi evliliğin ardından sultan olmuş, bu durum Kutuz'un Memlûk Sultanı olmasında önemli bir etken olmuştur. Şöyle ki, Aybek döneminde meydana gelen isyanların bastırılmasında Kutuz önemli bir rol üstlenmiş ve Aybek tarafından saltanat naipliğine tayin edilmiştir. Memlûkler, Aybek'in 648/1250 senesindeki vefatından sonra oğlu Ali'nin küçük yaşta olması sebebiyle yeni bir sultan arayışına girmişler ve devletin önde gelen yöneticilerinin teklifi üzerine, Kutuz 658/1259 senesinde Memlûk Sultanı seçilmiştir. bk. Fatih Güzel- Hülya Karababa Çakır, "Kuruluş Devrinde Bir Memluk Sultanı: Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2019), 256-257.

hale gelir. Mescid 705 (1306) ve 706 (1307) yıllarında Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un mescidin doğu ve batıda bulunan çatılarını yenilemesine kadar bu şekilde kaldı. Muhammed b. Kalavun döneminde iki çatı tek bir çatı haline getirildi. 729 (1329) senesine gelindiğinde ise Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun mescidin kible tarafındaki sahnına iki revak yapılmasını emretti. Bu iki revakla birlikte mescidin çatısı tamamlandı. Böylece hücreyi gölgeleyen maksûraya ihtiyaç kalmadı ve kaldırıldı.⁶⁴⁷

3.2 Mescid-i Nebvî Dışındaki Medine Mescidleri

Matarî, Medine'deki mescidleri incelerken önce Mescid-i Nebvî hakkında bilgi vermiş, sonra Hz. Peygamber zamanında mahalle mescidi konumunda olan ve zaman içerisinde sayıları artan Medine mescidlerini ele almıştır. Müellifimiz Mescid-i Nebvî dışındakileri sıralarken kendi gözlem ve değerlendirmelerini merkeze alan bir tasnifi tercih etmiştir. Buna göre Matarî öncelikli olarak Medine'de yerleri bilinen, yani ma'mûr veya harap olsa bile kalıntıları bulunan mescidleri ele almış, hakkında rivayet bulunduğu halde kendi dönemine kalıntısı intikal etmemiş, dolayısıyla zaman içerisinde kaybolmuş mescidleri sona bırakmıştır.

3.2.1 Matarî Döneminde Ma'mûr Olan veya Kalıntıları Bulunan Mescidler

Dırâr Mescidi: Matarî, Dırâr Mescidi hakkında İbnü'n-Neccâr'ın verdiği gözleme dayalı bilgileri bizzat yerine gidip tetkik etmiş ve bunların kendi dönemi için doğrulanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. İbnü'n-Neccâr, Dırâr Mescidi'nin yerini tarif etmekte ve Kubâ Mescidi'ne yakın, duvarları yüksek, büyük bir yapı olduğunu ifade etmektedir. Matarî, İbnü'n-Neccâr'ın tasvir ettiği yere gidip araştırarak kendi dönemine gelen böyle bir kalıntının olmadığını ifadeyle İbnü'n-Neccâr'ın sözlerini vehim olarak nitelendirmiştir.⁶⁴⁸ Oysa ki Matarî, İbnü'n-Neccâr'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra yaşamıştır. Üstelik İbnü'n-Neccâr'ın Dırâr Mescidi ile ilgili tasvirleri incelendiğinde, kendi döneminde ma'mûr halde bulunan değil, kalıntıları olan bir mescidden bahsettiği izlenimi elde edilmektedir. Üstelik bir başka vesileyle İbnü'n-Neccâr, Medine'de bu tür harap halde bulunan mescidlerin taşlarının alınarak zamanla izlerinin yok olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla aradan geçen 100 yıllık bir dönemin ardından Dırâr Mescidi'ne ait kalıntıların da yok olmuş olması muhtemeldir.

Cuma Mescidi: Matarî, Cuma Mescidi'nin yerini ve kendi dönemindeki özelliklerini tasvir ederken Benî Sâlim b. Avf kabilesine mensup olan İtbân b. Mâlik'in evini esas almıştır. Mescidin İtbân'ın Müzdelif denilen ve kalıntıları kendi dönemine gelmiş olan utumunun

⁶⁴⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 83-86, 112.

⁶⁴⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 133.

güneyinde, vadi içerisinde yer aldığını ifade eden Matarî, Kubâ Mescidi'ne doğru giderken yolun sağ tarafından yer alan bu yapının kendi dönemindeki durumunu şu sözlerle tasvir etmiştir: Neredeyse bir insan boyu kadar duvarları olan küçük, taştan yapılmış bir mesciddir.⁶⁴⁹

Benî Kurayza Mescidi: Matarî bu mescidin yerini ve özelliklerini anlatırken, Şems Mescidi'nin doğusunda kalan ondan uzak bir mesafede, Doğu Harresi'ne yakın bir yerde Hâcize ismiyle anılan bir bahçenin kapısının yanında bulunduğunu ifade etmiştir. Matarî'nin belirttiğine göre bu mescid fakirler için vakfedilmişti. Ayrıca mescidin olduğu yerde Benî Kurayza'ya ait evlerin kalıntıları mevcuttu. Matarî, Benî Kurayza Mescidi'nin zamanla unutulup harap hale geldiğini ve 710 (1310) senesinde yenilenip mescide yarım insan boyu uzunluğunda bir hurma kurutma yeri eklendiğini ifade etmiştir. Matarî'nin belirttiğine göre önceleri unutilan bu mescid bu tarihten itibaren tekrardan bilinir hale gelmiştir.⁶⁵⁰

Meşrebetü Ümmü İbrahim: Matarî, kaynaklarda yer alan bilgileri zikrettikten sonra Meşrebetü Ümmü İbrahim'in kendi dönemindeki konumunu “Benî Kâsım b. İdrîs b. Ca'fer'e ait hurma bahçelerinin arasında Eşrâfû'l-Kavâsım olarak bilinen bir yerde” şeklinde tarif etmektedir.⁶⁵¹

Benî Muâviye b. Mâlik b. Neccâr Mescidi: Matarî, harap halde bulunan bu mescidin, el-Ureyz'e giderken yolun sol tarafında kaldığını, orada Benî Muâviye köyüne ait başka kalıntıların da bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁵²

Fetih Mescidi: Matarî, bu mescidin zamanla harap olduğunu belirtip, yenileme faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Fetih Mescidi, Ubeydîler'in⁶⁵³ vezirlerinden Emîr Seyfüddîn Hüseyin b. Ebû'l-Heycâ tarafından 575 (1180) yılında yeniden inşâ edilmiştir. Yine bu mescidin aşağısında kible yönünde yer alan iki mescid de 577 (1182) yılında yenilenmiştir. Matarî bu mescidlerden ilkinin Emîrû'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib Mescidi, kuzeyde bulunanın ise Selmân-ı Fârisî Mescidi olarak bilindiğini ifade etmiştir. Mezkûr yenileme faaliyetleri Matarî'nin yaşadığı dönemden yaklaşık yüz sene önceki döneme aittir. Bununla birlikte ne 578-643/ 1183-1245 yılları arasında yaşamış ve Medine şehir tarihi te'lif etmiş olan İbnü'n-Neccâr ne de tespit edilebildiği kadarıyla öncesinde herhangi bir kaynak, bu inşâ ve onarım çalışmaları

⁶⁴⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 134.

⁶⁵⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 135.

⁶⁵¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 136.

⁶⁵² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 139-140.

⁶⁵³ Fâtımîler, 297-567/ 909-1171 yılları arasında Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika'da hüküm sürmüş Şîî bir devlettir. Kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'ye (ö. 322/934) nisbetle Ubeydîler olarak da isimlendirilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Eymen Fuâd Seyyid, “Fâtımîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/228-237.

hakkında bilgi vermemiştir. Matarî'nin Fetih Mescidi'nin yeniden inşâsı ile ilgili nakilleri bu yüzden önem arz etmektedir.⁶⁵⁴

Kibleteyn Mescidi: Matarî, Kibleteyn Mescidi'nin yerini, "Fetih Mescidi'nin batı tarafında uzak bir noktada, Akîk Vadisi'nin kenarında bir tepenin üzerinde" şeklinde tarif etmektedir. Matarî döneminde harap halde bulunan mescidin çevresindeki Avs mevkiinde kuyu ve bahçeler bulunmaktadır. Kible yönündeki bahçeler Cürf bahçeleri olarak bilinmektedir. Matarî, selefi şehir tarihçilerinin Kibleteyn Mescidi ile Hz. Peygamber'in namaz kılıp secde edilecek yerde gördüğü bir pislik nedeniyle ashâbına uyarıda bulunduğu Benî Harâm b. Benî Seleme mescidinin aynı olup olmadığı ile ilgili tartışmalara da değinerek kendi kanaatine ifade etmiştir. Matarî'ye göre Kibleteyn Mescidi ve Benî Harâm b. Benî Seleme aynı mesciddir.⁶⁵⁵

el-Musallâ Mescidi (Bayram Namazgâhı): Matarî, Allah Resûlü'nün Bayram namazlarını kıldığı rivayet edilen mescidler içerisinde üç tanesinin kendi döneminde bilindiğini ifade etmiştir. Bu mescidlerden ilki, Matarî döneminde halen bayram namazlarının kılındığı bir mesciddir. İkincisi, bu mescidin kuzeyinde yer alan ve el-Ureyz ismi ile bilinen bahçenin ortasında bulunan Ebû Bekir Sıddîk Mescidi'dir. Üçüncüsü ise Ureyz bahçesinin kuzey yönünde bahçeye bitişik halde bulunan ve Ali b. Ebû Tâlib Mescidi olarak isimlendirilen büyük bir mesciddir.⁶⁵⁶

Matarî yukarıda sayılanlara ek olarak Hz. Peygamber'in Medine'de namaz kıldığı rivayet edilen iki mescidden daha bahsetmektedir. Bunlardan ilki, Şam tarafından Medine'ye girerken sol tarafta kaldığını belirttiği Veda Tepesi'ndeki bir mesciddir. Bir diğeri ise, Sâfile yolu üzerinde, Sâfile bahçelerinin ve Hz. Hamza Şehitliği'nin sol tarafında yer alan Ebû Zer el-Gıfârî Mescidi'dir.⁶⁵⁷

3.2.2 Matarî Döneminde Ma'mûr Olmayan Kalıntıları da Tespit Edilemeyen Kaybolmuş Mescidler

Matarî, bu başlık altında toplam yirmi üç mescid zikretmiş, hepsinin yerlerini tetkik etmiş ve umumiyetle mescidin adında geçen bir kabile ya da mekân isminden hareketle aşağı yukarı nerede olabileceğini beyan etmiştir. Tahmin dahi yürütemediği durumlarda ise hiçbir bilgi vermeksizin sadece mescidin ismini zikretmiş ve bilinmediğini beyan etmiştir.

⁶⁵⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 140-141.

⁶⁵⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 142-143.

⁶⁵⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 145-146.

⁶⁵⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 147-148.

Benî Zürayk b. Hazrec Mescidi: Matarî, Benî Zürayk b. Hazrec Mescidi'nin, Medine surunun ve Musallâ'nın güneyinde bulunan Benî Zürayk Köyü'nde olabileceğini bildirmiştir. Köyün bir kısmı Matarî'nin yaşadığı dönemde surun içerisinde kalmaktaydı. Matarî, bu mekânın Zervân ya da Zû Ervân ismi ile bilindiğini de ifade etmiştir.⁶⁵⁸

Benî Sâide Mescidi: Mescidin isminden ötürü Benî Sâide Yurdu'nda olabileceğini düşünen Matarî, kalıntıları bulunmayan bu mescidle ilgili bilgi veremediğinden Benî Sâide Yurdu'nun kendi dönemindeki durumu ile ilgili gözlemlerini aktarmıştır. Buna göre Benî Sâide Köyü'nün Budâa Kuyusu'nun yanında olduğunu, kuyunun da evlerin ortasında kaldığını ifade etmiştir. Kuyunun kuzey batısında Ebû Dücâne'nin utumu olduğu söylenen bir utumun kalıntıları bulunmaktadır.⁶⁵⁹

Bakîu'z-Zübeyr Mescidi: Matarî yaşadığı dönemde bu mescidin bilinmediğini ifade etmiştir.⁶⁶⁰

el-Mutarriî evlerinin yanındaki mescid: Matarî, bu mescidin yaşadığı dönemde bilinmediğini ifade etmiştir.⁶⁶¹

Cüheyne Mescidi: Cüheyne Mescidi'nin konum itibarıyla Medine'nin eski surunun ve Medine emirinin kalesinin batısı ile Sel' Dağının arasında kaldığını ifade eden Matarî, orada Medine'nin Cüheyne Kapısı olarak bilinen eski kapılarından birisinin kalıntısı olduğunu bildirmiştir. Mescidin muhtemel yerinin, surun içerisinde, emirin kalesi ile sur arasındaki noktaya tekabül ettiğini ifade etmiştir.⁶⁶²

Adî b. Neccâr Mescidi: Matarî, bu mescidin Benî Adî b. Neccâr oğulları'na ait olup Mescid-i Nebvî'nin batısında yer aldığını, Ganm b. Mâlik b. Neccâr oğulları'nın evlerinin ise Mescid-i Nebvî'nin doğusunda bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁶³

Benî Hudre Mescidi: Matarî, Bussa Kuyusu'nun yanında olduğunu bildirdiği Benî Hudre Mescidi'nin, Hudreoğullarının yurdundaki küçük mescid olabileceğini ifade etmiştir. Matarî, mezkûr mescidin yanında Mâlik b. Sinan'a ait bir utumun kalıntıları olduğunu haber vermektedir.⁶⁶⁴

⁶⁵⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 205.

⁶⁵⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 206.

⁶⁶⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 206.

⁶⁶¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 207.

⁶⁶² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 207.

⁶⁶³ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 210.

⁶⁶⁴ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 210.

Benî Mâzin b. Neccâr Mescidi: Matarî, bu mescidin muhtemel konumunu bildirirken, Benî Hudre Mescidi'nin ve Bussa Kuyusu'nun güneyinde Ebû Mâzen olarak bilinen yerde olabileceğini ifade etmiştir. Matarî, bölgede bulunan eski bir kemer kalıntısı üzerinde Benî Mâzin yazdığını da sözlerine eklemiştir.⁶⁶⁵

Übey b. Ka'b Mescidi: Übey b. Ka'b Mescidi'nin Benî Hudeyle Mescidi olarak da isimlendirildiğini ifade eden Matarî, Benî Hudeyle'nin yurdunun Medine surunun kuzey doğusunda Hâ Kuyusu'nun yanında olduğunu belirtip, Benî Hudeyle'nin Benî Muâviye b. Amr b. Mâlik b. Neccâr b. Hazrec olduğunu sözlerine eklemiştir.⁶⁶⁶

Benî Dînâr Mescidi: Matarî, Benî Dînâr yurdunun, Benî Hudeyle ve İcâbe Mescidi'ne ev sahipliği yapan Benî Muâviye b. Amr'ın yurtları arasında olduğunu söylemiştir. İcâbe Mescidi'nin kuzey yönünde bulunan bu yurda dair ev kalıntıları onun dönemine ulaşmıştır. Matarî, geçmiş Medine şehir tarihlerinde verilen bilgilere ek olarak eserinde, Benî Neccâr'ın batınlarını da saymaktadır. Matarî'nin bildirdiği mezkûr batınlar şunlardır: Benî Ğanem b. Mâlik b. Neccâr, Benî Mâlik b. Neccâr, Benî Adî b. Neccâr, Benî Mâzen b. Neccâr, Benî Dînâr b. Neccâr, Benî Muâviye b. Amr b. Mâlik b. Neccâr.⁶⁶⁷

Benî Hârise Mescidi: Matarî, Benî Hârise mescidinin Yesrib'de bulunduğu ifade ettikten sonra, kalıntısı bulunmayan bu mescidin muhtemel konumu ile ilgili bilgi verebilmek için Yesrib'in Medine'yi de içine alan geniş bir bölgeyi ifade ettiğini izahla ek bilgiler vermektedir. Buna göre kendi döneminde de Yesrib adıyla anılan bölgede Medine halkına ait birçok hurma ağacı ve fakirlerin yararı için kurulmuş vakıflar bulunmaktadır. Yesrib, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Umâre Hamza b. Abdülmüttalib'in kabrinin batısında, el-Birke ismiyle bilinen yerin doğusundadır. Burası el-Ezrak pınarının aktığı yerdir. Şam tarafından gelen yolcular gelişlerinde ve dönüşlerinde bu pınara uğrarlar. Hacılar ise burayı Ayn-ı Hamza şeklinde isimlendirirler. Yesrib'de Evs kabilesinin büyük bir batını olan Benî Hârise b. Hâris'in evleri vardır.⁶⁶⁸

Benî Abdileşhel Mescidi: Matarî, Benî Abdileşhel'in yurtlarının, Benî Zafer'in yurtlarının güneyinde ve Vâkım Harresi olarak bilinen Doğu Harresinin kenarında bulunduğunu ifade

⁶⁶⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 211.

⁶⁶⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 211.

⁶⁶⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 211-212.

⁶⁶⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 58-59.

etmek suretiyle kalıntısı bulunmayan Benî Abdüleşhel Mescidi'nin muhtemel konumuna işaret etmiştir.⁶⁶⁹

Benî Hublâ Mescidi: Matarî, Benî Hublâ'nın yurtlarının, Kubâ ile Benî Hâris b. Hazrec yurdu arasında olduğunu haber vermek suretiyle kalıntısı bulunmayan Benî Hublâ Mescidi'nin muhtemel konumuna işaret etmiştir.⁶⁷⁰

Benî Hâris Mescidi: Mescidin Benî Hâris yurdunda olduğu ön kabulünden hareketle bilgi veren Matarî, Benî Hâris'in yurdunun, Buthân Vadisi'nin doğusunda yer aldığını bildirmekte ve özel bir toprak olan Suayb toprağının doğusunda kaldığını ifade etmektedir. Matarî'nin yaşadığı dönemde burası, Benî Hâris olarak değil, kabile ifadesini yitirerek Hâris olarak bilinmektedir.⁶⁷¹

Benî Ümeyye b. Zeyd Mescidi: Matarî, bu mescidin muhtemel yurdu olan Benî Ümeyye yurdunun, Benî Hâris b. Hazrec yurdunun doğusunda olduğunu haber vermektedir.⁶⁷²

Benî Hudâre Mescidi: Matarî, Benî Hudâre Mescidi'nin muhtemel konumunu tarif ederken Medine çarşısı, Budâa kuyusu ve Benî Sâide yurdunu esas almıştır. Buna göre Medine çarşısı Musallâ'dan Sa'd b. Ubâde'nin su küpleriyle meşhur olan yere kadar uzanmakta, Benî Hudâre Mescidi de muhtemelen bu çarşıya bakan noktada, Budâa Kuyusu ve Benî Sâide'nin yurdunun güneyinde bulunmaktadır.⁶⁷³

Benî Vâkıf Mescidi: Benî Vâkıf Mescidi'nin Avâli'de bulunması gerektiğini ifade eden Matarî, orada Evs'ten olan Hilâl b. Ümeyye el-Vâkıfî'nin mensubu olduğu Benî Vâkıf'ın yurdunun Avâli'de olduğuna dair genel kabulü gerekçe göstermektedir. Müellifimizin elinde bu genel kabul dışında bir veri yoktur. Yurdun Avâli bölgesinin neresinde olabileceğine dair herhangi bir kanaati olmadığını ifade etmiştir.⁶⁷⁴

Sa'd b. Hayseme'nin Evindeki mescid: Mescide ismini veren bu evin, Kubâ Mescidi'nin güneyinde bulunan evlerden birisi olduğunu bildiren Matarî, yaşadığı dönemde Kubâ Mescidi'ni ziyarete gelenlerin bereket umuduyla bu evi de ziyaret ettiklerini ifade etmektedir.

⁶⁶⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 212.

⁶⁷⁰ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 216.

⁶⁷¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 215.

⁶⁷² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 215.

⁶⁷³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 216.

⁶⁷⁴ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 216.

Külsûm b. Hidm'in evi de buradadır. Matarî, bu iki evin yaşadığı dönemde harap halde olduğunu ve sadece bir bahçenin ve bazı kalıntıların mevcut olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁵

Tevbe Mescidi: Tevbe Mescidi'nin Kuba Mescidi'nin batısında olan el-Usbe'de, Hacîm Kuyusu'nun yanında bulunma ihtimaline dikkat çeken Matarî, orada çok sayıda tarla ve kuyunun bulunduğu bilgisini paylaşmaktadır. Yine Matarî'nin bildirdiğine göre, orada Evs'in bir batnı olan Benî Cahcabe'nin de evleri bulunmaktadır.⁶⁷⁶

Benî Üneyf Mescidi: Matarî, Benî Üneyf'in Evs'in bir batnı olduğunu bildirmiş ve onların yurtlarının Kubâ'daki Benî Amr b. Avf yurdu ile el-Usbe arasında olduğunu ifade etmek suretiyle mescidin muhtemel konumuna dikkat çekmiştir.⁶⁷⁷

Benî Hutame Mescidi: Matarî Benî Hutame'nin yurtlarının yerinin kendi döneminde bilinmediğini ifadeyle muhtemel konumu hakkında fikir yürütmüştür. Matarî'nin konu ile ilgili sözleri şu şekildedir: "Anlaşıyor ki, onların yurtları Avâli'de Şems Mescidi'nin doğusunda bulunmaktadır. Çünkü bu mevkinin tamamı Evsli kabilelerin yurtlarıdır. Sâfile'ye ise çoğunlukla Hazrec kabilesinin mensupları yerleşmişlerdir."⁶⁷⁸

Benî Beyâda Mescidi: Matarî, Benî Beyâda'nın yurdunun, Rânûnâ Vadisi'ndeki Cuma Mescidi'nin yanında bulunan Benî Sâlim b. Avf b. Hazrec yurdunun kuzeyi ile Benî Mâzen b. Neccâr yurdunun güneyindeki Buthân Vadisi arasında bulunduğunu ifade etmek suretiyle mescidin muhtemel konumuna dikkat çekmiştir.⁶⁷⁹

Feyfâü'l-Habâr Mescidi: Matarî, Bu mescidin, Akîk Vadisi'nin batı tarafında bulunan Cemmâvât Dağları'nın batısında bulunma ihtimaline dikkat çekmiş ve oranın düzlük bir alan olmakla birlikte bölgede taşlar ve ufak çukurların bulunduğu ayrıntısını vermiştir.⁶⁸⁰

3.3 Mekke ile Medine Arasındaki Mescidler

Medine mescidlerinin ardından Matarî, Medine çevresindeki mescidleri zikretmektedir. Bunu yaparken rotayı önce güneye, yani Medine ile Mekke arasındaki mescidlere çevirmiştir. Müellifimiz Mekke'ye doğru Medine'den yola çıkan bir kimsenin, göreceği mescidleri sırasıyla

⁶⁷⁵ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 216.

⁶⁷⁶ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 217.

⁶⁷⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 217.

⁶⁷⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 217.

⁶⁷⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 217.

⁶⁸⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 220.

eserinde zikretmiş ve kendi dönemindeki durumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Matarî'nin ele aldığı ilk mescid, Hz. Peygamber'in hac için Medine'den Mekke'ye giderken ihrama girdiği Zülhuleyfe Mescidi'dir.

Zülhuleyfe Mescidi: Matarî, büyük olduğunu ifade ettiği Zülhuleyfe Mescidi'nin kible tarafında kemerlerin bulunduğunu ve kuzeybatı tarafındaki minaresinin zamanla yıkıldığını ifade etmiştir. Mescidin kuzey tarafında ise bir kuyunun bulunduğunu ifade etmiştir. Matarî, Allah Resûlü'nün Zülhuleyfe Mescidi'nde ihrama girmesine ilişkin kaynaklardaki rivayetleri zikrettikten sonra, gözlemleri üzerinden çağdaşı olan hacılara yaptığı uyarılar önemlidir. Matarî'nin, Zülhuleyfe'de ihrama girilmesine ilişkin yaptığı uyarılar şu şekildedir: “Zülhuleyfe'ye ulaşan hacıların, güney, kuzey ve batı taraflarından bu mescidi geçmemeleri gerekir. Zülhuleyfe Mescidi'nin kible tarafında ondan daha küçük bir mescid daha bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in orada namaz kılmış olması muhtemeldir. İki mescid arasındaki uzaklık bir ok atımı kadar veya daha yakındır. Birçok hacının Zülhuleyfe Mescidi'ni batı tarafından geçtiğini gördüm. Böyle yaparak Mîkât mahallinden çıkıp el-Beydâ'ya geçmiş oluyorlar.”⁶⁸¹

Şerefü'r-Ravhâ Mescidi: Matarî, Şerefü'r-Ravhâ'nın, Mekke yönüne giderken es-Seyyâle'nin sonunda kaldığını ifade etmiştir. Ferşü Melel'i geçtikten sonra, es-Seyyâle mevkinin başında, sağ tarafta Sühayrâtü'l-Yemâm'ın yer aldığını söyleyen Matarî, Melel'den indikten sonra sol tarafa dönüp yüz kibleye çevrildiğinde görülen yerin es-Seyyâle olduğunu ifade etmiştir. es-Seyyâle'nin sonu, Şeref'tir. Şerefü'r-Ravhâ Mescidi ve es-Seyyâle halkının gömüldüğü mezarlık da burada bulunmaktadır. Matarî, mezkûr mekânın tarihi geçmişi ile ilgili selefi Medine şehir tarihçilerinin zikretmediği detaylara yer vermiştir. Buna göre Hz. Peygamber'in vefatının ardından yeni su kaynakları açılan, böylelikle halkın rağbet ettiği bölgenin zamanla nüfusu artmıştır. Öyle ki Medine valisi, nüfusu artan bölge için özel bir idareci tayin etmiştir. Burada sefahat içerisinde yaşayanlar hakkında şiir ve hikayeler nakledilmiştir. Matarî, bir zamanlar oldukça kalabalık ve canlı olan bu bölgenin ev ve çarşılarına ait kalıntıların kendi dönemine intikal ettiğini ifade etmiştir.⁶⁸²

Irku'z-Zubye Mescidi: Matarî, Şerefü'r-Ravhâ Mescidi'nin bulunduğu yeri tarif ettikten sonra Irku'z-Zubye Mescidi ile ilgili bilgiler vermeye başlamış ve ikisi arasındaki yolu adeta yürür gibi şu şekilde tasvir etmiştir: “Sonra Ravhâ Vadisi'nde kible yönüne doğru inersin. Bu vadi

⁶⁸¹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 191.

⁶⁸² el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 192-193.

günümüzde Hicâz Araplarından Harb Kabilesi'nin bir batnı olan Benî Sâlim Vadisi olarak bilinmektedir. Sonra kıble yönünde yürürsün. Şi'bü Ali sol tarafında kalır. Yol batı tarafına dönene kadar bu yoldan yürürsün. Böylece sağ tarafında kalan dağın eteklerine varırsın. Sağ tarafta ilk karşına çıkan ve içerisinde kıble yönünde bir mezar bulunan mescid Allah Resûlü'nün namaz kıldığı mesciddir. Şu anda yıkıntıları bulunmaktadır. Bu mekân Irku'z-Zubye olarak bilinmektedir. Verikân Dağı sol tarafında kalır. Mescidin yıkıntıları arasında Kûfî yazı ile, 'filânca milden filânca mile kadar yazılı bir taş mevcuttur.'⁶⁸³

Ğâzâle Mescidi: Matarî bu mescidin, Ravhâ Vadisi'nin sonunda dağ tarafında bulunup Mekke'ye doğru giderken yolun sol tarafında kaldığını ifade etmiştir. Mescidden geriye sadece kapısının kemer kısmı kalmıştır. Matarî sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "Burada yolun solunda devam edersen en-Nâziye'ye yönelmiş olursun. Ğâzâle Mescidi'nin oradan kıbleye yönelince Allah Resûlü'nün Mekke'ye giderken kullandığı yol sol tarafında kalır. Bu yol eski zamanlardan beri bilinmekte olup Sukyâ denilen bir kuyunun yanından geçip Herşâ Tepesi'ne ulaşırdı. Bu yol peygamberlerin yoluydu. Bu yol üzerinde zikrettiğimiz üç mescid dışında başka mescid bilinmemektedir.'⁶⁸⁴ Matarî, kendi döneminde kullanılan yolun ise, Ravhâ'dan başlayıp, en-Nâziye'yi geçip Safrâ Boğazı'na ulaştığını ifade etmiştir.⁶⁸⁵

Akabetü Herşâ Mescidi: Bu mescid, Mekke'ye doğru giderken yolun solunda, Herşâ Tepesi'nin altında bir dere yatağında bulunmaktadır.⁶⁸⁶

Merrü'z-Zahrân'da bulunan Mescid: Matarî, bu mescidin es-Safrâ'dan inerken Merrü'z-Zahrân Vadisi'nde bulunduğunu ve Mekke'ye doğru giderken yolun solunda kaldığını ifade etmiştir. Müellifimiz Merrü'z-Zahrân'ın aynı zamanda Batnü Mer şeklinde isimlendirildiği bilgisini vermiştir.⁶⁸⁷

Zû Tüvâ Mescidi: Tüvâ Vadisi'nin Mekke'de iki tepe arasında bir yerde olduğunu ifade eden Matarî, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerin siyah bir kayalığın üzerinde olduğu bilgisini paylaşmıştır. Müellifimiz buraya gelip de tam olarak Hz. Peygamber'in namaz kıldığı noktayı tespit etmek isteyenlere önemli bir ipucu vermektedir. Buna göre tepelik alandan yaklaşık on

⁶⁸³ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 193-194.

⁶⁸⁴ Bu mescidler Şerefü'r-Ravhâ Mescidi, Irku'z-Zubye Mescidi ve Ğâzâle Mescidi'dir.

⁶⁸⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 195-196.

⁶⁸⁶ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 198.

⁶⁸⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 198.

zirâ kadar sağ tarafa doğru gittikten sonra bir kimse, Kâbe ile bulunduğu nokta arasında kalan dağın alçakta kalan iki yönünü hizalayarak namaz kılmalıdır.⁶⁸⁸

3.4 Medine ile Tebük Arasındaki Mescidler

Matarî, Medine'den güneye yönelerek Mekke'ye kadar olan mesafede bulunan mescidler sıraladıktan sonra yönünü kuzeye çevirmiş ve Tebük ile Medine arasındaki mescidler zikretmiştir. Müellifimiz, Hz. Peygamber'in Tebük dönüşü namaz kıldığı on sekiz mescidden bahsetmekte ve bu mescidler, adeta yol üzerinde yürür gibi birbiri ardınca merhale merhale zikretmektedir. Matarî'nin verdiği bilgiler şu şekildedir:

Allah Resûlü'nün Tebük'ten Medine'ye dönerken namaz kıldığı mescidlerden ilki; Tebük Mescidi'dir. Bu mescid, Ömer b. Abdülazîz'in inşâ ettirdiği mescidlerdendir. Bir diğer mescid; Seniyyetü'l-Midrân'da bulunmaktadır. Burası Tebük'ün karşısına düşmektedir. Bir diğer mescid; Zâtü'z-Zirâb'dadır. Bu mescid Tebük'e iki merhale uzaklıktadır. Bir diğer mescid; el-Ahdâr'da bulunmaktadır. Burası Tebük'e dört merhale uzaklıktadır. Bir diğer mescid; Zâtü'l-Hafîm'dedir. Bu mescid, Tebük'e beş merhale uzaklıktadır. Bir diğer mescid; Lâlâ'dadır. Burası Tebük'e beş merhale uzaklıktadır. Bir diğer mescid; Tarafü'l-Betrâ'da olan mescittir. Bir diğer mescid; Şakkü Târâ'daki mescittir. Bir diğer mescid; Zülhuleyfe'deki mescittir. Bir diğer mescid; eş-Şevşak'tadır. Bir diğer mescid; Sadrü Havz'dadır. Bir diğer mescid; el-Hicr'dedir. Bir diğer mescid; es-Saîd'dedir. Matarî, buraya Saîdü Kazh da denildiğini bir not olarak zikretmiştir. Bir diğer mescid; Vâdi'l-Kurâ'dadır. Matarî'ye göre burası ayrıca Vâdi'l-Kurâ Mescidi olarak da anılmaktadır. Bir diğer mescid; er-Ruk'a'da bulunmaktadır. Bir diğer mescid; Zü'l-Merve'dedir. Matarî, burası ile Medine'nin arasının sekiz berîd olduğunu söylemiştir. Matarî'nin ifadelerine göre pınarları, tarla ve bahçeleri ile ünlü olan bu yerin kalıntıları kendi dönemine gelmiştir. Bir diğer mescid; Feyfâ'da, Feyfâü'l-Fahleteyn'de bulunmaktadır. Matarî, burada bazısı sahabe çocuklarına ait olmak üzere pınarlar ve bostanlar bulunduğunu ifade etmektedir. Bir diğer mescid; Zû Hüşüb'dedir. Burası Medine'ye bir merhale uzaklıktadır.⁶⁸⁹

⁶⁸⁸ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 199.

⁶⁸⁹ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 201-203

3.5 Hz. Peygamber'in Gazvelerde Namaz Kıldığı Mescidler

Matarî, Selefî Medine tarihçilerinin başlattığı geleneği sürdürerek, Medine ve çevresindeki mescidleri zikrederken, Resûlullah'ın gazveler sırasında namaz kıldığı yerlere özel bir başlık ayırmıştır. Müellifimiz, önce Hz. Peygamber'in çeşitli gazvelerde namaz kıldığı yerler üzerine inşa edilen on mescidle ilgili geçmiş rivayetleri aktarmış, ardından kendi dönemindeki durumları ile ilgili önemli bilgiler zikretmiştir. Müellifimizin herhangi bir kronoloji gözetmeksizin, Hz. Peygamber'in savaş güzergâhları üzerinde olduğu için aynı başlık altında zikrettiği bu mekânlar, gazvelerin oluş sırasına göre sıralandığında Uşeyre (2/624), Bedir (2/624), Hudeybiye (6/628), Hayber (7/628) ve Tâif'tedir (8/630). Matarî'nin gözüyle bu güzergâh üzerinde inşa edilen mescidlerin durumu şu şekildedir:

“Uşeyre’de büyük bir mescid bulunmaktadır.⁶⁹⁰ Bedir’de Allah Resûlü için kurulan karargâhın içinde namaz kıldığı noktada bir mescid inşa edilmiş olup hurma ağaçlarının arasında vadinin göbeğinde yer alan bu nokta günümüzde bellidir. Hudeybiye’deki mescidin yerini Mekkelilere sorup araştırdım ancak bilen bir kimseye rastlamadım. Resûlullah'ın Hudeybiye’de namaz kıldığı yer üzerinde inşa edilen mescid günümüze gelmemiştir. Medine-Hayber arasındaki güzergâhta karşılaşılabilecek ilk mescid İsr’dedir. Burası Medine’ye iki merhale uzaklıktadır. Hz. Peygamber, Hayber için sefere çıktığında burada namaz kılmıştır. Bir diğer mescid; Hayber’de eş-Şık ile en-Netâ arasında bulunmaktadır. Bir diğeri Hayber’in alt tarafında es-Sahbâ’dadır. Tâif Gazvesi’ne ilişkin iki mescid bulunmaktadır. İlki Tâif’in merkezinde yer alan büyük mesciddir. İçerisinde Nâsır-Lidînillâh Ebû'l-Abbâs Ahmed b. el-Müstazî (ö. 622/1225)⁶⁹¹ döneminde yapılan büyük bir minber bulunmaktadır. Minberin kible yönündeki sağ tarafında, yüksek bir kubbenin altında Ebû Abbâs Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib’in kabri vardır. Allah Resûlü’nün namaz kıldığı yer bu büyük mescidin avlusunda iki küçük kubbenin arasındadır. Mezkûr iki kubbenin Hz. Âişe ve Ümmü Seleme’nin çadırlarının bulunduğu yere yapıldığı söylenmektedir. Tâif Gazvesi ile alakalı bir diğer mescid, Tâif’in vadilerinden olan Leyye’dedir. Bugün yeri bilinen ve bizzat gidip ziyaret ettiğim mescid, Tâif’in merkezine sekiz mil uzaklıktan olan Leyye Vadisi’nin ortasında yer almaktadır. Buradaki bir taşın üzerinde Resûlullah'ın devesine ait olduğu düşünülen bir ayak izi bulunmaktadır. Bir diğer mescid ise; Semrân’dadır.”⁶⁹²

⁶⁹⁰ Uşeyre Gazvesi, Allah Resûlü’nün hicretin ikinci yılında yüz elli ya da iki yüz kişilik bir birlikle, Kureyşli müşriklerin kervanlarını takip etmek amacıyla düzenlediği ilk gazvelerden biridir. bkz. Elşad Mahmudov, “Uşeyre Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/229-230.

⁶⁹¹ 576-622/1180-1225 yılları arasında hüküm sürmüş Abbâsî Halifesi. Detaylı bilgi için bkz. Angelika Hartmann, “Nâsır-Lidînillâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

⁶⁹² el-Matarî, *et-Ta’rif*, 223-226.

3.6 Medine’de Hz. Peygamber’in Ziyaret Ettiği Kuyular

Matarî, bu başlık altında Hz. Peygamber’in Medine’de ziyaret ettiği kuyular hakkında bilgi vermektedir. Ele aldığı kuyular ile alakalı kaynaklarda yer alan bilgileri aktardıktan sonra kendi dönemindeki durumlarından haber vermektedir. Matarî’nin kendi gözlemlerine yer verdiği kuyular şunlardır:

Eris Kuyusu: Matarî, bu kuyunun Medine’nin büyük utumlarının birinin altında olup kible yönünde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kendi döneminde kuyunun üst tarafına bahçenin bakımını yapan ve Kubâ Mescidi’ne hizmet edenleri barındırmak için bir konut inşâ edildiğinden bahsetmektedir. Safiyyüddîn Ebu Bekir b. Ahmed es-Sellâmî⁶⁹³ (ö. 715/1315) ziyaretçilerin abdest alıp su içebilmeleri için kuyuya merdiven inşâ ettirmiştir. Merdivenin üzerinde kemerli bir yapı da mevcuttur.⁶⁹⁴

Gars Kuyusu: Matarî, kuyunun Kubâ Mescidi’nin kuzey doğusunda hurma bahçelerinin arasında bulunduğunu ve kuyu ve çevresinin yaşadığı dönemde “el-Mağres” ismiyle bilindiğini ifade etmiştir. Matarî’nin bazı Medinelilerin mülkü olduğunu belirttiği kuyu zamanla harap olmuş ve 700 (1301) senesinden sonra yenilenmiştir.⁶⁹⁵

Bussa Kuyusu: Bussa Kuyusu, etrafı büyük duvarlarla çevrili bir bahçenin içerisinde. Bahçenin içerisinde daha küçük bir kuyu daha vardır. Matarî, bunlardan hangisinin Bussa kuyusu olduğu hususunda yaşadığı dönemde bir görüş birliği olmadığını ifade etmiştir. Müellifimiz, Medine ehlinden Harem-i Şerîf’in hizmetkarlarından yaşı büyük olanlardan büyük olan kuyunun Bussa Kuyusu olduğunu işitmiştir. Fakih Ebû Abbâs Ahmed b. Musâ b. Uceyl (ö. 690/ 1291) ve Yemenli bazı sâlih kimselerin büyük olan kuyuya teberrük amacıyla geldiklerini görmüştür. Müellifimiz kuyuların boyutlarını ölçmüş ve büyük kuyunun genişliğinin dokuz zirâ, boyunun on bir zirâ, küçük olanın ise genişliğinin altı zirâ olduğunu ifade etmiştir. Kuyu, fakirler, miskinler ve Hz. Peygamber’i ziyaret etmek için uzak diyarlardan gelenler için Harem-i Şerîf görevlilerinin reisi Azîzüddeve Reyhân el-Bedrî (ö. 697/1298) tarafından vefatından iki yıl önce vakfedilmiştir.⁶⁹⁶

⁶⁹³ Dicle Nehrinin kenarında, Musul’a bir merhale mesafede bulunan Sellâmiyye köyüne nisbetle Sellâmî nisbesi alan Safiyyüddîn, Matarî döneminde Medine’de zahitliği ile bilinen âlimlerden birisidir. bk. Bedreddin İbn Ferhûn, *Nasîhatü’l-müşâvir*, 112.

⁶⁹⁴ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 151-152.

⁶⁹⁵ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 153.

⁶⁹⁶ el-Matarî, *et-Ta’rîf*, 154-155.

Hâ Kuyusu: Matarî, bu kuyunun Medine'nin surlarının kuzeyinde olduğunu, kuyu ile sur arasındaki yolun en-Nüveyriyye olarak bilindiğini ifade etmiştir. Hâ Kuyusu, fakirler, miskinler ve Hz. Peygamber'i ziyaret etmek için uzak diyarlardan gelenler için vakfedilmiştir.⁶⁹⁷

Budâa Kuyusu: Kuyu, Medine surunun kuzeyindeki bir bahçenin yanında olup Hâ Kuyusunun kuzey batısında bulunmaktadır. Bahçenin çevresinde yaşayan kimseler bu kuyunun suyundan istifade etmektedirler. Kuyunun suyu bol ve tadı güzeldir.⁶⁹⁸

Rûme Kuyusu: Matarî, bu kuyunun Kibleteyn Mescidi'nin kuzeyinde uzakça bir yerde bulunduğunu ifade etmiş ve kuyunun etrafında çok sayıda bahçe ve başka kuyular olduğunu belirtmiştir. Müellifimiz, kuyunun Medine'denin Cürf mevkişi tarafında olduğu bilgisini de vermektedir. Kuyu zamanla harap olmuş ve Matarî dönemine yalnızca kalıntıları gelmiştir.⁶⁹⁹

İhn Kuyusu: Matarî, bu kuyunun Âliye bölgesinde yer aldığını ve satın alma yolu ile mülkiyetinin şehit Ali b. el-Mutarriif el-Umeri'ye (ö. 728/1328) geçtiğini bildirmiştir. Dağın oyulmasıyla çıkarılan bu tatlı su kaynağına inşâ edilen kuyunun çevresinde sedir ağaçları olup tarım yapılmaktadır. Müellifimiz, kuyunun suyunun hiç tükenmediğini, son derece bol olduğunu da ifade etmiştir.⁷⁰⁰

Sukyâ Kuyusu: Kuyunun olduğu yere el-Fülcân denilmektedir. Dağa oyularak inşâ edilen kuyu Matarî döneminde harap halde olup kullanılmamaktadır.⁷⁰¹

el-Ezrak Pınarı: Pınarın kaynağı, Kubâ'da olup Kubâ Mescidi'nin batısındaki bir hurma bahçesinden çıkmakta ve Musallâ'ya doğru akmaktaydı. Pınarın Musallâ'da sularının toplandığı yere bir kubbe inşâ edilmişti. Su kubbenin içinden geçerek birisi kuzeye diğeri güneye doğru olacak şekilde iki ayrı yöne bölünerek akardı. Kubbenin içinden çıkan doğu yönündeki bir diğerkol da kuzeydekiyle birleşirdi. Matarî, Fâtîmî Veziri Seyfüddîn Hüseyin b. Ebû'l-Heycâ'nın 560 (1165) yılında bu pınarın kubbenin altından geçen kollarından birisini önce Medine'nin el-Musallâ Kapısı'na sonra da Selâm Kapısı'na doğru akacak şekilde yönlendirdiğini ifade etmiştir. Emîr, insanlar sudan yararlansın diye pınara ulaşabilecekleri basamaklı bir yapı inşâ ettirmiştir. Sonrasında yerin altından geçen bir su kanalı yaptırmıştır. Bu kanal, Medine'nin ortasından el-Belât'a uzanmaktaydı. Buradan da Medine'nin kuzeyinde Medine emirine ait olan kalenin doğusuna uzanmaktaydı. Seyfüddîn, pınarın bir kolunu da Mescid-i Nebvî'nin

⁶⁹⁷ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 155.

⁶⁹⁸ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 157.

⁶⁹⁹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 159.

⁷⁰⁰ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 164.

⁷⁰¹ el-Matarî, *et-Ta'rif*, 165.

avlusuna getirdi ve buraya üzerinde kubbe bulunan basamaklı bir su içme yeri inşâ ettirdi. Fıskiye sayesinde sular oraya ulaşır ve abdest ihtiyacı olanlar abdestlerini alırlardı. Ancak abdest sırasında insanların avret mahalleri açılıyor ve istincâ yapıyorlardı. Böylece mescidin saygınlığına hâlel geliyordu. Bu sebeple bu mekân kapatıldı.⁷⁰²

3.7 Medine'nin Vadileri

Akîk Vadisi: Matarî, vadinin uzandığı güzergâhı başından sonuna merhale merhale tarif etmiştir. Matarî şunları söylemektedir: “Bu suyun kaynağı, Medine'nin güneyinde bulunan Müşyân yolu üzerindeki en-Naki'den çıkmaktadır. Naki' ile Kubâ arası bir buçuk günlük mesafedir. Bugünlerde Naki' Vadisi olarak bilinmektedir. Su buradan el-Halîka olarak bilinen Ali Ulyâ Kuyusu'na ulaşmakta buradan da Âir Dağını'nın batısına ve hacıların mîkat mahalli olan Zülhuleyfe'deki Ali Kuyusu'na ulaşmaktadır. Su, buradan doğuya Medine'nin görülebildiği harrenin yakınına ulaşmaktadır. Buradan da sol tarafa yönelir ve nihâyetinde Rûme Kuyusu'na ulaşır.”

Cefâf Vadisi: Matarî buranın Kubâ Mescidi'nin doğusunda Âliye'nin en yüksek noktasında olduğunu ifade etmiştir.

Müzeynib Vadisi: Bu vadi Cefâf'ın doğusunda bulunduğunu ifade eden müellifimiz, Müzeynib ve Cefâf Vadilerinin, eskiden Fadîh Mescidi olarak bilinen Şems Mescidi'nin üzerinde birleştiğini ve Buthân Vadisi'ne döküldüğünü belirtmiştir. Bu iki vadi Buthân'da Rânûnâ ile birleşir ve Musallâ'nın batısında Medine'ye ulaşırlar. Fetih Mescidi'ne tek bir yatakta ulaşırlar. Müzeynib ve Akîk Vadileri ise Rûme Kuyusu'nun yanında birleşirler.

Mehzûr Vadisi: Mehzûr Vadisi'nin, Avâli'nin doğusunda Müzeynib'in kuzeyinde bulunduğunu ifadeyle Matarî, bu vadinin Doğu Harresi'nden çıkıp Ureyz'e ulaştığını, oradan da Şezât Vadisi'ne döküldüğü bilgisini vermiştir. Vâdi, Medine'nin doğusuna doğru genişledikten sonra tekrar asıl yatağına dönerek set sınırları içinde akmaktadır.⁷⁰³ Matarî kendi döneminde mezkûr setin yağmurlar neticesinde birkaç kez yıkıldığı bilgisini vermiştir. Müellifimiz bu konuda şunları ifade etmektedir: “Bu set, 690 (1291) yılında arkasında biriken suların çokluğu sebebiyle yıkıldı ve bir yıl boyunca vadinin iki yakası arasını sel suları doldurdu. Ardından 710 (1310) yılında tekrardan yıkıldı ve bir yılı aşkın bir süre sel suları

⁷⁰² el-Matarî, *et-Ta'rif*, 161-164.

⁷⁰³ Burada zikredilen set, 654/1256 senesinde Medine'de meydana gelen yangın neticesinde yanan taşların soğuması ile Şezât Vadisi'nin önünü kapatması ile oluşmuştur. Detaylı bilgi için bk. el-Matarî, *et-Ta'rif*, 168-169.

vadinin iki yakasını kapladı. 734 (1334) yılında Hicaz'daki büyük yağmurlar neticesinde sular yine artarak seti aştı ve ve tarifi mümkün olmayan bir sel Hz. Hamza'nın meşhedine ulaştı. Öyle ki sularla kaplanan Hz. Hamza'nın meşhedi ve Ayneyn tepesi vadinin doğal yatağı gibi görünüyordu. Ayneyn Tepesi ve Hz. Hamza'nın meşhedi dört ay sular altında kaldı. İnsanlar zorlukla oraya ulaşıyorlardı. Şâyet bu sel bir zirâ daha yükselseydi Medine'ye ulaşacaktı. Bakî' Kabristanlığı'nın tepeye bakan kapısında durur ve selin gürültüsünü dinlerdik. Sular bir yıla yakın bir süre sonra çekildi ve vadide eski bir su pınarı keşfedildi. Bu pınarı Medine emiri Vüdi⁷⁰⁴ tamir ettirdi.”⁷⁰⁵

3.8 Ehl-i Beyt'in Meşhur Simâlarından Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin Türbesi

Muhammed b. Abdullah el-Mehdî en-Nefsüzzekiyye (ö. 145/762), yaşadığı dönemde Ali evlâdının lideri olup Medine'de Abbâsî halifesi Mansur'a karşı isyan etmişti. Halife tarafından yakalanıp idâm ettirilen Muhammed, Medine'ye defnedilmişti.⁷⁰⁶

Matarî, en-Nefsüzzekiyye'nin türbesinin kendi yaşadığı dönemdeki yeri ve genel durumu hakkında eserinde bilgi vermiştir. Buna göre mezkûr türbe, Medine'nin kuzeyinde, Sel' Dağı'nın doğusunda, Şam tarafından gelen hacıların yolunun üzerinde bulunmaktadır. Kabrin üzerinde taştan örülmüş büyük bir yapı vardır. Türbeyi oluşturan bu yapı mihrâbı olan terkedilmiş bir mescidin devamı konumundadır. Mescidin kible yönünde yukarıda hakkında detaylı bilgi verilen Ezrâk Pınarı'nın kaynağı bulunmaktadır. Kaynağın üzerinde doğudan ve batıdan iki ayrı merdivenle çıkılan bir yapı bulunmaktadır. Pınar bu yapının ortasından akmakta olup, hacılar bölgeden geçerken teberrük maksadıyla pınarın aktığı yerde konaklamayı adet haline getirmişlerdir.⁷⁰⁷

⁷⁰⁴ Vüdi b. Cemmâz b. Şiha. Vüdi 741-743 (1340-1342) yılları arasında Medine emirliği yapmış ve 745/1345 yılında vefat etmiştir. bk. Bedreddin İbn Ferhûn, *Nasihatü'l-müşâvir*, 254.

⁷⁰⁵ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 167-172.

⁷⁰⁶ Mustafa Öz, “Muhammed b. Abdullah el-Mehdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/487-488.

⁷⁰⁷ el-Matarî, *et-Ta'rîf*, 121-122.

SONUÇ

Matarî (671/1272- 741/1340), Medine’de doğmuş, Memlükler döneminde yaşamış ve ömrünün büyük bir kısmını Medine’de geçirmiş bir müelliftir. Hayatı boyunca asıl görevi olan müezzinlik dışında, imam-hatiplik, kadılık ve medrese hocalığı görevlerini ifa etmiştir.

Medine başta olmak üzere Mekke, Tâif, Kahire ve İskenderiye’de öğrenim gören Matarî, hadis, tarih, tefsir, fıkıh ve nesep dersleri almış, hadis ve tarih alanında temayüz etmiştir. İsmi tespit edilen on beş hocası arasında uzun süre ders aldığı isimler Afîfüddîn Abdüsselâm b. Mezrû‘, Ebü’l-Kâsım Halef b. Abdülazîz el-Kabtevri, Sirâceddîn Ömer b. Ahmed el-Hudârî’dir. Memlükler döneminin Matarî’ye hocalık yapmış meşhur isimleri ise Ebü’l-Yümn Abdüssamed b. Asâkir, Ebü’l-Meâlî İbn Kutbüddîn el-Kastallânî, Tâcüddîn Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed el-Garrâfi ve Ebû Muhammed Şerefüddîn ed-Dimyâtî’dir.

Matarî’nin ders verdiği otuz beş talebesi tespit edilmiştir. Bunların on beş tanesi Medinelidir. Talebelerine müezzini olduğu Mescid-i Nebevî’de ve İbnü’l-Kalânîsi Medresesi’nde hadis, fıkıh ve tarih dersleri vermiştir. Matarî’nin talebeleri arasında öne çıkanlar Ebü’s-Siyâde Abdullah b. Muhammed el-Matarî, Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ferhûn, Burhaneddîn İbrâhîm b. Alî b. Ferhûn, Kemâleddîn Ebü’l-Fadl Muhammed b. Ahmed en-Nüveyrî ve Şihâbüddîn Ahmed b. Ali es-Sicistânî’dir.

Matarî’nin tek eseri Medine şehir tarihi alanında yazdığı *et-Ta’rifü bimâ enseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre* ismini verdiği eserdir. Hocası Ebü’l-Yümn İbn Asâkir’in yazdığı *İthâfû’z-zâ’ir ve itrâfû’l-mukîmi’s-sâ’ir* adlı eserin yanlışlıkla Matarî’ye nisbet edildiği tespit edilmiştir.

Matarî, eserine *et-Ta’rifü bimâ enseti’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre* ismini vermiştir. Eserinin isminde yer alan ve unutturmak anlamına gelen ‘enset’ kelimesi gerek bazı müstensih nüshalarında gerekse Matarî hakkında bilgi veren bibliyografik ve bio-bibliyografik eserlerde ‘âneset’ ve ‘esseset’ şeklinde yazılmıştır. Bu varyantların gerek dilbilgisi gerekse anlam açısından doğru olmadığı sonucuna varılmıştır.

Matarî, *et-Ta’rifü*’i yazarken ismini zikrettiği otuz dört kaynak arasında en çok Medine şehir tarihlerinden, Medine şehir tarihleri arasından da en çok İbn Zebâle’nin *Kitâbü’l-Medîne ve ahhâruhá*’sı ve İbnü’n-Neccâr el-Bağdâdî’nin *ed-Dürretü’s-semîne*’sinden istifade etmiştir. İbn Şebbe’nin *Târîhu’l-Medîneti’l-münevvere*’sini kaynak olarak kullanmadığı gibi Zübeyr b.

Bekkâr'ın Medine ile ilgili müstakil eserini görmemiş, onun rivayetlerini İbn Zebâle üzerinden kullanmıştır.

Matarî'nin şehir tarihlerinden sonra en çok kullandığı kaynak grubu hadislerdir. İmam Mâlik'in *el-Muvatta'sı* başta olmak üzere; Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i*; Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahih'leri*; Ebû Dâvûd'un *es-Sünen'i*, Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî'nin *et-Tecrîd li's-sihâh ve's-sünen'i* ve Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl'ü* gibi temel hadis eserleri Matarî'nin *et-Ta'rîf*'de kullandığı hadis kaynaklarıdır. Matarî, meşhur hadis âlimleri Abdülganî el-Ezdî ve Nevevî'den kitap ismi zikretmeksizin iktibasta bulunmuştur.

Matarî'nin şehir tarihleri ve hadislerden sonra yararlandığı en önemli kaynak grubu siyer-megâzî ve biyografi türüne aittir. Matarî'nin *et-Ta'rîf*'de kaynak olarak kullandığı siyer eserleri; İbn İshâk'ın *Sîretü İbn İshâk'ı* ve Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eserleridir. İbn Sa'd'ın *et-Tabakatü'l-kübrâ'sı*, İbn Abdülber'in *el-İstî'âb'ı* ve Muhibbüddîn et-Taberî'nin *Zehâ'irü'l-ukbâ fî menâkibi zevi'l-kurbâ'sı* Matarî'nin eserinde kullandığı tabakât kaynaklarıdır. Vefeyât türünde ise İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserinden faydalanmıştır.

Matarî'den yaklaşık yarım yüzyıl sonra İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne'sine* zeyl yazan Ebû Muhammed Ebû Bekr el-Merâgî (ö. 817/1414), *et-Ta'rîf*'in de aslında *ed-Dürretü's-semîne'nin* zeyli olduğunu ileri sürmüştür. *et-Ta'rîf*'in asıl metninin Matarî'ye ait olup olmadığı anlamak için *ed-Dürretü's-semîne* ve *et-Ta'rîf*'in detaylı içerik analizi yapılmış, Merâgî'nin görüşünün kabul görüp görmediği araştırılmıştır. Sonuç olarak eserin zeyil türlerinden hiçbirine uymadığı kesin olarak ifade edilmiştir.

et-Ta'rîf'in Medine şehir tarihleri başta olmak üzere vefatından sonra te'lif edilen birçok esere kaynaklık teşkil ettiği anlaşılmıştır. Mercânî'nin *Behcetü'n-nüfûs*, Burhaneddîn b. Ferhûn'un *İrşâdü's-sâlik*, Merâgî'nin *Tahkîku'n-nusre* Fîrûzâbâdî'nin *el-Megânimü'l-mütâbe*, İbnü'z-Ziyâ'nın *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf* ve Semhûdî'nin *Vefâ* adlı eserleri *et-Ta'rîf*'den çokça iktibasta bulunan eserlerdir. Bunlar arasında Semhûdî'nin Medine şehir tarihi ile ilgili meşhur eser *Vefâü'l-vefâ*, iki yüz on dokuz atıfla birinci sıradadır.

Matarî, *et-Ta'rîf*'de konuları yirmi sekiz başlık altında ele almıştır. Matarî'nin Medine'nin faziletine dair rivayetleri sıraladıktan sonra Mescid-i Nebevî başta olmak üzere Allah Resûlü ile bağı dolayısıyla kutsallık atfedilen Bakî' Mezarlığı, Uhud Dağı, mahalle mescidleri, kuyu ve vadiler gibi mekânların fiziksel özelliklerini ele aldığı tespit edilmiştir.

Matarî, Allah Resûlü'nün gazve ve seyahatleri sırasında ziyâret ettiği ve namaz kıldığı Medine dışındaki bazı mekânlara da eserinde yer vermiştir.

Matarî, *et-Ta'rîf*'i yazarken kullandığı rivayetlerde, hadisçi kimliğini bâriz bir şekilde ön plana çıkaran bir yol izlemiştir. Hadisleri ne kadar uzun olursa olsun senedleri ile rivayet etmiş, hocalarından semâ ettiği hadisleri, muttasıl senedlerle “haddesenâ”, “haddesenî”, “ahberenâ” ve “ahberenî” gibi lafızları kullanarak eserine almıştır. Oldukça az sayıda meçhul kaynak kullanan Matarî, âyetleri delil olarak kullanıp tefsire yer vermiş, şiirlere sıkça müracaat etmiştir. Genel üslubunun aksine kaynak zikretmeden uzun uzadıya yer verdiği, Resûlullah'ın kabrini selamlama âdâbı ile ilgili şiirin kendisine ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Matarî'nin *et-Ta'rîf*'i, Medine şehrinin tarihini Hz. Peygamber'in hicretinden kendi yaşadığı döneme, yaklaşık yedi asrı ihâta edecek şekilde yazdığı anlaşılmaktadır. Eserde doksan altı yerde “kultü” ibaresi tespit edilmiştir. Bunlar incelendiğinde müellifin, geçmiş dönem kaynaklarından aktardığı rivayetleri sorguladığı, tenkit ettiği, tashih ettiği ve gerektiğinde müşahedelerine dayanarak detaylandığı görülmüş, ele aldığı mekânların kendi dönemindeki durumu ve konumu hakkında bilgi verdiği sonucuna varılmıştır. İslâm tarihi kroniklerini çağrıştıran bu üslubun, şehir tarihi kategorisinde İbn Zebâle ile başladığı, İbnü'n-Neccâr ve Matarî ile devam ettiği, Semhûdî ile de en gelişmiş örneğini sergilediği anlaşılmaktadır. *et-Ta'rîf*'in İbn Zebâle ile başlayan Medine şehir tarihi geleneğinde İbnü'n-Neccâr'la kendi dönemi arasında oluşan boşluğu doldurduğu ve XIII-XIV. yüzyıl Memlûk Medine'si için ise ana kaynak olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmedî, Halûd bint Muhammed. “Kitâbü ed-Dürretü’s-semîne fî Ahbâri’l-Medîne libnin-Neccâr Dirâseten Menheciyyeten”. *Tayyibe Üniversitesi Dergisi* 7 (2014), 543-610.

AlMandumah, Dar AlMandumah. “Aranan: التعريف بما أنست الهجرة” (Erişim: 20 Aralık 2023)

<https://search.mandumah.com/Record/199848/Details>

Âşıkkutlu, Emin. “Tahvil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/440. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ateş, Ali Osman. “Dimyâtî, Abdülmü’min b. Halef”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Avcı, Casim. “Tabakat (İslâm Tarihi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aydın, Mustafa. “Rezîn b. Muâviye es-Sarakustî’nin et-Tecrîd li’s-Sihâh ve’s-Sünen İsimli Kitabının İlim Bölümünün Değerlendirilmesi”. *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2022), 43-62.

A’zamî, Muhammed Mustafa el-. “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bâ Mahreme, Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed Bâ Mahreme el-Yemenî el-Adenî eş-Şâfiî. *Kılâdetü’n-nahr fî vefeyâtî a’yânî’d-dehr*. 6 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1. Basım, 2008.

Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyyetü’l-ârifîn esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âssârü’l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul, 1955.

Bağdatlı İsmâil Paşa. *Îzâhu’l-meknûn fî’z-zeyli ‘alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul, 1947.

Barca, İbrahim. *es-Semhûdî ve Medine tarihi*. İstanbul : Siyer Yayınları, 1. Basım, 2016.

Barca, İbrahim. “Rasûlullah’ın Medine’sine Dair Klasik Tarih Eserleri”. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 1 (2017), 107-137.

Barca, İbrahim. *Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî B. Abdillâh El-Hasenî Es-Semhûdî Eş-Şâfî (911/1506) Ve Medine Tarihiyle İlgili "Vefâü'l-Vefâ Bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ" Adlı Eseri*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Bedreddin b. Ferhûn, Ebû Muhammed Bedrüddîn Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Ferhûn el-Ya'merî. *Târîhü Medîneti'l-Münevvere- Nasîhatü'l-müşâvir ve tağziyetü'l-mücâvir*. thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1995.

Belevî, Ebü'l-Bekâ Alemüddîn Hâlid b. Îsâ b. Ahmed. *Tâcü'l-mefrik fî tahliyeti 'ulemâ'i'l-meşrik*, ts.

Birzâlî, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-Birzâlî*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2006.

Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Medine". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen litteratur*. Leiden: E. J. Brill, 1937.

Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.

Burhâneddin b. Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebü İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *İrşâdü's-sâlik ilâ ef'âli'l-menâsik*. thk. Muhammed b. el-Hâdî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'l'Ubeykân, 1. Basım, 2002.

Burhâneddin b. Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebü İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâ'i'l-mezheb*. thk. Dr. Muhammed Ahmedî Ebû'n-Nûr. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, ts.

Câsim, Leys Suûd. "İbn Abdülber en-Nemerî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/269-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Câsir, Hamed el-. *Ebü Ali el-Hecerî ve Ehbâsühû fî tahdîd-i'l-Mevâzî*. Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1968.

Cuhme, Nevvâf Abdülazîz el-. "*Vasfû'l-Medîneti'l-Münevvere fî'n-nusfi'l-evveli mine'l-karnis'sâmini'l-hicrî min hîlâli rihleti'l-Belevî*". Mecelletü câmiati's-Şârika li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye 13/2 (2016), 119-138.

Cühenî, Abdülazîz Selmân el-. *Merviyâtü kitâbi ahhâri 'l-Medine*. Medine: Merkezü Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medeniyye, 1. Basım, 2018.

Çağrııcı, Mustafa. “Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/489-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Çuhadar, Mustafa. “Küseyyir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Dâmiğ, Fahd b. Abdülazîz ed-. “*el-Müellefâtü 'l-ülâ el-mefkûde fî târihi Medîneti 'l-münevvere*”. *Dâretü Melik Abdülazîz* 40/1 (2013), 73-122.

Diyârbekrî, Kādî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târihu 'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Durmuş, İsmail. “Zeyil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/339-342. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ebü'l-Yümn İbn Asâkir, Abdüssamed b. Abdilvehhâb b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *İthâfü 'z-zâ'ir ve itrâfü 'l-mukîmi 's-sâ'ir*. thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Basım, ts.

Efendioğlu, Mehmet. “Vefeyât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/603-605. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Erkal, Mehmet. “Arşın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Eyüp Sabri Paşa. *Mir 'âtü 'l-Haremeyn*. 5 Cilt. Kahire: Dâru Âfâki'l-Arabiyye, 2004.

Fâkihânî, Ebû Hafs Tâcüddîn Ömer b. Alî b. Sâlim b. Sadaka el-Lahmî el-İskenderânî. *Riyâzü 'l-efhâm fî şerhi 'Umdeti 'l-ahkâm*. 5 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 2010.

Farah, Caesar E. “Ibn-al-Najjār: A Neglected Arabic Historian”. *Journal of the American Oriental Society* 84/3 (1964), 220-230. <https://doi.org/10.2307/596555>

Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-. *el- 'İkdu 's-semîn fî târihi 'l-beledi 'l-emîn*. thk. Muhammed Abdul Kâdir el-Atâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-. *Ta'rifü zevi'l-ulâ bi men lem yezkürhüm ez-zehebiyyü mine'n-nübelâ*. thk. Mahmûd el-Arnâvûd. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1998.

Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-. *Zeylu't-takyîd fî ruvâtu's-sunen ve'l-esânîd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.

Fayda, Mustafa. "İbn Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/294-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fayda, Mustafa. "Siyer ve Megâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Fayda, Mustafa. "Zübeyr b. Bekkâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/524-526. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Meğânimü'l-mutâbe fî me'âlimi Tâbe*. 3 Cilt. Medine: Merkezü Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medeniyye, 1. Basım, 2002.

Güzel, Fatih- Karababa Çakır, Hülya, "Kuruluş Devrinde Bir Memluk Sultanı: Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2019), 256-257.

Hâlid Muhsin Hassân el-Câbirî. *el-Hayâtü'l-ilmîyye fî'l-hicâz hilâle'l-asri'l-memlûkî*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Hartmann, Angelika. "Nâsır-Lidînillâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Hasan Ahmed Abdürrezzâk es-Semîn. *Eserü'l-misriyyîne fî'l-hareketi'l-ilmîyye fî'l-Medîneti's-şerîfe hilâle karni's-sâmini'l-hicrî*. Kahire: Kahire Üniversitesi, Doktora, 2015.

Hasan Keleş. *Memlûkler'de Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Hasenî, Abdülhayy b. Fahriddîn b. Abdilâlî el. *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1999.

Hatiboğlu, İbrahim. “Muhibbüddin et-Taberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/38-39. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Heceri, Ebû Ali el-. *et-Ta'ligât ve'n-nevâdir*. thk. Hamed el-Câsir, 1992.

İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. *Rihletü İbn Battûta*. 5 Cilt. Ribad: Akademiyetu'l-Memleketu'l-Mağribiyye, 1996.

İbn Fehd, Ebü'l-Fazl Takıyyüddîn Muhammed b. Necm Muhammed b. Muhammed b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî. *Lahzu'l-elhâz bi zeyl-i tabakâti'l-huffâz*. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. 6 Cilt. Haydarâbâd: Meclisu Dâirati'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 2. Basım, 1972.

İbn Hacı, Şehabüddîn Ebü'l-Abbas b. Ahmed b. Hacı. *Târîhü İbn Hacı*. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2003.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375/1955.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1993.

İbn Nasîrüddîn ed-Dimeşkî, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmet el-Hamevî ed-Dimeşkî eş Şafîî. *Tavzihul-müştebih fî zabti esmai'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhum*. 9 Cilt. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1. Basım, 1993.

İbn Râfî', Ebü'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed b. Râfî' b. Hicris es-Sellâmî. *el-Vefeyât*. 2 Cilt. Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1. Basım, 1982.

İbn Rüşeyd, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Hatîb el-Fihri es-Sebtî. *Mil'ü'l-'aybe bimâ cümi'a bi-tûli'l-ğaybe fî'l-vicheti'l-vecîhe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1988.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*. nşr. Muhammed Dendel, Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî. *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfî*. thk. Muhammed Muhammed Emîn. 7 Cilt. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü lil Kitâb, ts.

İbnü'l-Hafîb, Ebû Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî. *el-İhâta fî ahhâri Ğirnâta*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2003.

İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî. *ez-Zeyl 'ale'l-İber fî haberi men 'aber*. thk. Sâlih Mehdî Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1989.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru İbni Kesîr, 1. Basım, 1986.

İbnü'l-Kâdî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Miknâsî ez-Zenâtî. *Dürretü'l-hicâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Muhammed Ahmedî. 3 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 1. Basım, 1971.

İbnü'n-Neccâr, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh el-Bağdâdî. *ed-Dürretü's-semîne fî ahhâri'l-Medîne*. thk. Hüseyin Muhammed Ali eş-Şükrî. Kahire: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Basım, 2006.

İbnü'z-Ziyâ, Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ziyâiddîn Muhammed el-Ömerî es-Sâgânî. *Târîhu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf*. thk. Eymen Nasr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2004.

İzgi, Cevat. “Fâsî, Takıyyüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/212-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kallek, Cengiz. “ed-Dîbâcü'l-Müzheb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/278-279. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kallek, Cengiz. “İbn Ferhûn, Burhâneddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/492-493. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kamacı, Fatimatüz Zehra. “Hz. Peygamber'in Medine'nin Âliye Bölgesi ile Akîk Vadisinde Namaz Kıldığı Mekânlar”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2021), 81-138.

- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Dâvûd es-Sicistânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/124-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Muvatta’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/416-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Müsned”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/104-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kandemir, M. Yaşar. “Kādî İyâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/116-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. “Müslim b. Haccâc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/93-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kandemir, M. Yaşar. “Nevevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdad: Mektebetu’l-Musennâ, 1941.
- Kâtib Çelebi. *Süllemü’l-vüsûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*. thk. Muhammed Abdul Kâdir el-Arnâvûd. 5 Cilt. İstanbul: IRCICA, 2010.
- Kaya, Eyyüp Said. “Mâzerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/193-195. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd. *Âsârü’l-bilâd ve ahhârü’l-‘ibâd*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu‘cemü’l-mü‘ellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâşî’l-‘Arabî, ts.
- Kılıç, Hulusi. “Fîrûzâbâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/142-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Koçkuzu, Ali Osman. “İbnü’l-Esîr, Mecdüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Koçyiğit, Talat. “Abdülganî el-Ezdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/205. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Köse, Saffet. “İbnü’z-Ziyâ el-Mekkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/248. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Kumillâî, Muhammed Hıfzu’r-Rahmân. *el-Budûri’l-madiyye fî terâcimi’l-hanefiyye*. 23 Cilt. Kahire: Dâru Sâlih, 2. Basım, 2018.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “İrak, Arabistan (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/36-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Rûme Kuyusu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Sakîfetü Benî Sâide”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/11-12. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Semhûdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/489-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Lüheyb, Abdullâh Süleymân el-. *et-Ta’rîf bi-mâ ânesetü’l-hicre min me’âlimi dâri’l-hicre li Muhammed b. Ahmed el-Matarî tahkîk ve dirâse*. Cidde: Melik Abdülazîz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Magrâvî, Muhammed b. Abdurrahman. *Mevsûatü mevâkifi’s-selef fi’l-akîde ve’l-menhec ve’l-akîde*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1. Basım, ts.

Mahmudov, Elşad. “Uşeyre Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/229-230. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü’l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *el-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi zikri’l-hıtat ve’l-âsâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü’l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *el-Mukaffâ fî terâcimi ehli Mısır ve’l-vâridîne ileyhâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2. Basım, 2006.

Malatî, Zeynüddîn Abdülbâsî b. Halîl b. Şâhin. *Neylû 'l-emel fî zeyli 'd-düvel*. 8 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2002.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvattâ' . thk. Muhammed Muştafâ el-'A 'zamî*. 8 Cilt. Abu Dabi: Muessesetu Zâyid b Sultân, 1425/2004.

Matarî, Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî el-. *et-Ta'rîf bimâ âneseti 'l-hicre min me'âlimi dâri 'l-hicre*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 295681.

Matarî, Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî el-. *et-Ta'rîf bimâ âneseti 'l-hicre min me'âlimi dâri 'l-hicre*. İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa, 362894.

Matarî, Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî el-. *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicre min me'âlimi dâri 'l-hicre*. nşr. Süleymân er-Ruhaylî. Medine: Dâru'l-Melik Abdul'azîz, 1. Basım, 2005.

Matarî, Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî el-. *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicre min me'âlimi dâri 'l-hicre*. Medine: Şeyh Arif Hikmet Kütüphanesi, 3815.

Matarî, Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî el-. *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicre min me'âlimi dâri 'l-hicre*. Medine: Merkezü'l-Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medine.

Matarî, Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî el-. *et-Ta'rîf bi-mâ âneset dârü 'l-hicre min me'âlimi dâri 'l-hicre*. nşr. Es'ad Tırâbzûnî, 1952.

Medaires, Abdurrahmân el-. *el-Medînetü 'l-münevvere fî 'l-asri 'l-memlükî*. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, 1. Basım, 2001.

Merâğî, Ebû Muhammed Ebû Bekr b. el-Huseyn el-Kureşî el-. *Tahkîku 'n-nusre bi telhîsi me'âlimi Dâri 'l-Hicre*. nşr. Abdullâh b. Abdulhalîm Useylân, 2002.

Mercânî, Ebu Muhammed Afifüddin b. Abdullah b. Abdülmelik. *Behcetü 'n-nüfûs ve 'l-esrâr fî târîhi dâri 'l-hicreti 'n-Nebiyi 'l-muhtâr*. thk. Muhammed Abdülvehhâb el-Fadl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2002.

Merkezü Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve'l-Mahtutât, “el-Matarî”. Erişim: 1 Mart 2024.

<https://isc.qsm.ac.il/manuscripts/al-madinah-12.htm>

Muhammed Abdul Kâdir Bâ Mutarrîf. *el-Cami' a 'lam-i Şemli 'l-muhacirine 'l-yemeniyyine 'l-müntesibîne ilel-Yemen ve kabâilihim*. 4 Cilt. Vizaratü's-Sekafe el-Cumhûriyyetü'l-İrâkiyye, 1981.

Muhammed el-Behlâvî. *Fihrist el-kütüb el-‘arabîyye el-mahfûzah bi’l-kütübhane el-hidîviyye*. Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Misriyye, 1889.

Muslim, Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbüri. *Sahîhu Muslim*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 8 Cilt. Cidde; Beyrut: Dârü’l-Minhâc; Dârü Tavki’n-Necât, 1433.

Mütercim Âsım Efendi vd. *el-Okyânûsu’l-basît fi tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2014.

Nehrevâlî, Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî en-. *Târîhu’l-Medîne*. Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, ts.

Nüveyrî, Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü’l-ereb fi fûnûni’l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dârü’l-Kütüb ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 2002.

Özaydın, Abdülkerim. “İbn Hallikân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Öz, Mustafa. “Muhammed b. Abdullah el-Mehdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Özdemir, Mehmet. “Ebû Ubeyd el-Bekrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Safedî, Ebû’s-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *A ‘yânü’l-‘asr ve a ‘vânü’n-nasr*. thk. Ali Ebû Zeyd. 5 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Fikri’l-Muâsır, 1. Basım, 1998.

Sehâvî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *ed-Dav’ü’l-lâmi’ li-ehli’l-karni’t-tâsi’*. 12 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü Dâri Mektebeti’l-Hayâh, ts.

Sehâvî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *et-Tuhfetü’l-latîfe fi târihi’l-Medîneti’s-şerîfe*. 9 Cilt. Medine: Merkezü Buhûs ve Dirâsâti’l-Medeniyye, 1. Basım, 2015.

Semhûdî, Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *Vefâ’ü’l-vefâ bi-ahbâri dâri’l-Mustafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

Semlî, Huriye Saîd es-. *el-Üser’ül-ilmiyye fi’l-Medîneti’l-münevvere ve eserühâ ale’l-hayâti’l-‘amme fi’l-asri’l-memlûkî*. Mekke: Ümmü’l-Kurâ, Doktora, 2006.

Seyyid, Eymen Fuâd. “Fâtımîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Sönmez, Mehmet Ali. “İbn Ferhûn, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/492. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâ'î'l-Kütübil-Arabiyye, 1. Basım, 1967.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Zeylu tabakâti'l-huffâz li'z-Zehebî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.

Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993.

Tâceddin es-Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Mu'cemu's-şuyûh*. thk. Mustafa İsmâil el-'A'zâmî, Beşâr 'Avvâd, Râ'id Yûsuf el-'Anbekî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2004.

Tâceddin es-Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtu's-şâfi'yyeti'l-kubrâ*. 10 Cilt. Kahire: Hicri li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 2. Basım, 1992.

Tilimsânî, Şehabüddîn Ahmed b. Muhammed el-Mukrî. *Nefhü't-tayyib min ğusni'l-Endelüsi'r-ratib*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1997.

Tüccar, Zülfikar. “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/244-246. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Tücîbî, Ebü'l-Kâsım Alemüddîn Kasım b. Yûsuf b. Muhammed et-Tücîbî es-Sebtî. *Bernâmec*. Libya: Dâru'l-Arabiyye, 1981.

Uleymî, bü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Makdisî el-. *et-Târîhu'l-mu'teber fî enbâ'i men 'aber*. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 2011.

Useylân, Abdullâh b. Abdurrahîm. *el-Medînetü'l-münevvere fî âsâri'l-müellifine ve'l-bâhisîne kadîmen ve hadîsen*. Medine: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1. Basım, 1997.

Vâdî Âşî, Muhammed b. Câbir b. Muhammed b. Kâsım el-Endelüsî. *Bernâmecü'l-Vâdî Âşî*. thk. Muhammed Mahfûz. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1980.

Varol, M. Bahaüddin. “Zübeyr b. Bekkâr (172-256 / 789-870) Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihçiliğindeki Yeri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (2003), 189-206.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemu'l-buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1995.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “İsâ b. Dînâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/479-480. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

YEK, Yazma Eserler Katalog ve Görüntü Veritabanı. “Aranan: Matarî”. (Erişim 20 Şubat 2024).

<https://portal.yek.gov.tr>

Yûnînî, Muhyiddîn Abdülkâdir b. Ali b. Muhammed el-Yûnînî El-Ba'lebekî el-. *Meşyehatü'l-Muhyiddin el-Yûnînî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2002.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed el-Bilgrâmî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt, 2001.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn*. Tâif: Mektebetü's-Sadık, 1. Basım, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Mu'cemü's-şüuyûh*. 2 Cilt. Tâif: Mektebetü's-Sadık, 1. Basım, 1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2003.

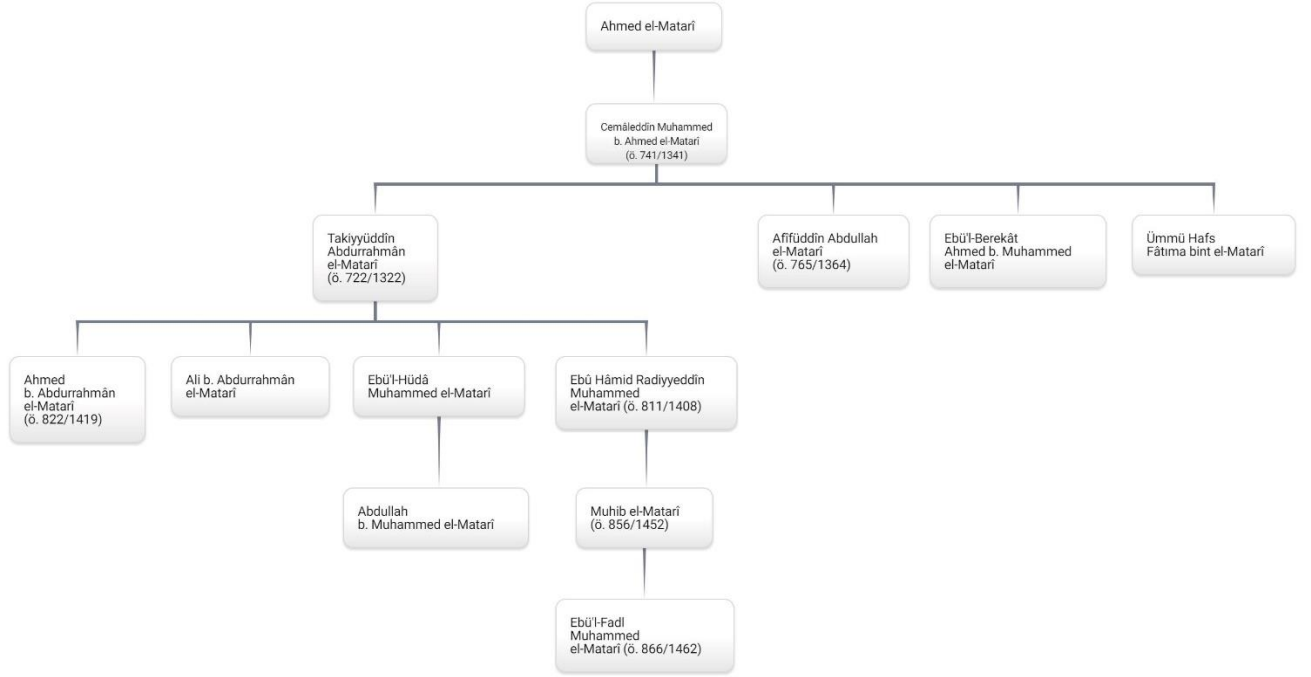
Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî. *Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l- Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

EKLER

Ek 1

Matarî'nin şeceresi:

Ek 2

Matarî'nin *et-Ta'rîf*'i kaleme alırken faydalandığı müellifler ve atıf sayıları:

MÜELLİFİN İSMİ	İKTİBAS ADETİ
İBN ZEBÂLE	50
İbnü'n-Neccâr	50
Müslim	35
Buhârî	34
Zübeyr b. Bekkâr	19
İbn İshâk	10
Abdülganî el-Ezdî	8
Ebû Dâvûd	7
Rezîn b. Muâviye	6
Mâlik b. Enes	5
Ebû Ubeyd el-Bekrî	3
Kâdî İyâz	2
İbn Sa'd	2
Ahmed b. Hanbel	1
Mecdüddin İbnü'l-Esîr	1
Nevevî	1
İbn Abdülber	1
Muhibbüddîn et-Taberî	1
İbn Hallikân	1
Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ	1

Îsâ b. Dînâr	1
Kâsım b. Sellâm	1
el-Bâcî	1
Gazzâlî	1
Mâzerî	1

HOCASININ İSMİ	İKTİBAS ADETİ
Tâcüddîn el-Garrâfî	22
Ebü'l-Yümn b. Asâkir	14
Şerefüddîn ed-Dimyâtî	5
Afîfüddîn b. Mezrû'	4
el-Beskerî	2
Yâ'kûb b. Ebî Bekr el-Muhterik	2
Aberkûhî	1
İbn Kutbüddîn el-Kastallânî	1
Alemüddîn Sencer el-İzzî	1

Ek 3

Matarî'nin Hz. Peygamber'in kabrini selamlama bahsinde zikrettiği ve kendisine ait olması muhtemel şiir:

وينفخ عن نسمة لم تزل ... تعيدُ عليك الثناء الجميلا

وتتلو أحاديثَ قُرْبِ غدتُ ... تَبْلُ العليلَ وتروي الغليلا

والحمد لله الذي أقر عيني برؤيتك، وأحلني بِشرفِ روضتك، وقضى لي أن أفوز بزورتك وأحرزَ سابق السعادة بحلول بلدتك.

حيث النبوة جرّت من ذوائبها ... فضلاً وأجرت ينابيعاً من الحكم

حيث السنا مشرق والعز مُنْبَسِقٌ ... والجود مُغْدُوْدِق بالبارد الشِّيم

حيث الضريحُ وما ضمت صفائحه ... من النبي الرّضي الطاهر الشِّيم

أنواره غرة في المجد نيرة ... وفخره شَم في مَعْطَس الكرم

درت عليه ينابيع الرّضا وسرت ... عليه نفحة سر القرب في القَدَم

ولاح من نُوره معنى أضاء به ... مقام آدم فخراً وهو في العَدَم

إنسانُ عين العلا سرُّ الكمال سنى ... فخرُ النبوة نورُ اللّوح والقلم

يا آخراً عند خاتم الأنبياء وأو ... لُ الرسل عند الله في القَدَم

يا غرة أوضحت طه أسرها ... ودرّة جُلِبِت في نون، والقلم

كانت حياتك ما بين الأنام حياً ... سقا ثراهم بغيثٍ وأكف اللِّيم

وكان فَقْدُكَ خطبًا شاكَ أنفسهم ... لما أَلَمَّ بصدعٍ غير ملتئم/

فالآن ليس سوى قبرٍ حللتَ به ... منجى الطريد وملجأ كل معتصم

وقد حططنا لديه الرحلَ همُتنا ... على الصدى نَحْلَةً من مورد الكرم

نُقْبِلُ التُّرْبَ إجلالًا لساكنته ... فكل موطنٍ أَقدامُ مَقَرٍّ فِيمَ

هذا عطاؤك فاعمرنا بِمنهله ... فقد مددنا أَكْفَ الفقِرِ والعدم

وإن رمتنا الخطايا وسط مَهْلَكَةٍ ... فأنت ملجأُ خلق الله كَلِّهِم

حسبي شفاعتك العظمى إذا صَفُرَتْ ... يداي أو أسفرتُ عن زلة قدم

فالعفو شيمتك العظمى التي شَهُرَتْ ... إذ كانت الموبقات الدُّهُم من شيم

صلى عليك إله العرش ما حملتُ ... عنك الثناء المُزجَّى ألسنُ الأمم

وناسم المسك أنفاس السلام على ... هذا الضريح وهذا البيت والحرم

Ek 4

Matarî'nin Hz. Peygamber'in kabrini selamlama esnasında, selamlama yapacak kişinin söylemesinin faziletli olduğu sözler:

السلام عليك يا خاتم النبيين، السلام عليك يا شفيع المذنبين، السلام عليك يا إمام المتقين، السلام عليك يا قائد الغر المحجلين، السلام عليك يا رسول رب العالمين، السلام عليك يا منة الله على المؤمنين/. السلام عليك يا طه، السلام عليك يا يس، السلام عليك وعلى أهل بيتك الطيبين الطاهرين، السلام عليك وعلى أزواجك الطاهرات المبرآت أمهات المؤمنين، السلام عليك وعلى أصحابك أجمعين ورحمة الله وبركاته، جزاك الله عنا يا رسول الله أفضل الجزاء، وصلى عليك أفضل الصلوات

Esselâmü Aleyke Yâ Hâteme'n-Nebiyân, Esselâmü Aleyke Yâ şefiâ'l-Müznibîn, Esselâmü Aleyke Yâ Îmâme'l-Müttakîn, Esselâmü Aleyke Yâ Kâide Gurru'l-Muhaccelin, Esselâmü Aleyke Yâ Resûle Rabbi'l-âlemîn, Esselâmü Aleyke Yâ minneta'llâhi alel Mü'minîn, Esselâmü Aleyke Yâ Tâhâ, Esselâmü Aleyke Yâ Yâsîn, Esselâmü Aleyke ve alâ ehl-i beytike't-tayyibîn, Esselâmü Aleyke ve alâ ezvâcike't-tâhirâtî'l-müberra'ti ümmehâtî'l-Mü'minîn, Esselâmü Aleyke ve alâ ashâbîke ecmaîn ve rahmetullâhi ve berekâtühü, cezâkellâhü annâ Yâ Resûlallâh eftale'l-cezâ ve sallâ aleyke eftale's-salavât

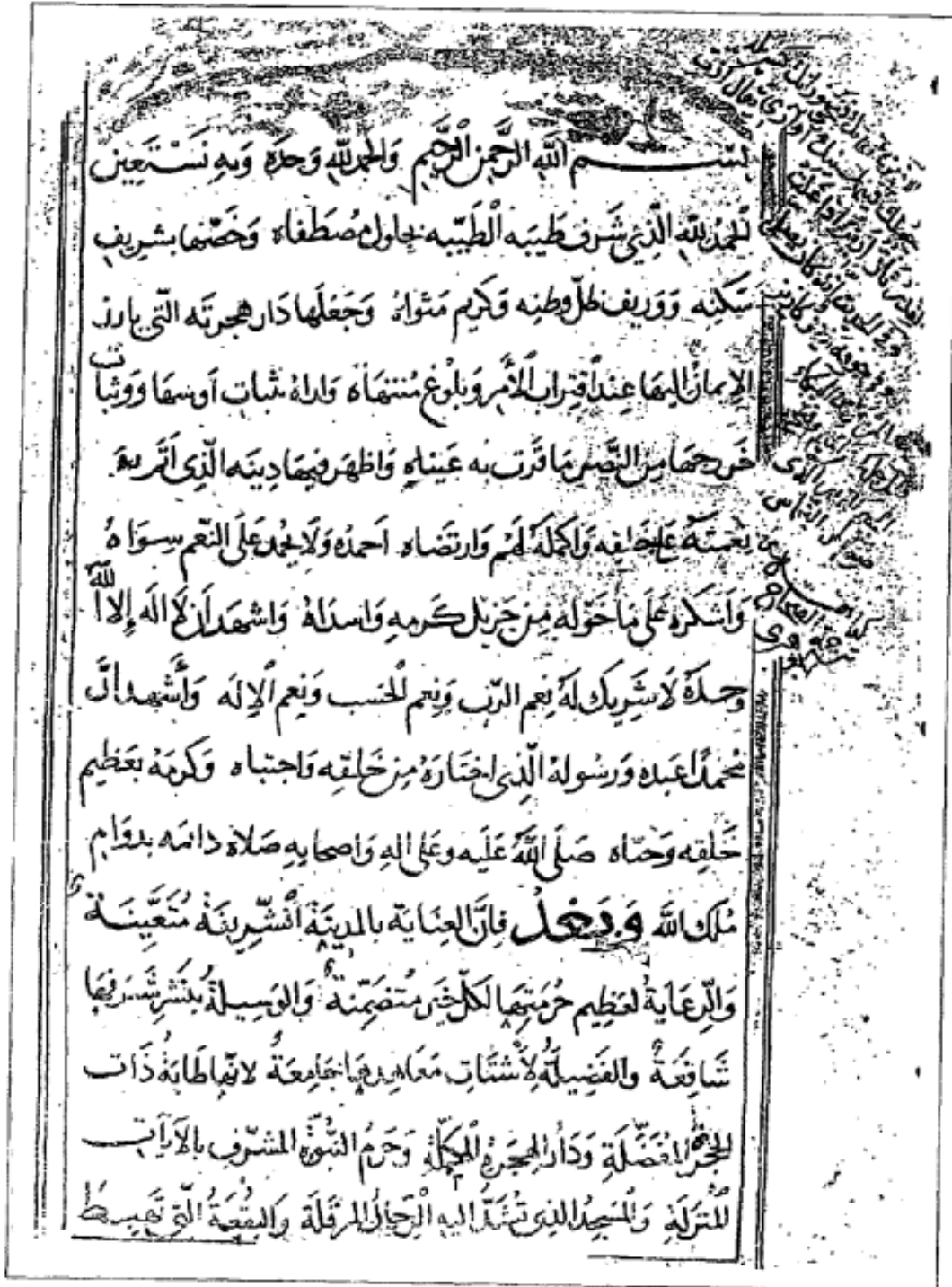
Matarî, şayet selamlayacak kişinin vakti çoksa şu şekilde selamlama yapmasının daha iyi olduğunu belirtmiştir:

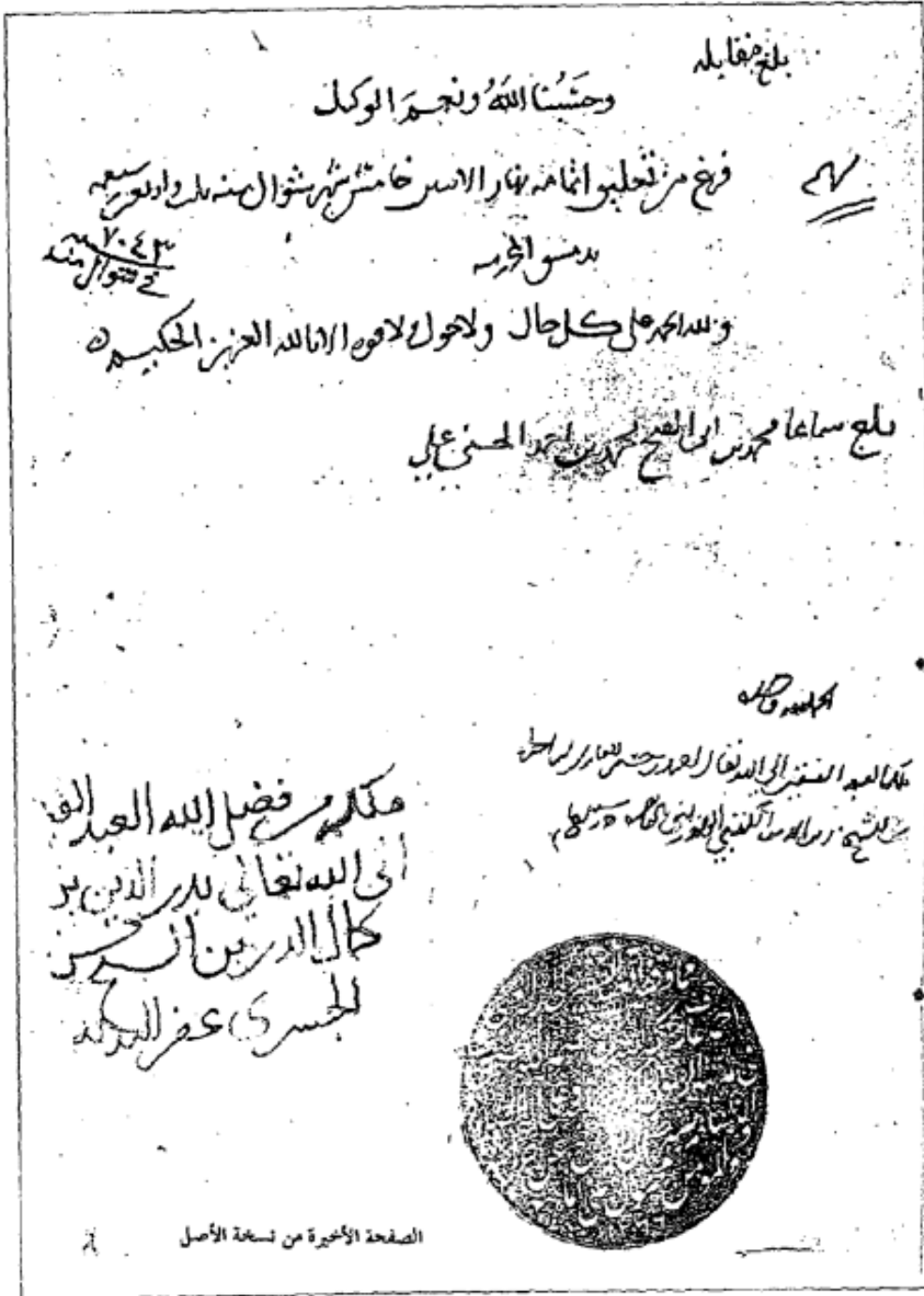
السلام عليك يا مَنْ سَفَرَتْ لَوَامِعُ مَجْدِهِ، السلام عليك يا مَنْ هَمَرَتْ هَوَامِعُ رَفْدِهِ، السلام عليك يا مَنْ طَهَّرَتْ أَنْوَارُ عِلَافِهِ، السلام عليك يا مَنْ بَهَرَتْ آثَارُ سَنَاهِ، السلام عليك يا نَتِيجَةُ الشَّرَفِ الْبَاذِخِ، السلام عليك يا سَلَالَةَ الْمَجْدِ الرَّاسِخِ، السلام عليك يا جَوْهَرَةَ الشَّرَفِ الْأَعْلَى، السلام عليك يا وَاسِطَةَ الْعَقْدِ الْمُحَلَّى، السلام عليك يا إِمَامَ الْأَنْبِيَاءِ، السلام عليك يا صَفْوَةَ الْأَصْفِيَاءِ، السلام عليك يا مَعْنَى الْوُجُودِ، السلام عليك يا مَنْبَعُ الْكَرَمِ وَالْجُودِ، السلام عليك يا دُرَّةَ لُؤْيٍ، السلام عليك يا غُرَّةَ قَصِي، السلام عليك يا نَبْعَةَ الْمَكَارِمِ، السلام عليك يا سَلَالَةَ الْأَكْرَامِ، السلام عليك يا ذَا الْحَمَامِدِ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، السلام عليك يا مَنْ عَظُمَتْ هَبَاتُهُ، السلام عليك يا مَنْ بَهَرَتْ آيَاتُهُ، السلام عليك يا مَنْ ظَهَرَتْ آيَاتُهُ، السلام عليك ورحمة الله وبركاته

Esselâmü Aleyke Yâ men seferat levâmiu mecdihi, Esselâmü Aleyke Yâ men hemerat hevâmiu rafdihi, Esselâmü Aleyke Yâ men tahurat envârü alâhu, Esselâmü Aleyke Yâ men beherat âsâru senâhu, Esselâmü Aleyke Yâ netîcete's-şerefi'l-bâzici, Esselâmü Aleyke Yâ sülâlete'l-mecdi'r-râsihi, Esselâmü Aleyke Yâ

cevherete's-şerefi'l-a'lâ, Esselâmü Aleyke Yâ vâsitate'l-Akdi'l-Muhallâ, Esselâmü Aleyke Yâ imâme'l-enbiyâ, Esselâmü Aleyke Yâ safvete'l-esfiyâ, Esselâmü Aleyke Yâ ma'ne'l-vücûd, Esselâmü Aleyke Yâ menbea'l-keremi ve'l-cûd, Esselâmü Aleyke Yâ dürrate Lüey, Esselâmü Aleyke Yâ gurrate Kusay, Esselâmü Aleyke Yâ nebate'l-mekârim, Esselâmü Aleyke Yâ sülâlete'l-ekârim, Esselâmü Aleyke Yâ ze'l-mehâmidi Yâ Ebe'l-Kâsım, Esselâmü Aleyke Yâ men azumet hibâtühü, Esselâmü Aleyke Yâ men beherat âyâtühü, Esselâmü Aleyke Yâ men zaherat âyâtühü, Esselâmü Aleyke ve rahmetullâhi ve berekâtühü

Köprülü Kütüphanesi, “Hacı Ahmed Paşa” koleksiyonundaki “362894” Nolu Nüsha’nın son sayfası:

